© www.kjnt.ro/szovegtar

A magyar hidasjátékok szimbolikus jelentéseinek nyomában

JÁNOS TÁRSASÁG

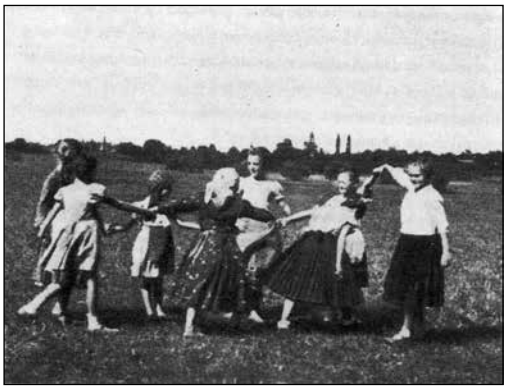

5. kép. *„Vagyok bátor, jó vitéz, hogy hídon megyek át.”*

Kartal, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. (Lajos 1940: 40–41 között az 5. fénykép).

6–7. képek. *Bújj, bújj, zöldág*

Esztelnek, 1980. Fóris Pál felvételei (SZNM_216_015, SZNM_216_014).

8. kép. *Játszva felkészülés az örökség továbbhagyományozására a Székelyudvarhelyi Református Tanítóképző óraközi szünetében*

Idős Kováts István felvétele, 1940-es évek (Fogarasi 2007: 118).

© www.kjht.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Bevezetés[1]

A magyar népi gyermekjátékok kutatásának egyik legérdekesebb, legtöbb töprengést kiváltó témáját a Közép-Európa-szerte igen népszerű, formáit, változatait is számbavéve meglehetősen bonyolult, sokrétű *hidasjátékok* alkotják. Ezeknek két alapvető formájuk van: a megszakítás nélkül haladó *bujó-vonuló*, illetve a kapulecsapásos *kapus-hidas*. Lényegük, hogy két vagy több egymás mellett álló játékos *kapu*t, illetve *hid*at alkot a két egymás felé eső félkeze- tenyere imádkozásszerű összekulcsolásával. A többiek összefogózással *lánc*ot formálva a cselekmény megfelelő szakaszaiban, a természetet biztatva-élesztgetve, vagy valamely emberi szándékot követve énekszó közben folyamatosan bújva-vonulva sietnek átjutni alatta. A kapus-hidas típusúaknál ezt a bújás-vonulást megelőzheti a zárt kapu előtti párbeszéd vagy ének, majd a kapunak az átvonulás folyamatát megszakító későbbi lecsapódása, mely az elakadt játékos *vám*ként, *váltság*ért – lélekként – való visszatartásához vezet. A játék egyes mozzanatai során játékosai szerepet cserélnek a kapu- vagy hídlábakkal, erősítik-bővítik a sorukat, új átjárási területeket biztosítva, vagy éppen téve kötelezővé a lánc tagjainak. A foglyul esett léleknek választási joga van valamelyik kaputartóhoz csatlakozni, nem sejtve, hogy álnevük mögött az *ördög vagy az angyal* rejtőzik. Ez csak később derül ki, amikor azok többszöri próbatétellel mérlegelik megérdemelt helyét és annak értelmében őket vagy angyalként a mennybe, vagy ördögként a pokolba irányítják. A keletkező két csoport tagjai kölcsönösen próbálják az ellenfeleiket is megnyerni a maguk számára.

A játék alaptémája tehát a hídon, illetve annak nyitott, vagy kinyíló és lecsukódó kapuján, valamely cél érdekében való áthívás, átkérezés vagy átvonulás, annak lehetősége, akadályozottsága/feltétele, menete és végső eredménye. E téma különböző változatokban, különböző motívumok formájában, azok változatos módú összekombinálásában, gyakorta csonkult formában, sok esetben más játékokkal vagy folklóralkotásokkal – főként népdalokkal – kiegészítve jelentkezik, és ennek megfelelően sokféle emberi problémát vet fel. Melyek ezek? A különböző csatornákon megjelenített képes kifejezési formák jelentésének a felderítését a változatok különböző összetevőinek: szövegének, a játszás helyének, idejének, módjának, szereplőinek, eszköztárának számbavétele segítheti. Szükséges a belső kontextusának az ismerete is melynek tényezői a világkép, a szokáshagyomány, játékkultúra, folklór és mélylélektan. Elemzésemben figyelmet fordítok olyan játéktípusokra is, melyek egyebekben különböznek tőle, de valamelyik, a hidasjátékban is fontos motívumra épülnek, pl. vagy csak a kapun átbújás cselekménymozzanatát, vagy csak az angyal-ördög kiszelektálásának folyamatát, még más esetben csak a két fél harcát tartalmazzák, ezzel hozzájárulva a hidasjátékok háttérvilágának a felderítéséhez. A mágikus-mitikus vi-

1 A tanulmány a Nemzeti Kulturális Alap alkotói támogatása keretében készült. Az első két alfejezet korábbi közlése: Gazda 2017.

lágkép és rituális cselekvés elemei igen gazdag jelentésfelhővel és szerepkörrel rendelkező szimbolikus képek formájában jelentkeznek. Milyen sejtelmes üzeneteket közvetítenek a magyar hidasjátékok a különböző korokból származó emberek problémáiról, világnézetéről, és mit a népi művészi gondolkodás szimbolikus hátteréről? Minderről a szakirodalom eddigi eredményeiből kiindulva, a játszás körülményeit, majd a szövegösszefüggéseibe ágyazott főbb témaegységeit áttekintve próbálok választ adni.

A hidasjátékok és kutatási előzményeik

E játéktípus iránti érdeklődés kezdeményezője 1859-ben a német Wilhelm Mannhardt volt, aki 27, zömmel németországi, de összehasonlításként 1-1 dán, angol, szláv és magyar hidasjátékot[2] is közölve – mint Kiss Áron mondja – „mythológiai nyomokat keres e játékban s görög, zsidó és mohamedán hagyományokra hivatkozva azt állítja, hogy e játék a lelkeknek a mennyországba vagy a pokolba való jutását jelképezi" (Kiss Á. 1891: 513–514). Mannhardt további feladatként jelöli ki annak a tisztázását, hogy a hidasjátékokban milyen arányban vannak pogány- és keresztény elemek (Mannhardt 1859).

A magyar játékszövegek rendszere Kiss Áron szerint

Wilhelm Mannhardt figyelemfelkeltésének minden bizonnyal jelentős szerepe volt abban, hogy a hidasjátékok imponálóan tekintélyes helyet foglalnak el az elsőként, 1891-ben megjelenő *Magyar gyermekjáték gyűjtemény*ben. Ennek létrehozója Kiss Áron jeles magyar pedagógus, polgári tanítóképzőintézeti magyar tanár és igazgató, később vallás- és közoktatásügyi miniszter, a népnevelésügyi mozgalmak lelkes, szakavatott képviselője, pedagógiai szakíró volt, aki e kötettel a néphagyományok pedagógiai hasznosítását kívánta előmozdítani. Gyűjteményébe részben a korábbi közlések anyagát, részben – az általa gyűjtőmunkára serkentett – 100 tanítótársa levelezéssel beküldött anyagát szerkesztette bele. Kiss Áron csaknem 80 magyar hidasjáték szöveget közölt (Kiss Á. 1891: 201–247), 8+1 „változatba" beosztva. Nem volt könnyű dolga, mert a különböző motívumok, hívószók, cselekményrészek a játékszövegekben váltakozó módon kapcsolódnak össze, csaknem lehetetlenné téve az egyértelmű rendszerezést. Az egyes címek alá besorolt alkotások önmagukban töredékesek, de valamennyiük együtteséből az összes mozzanatot tartalmazó koherens egész kerekedik ki.

2 A magyar játék Edvi Illés Pál 1837-ben, oktatási célból közölt játékleírásának a fordítása (Mannhardt 1859: 314).

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Kiss Áron helyesen hívta fel a figyelmet a legjellemzőbb kulcsszavakra, melyek alapján játékcsoportokat választott szét, a következő megnevezést adva azoknak: *Aranykapu-játék, Újhold-játék, Hídépítés, Hidasmester, Szent Erzsébet-játék, Révészjáték, Lengyel László-játék, Eressztek kaput*, illetve *Falu hossza*. Lássuk ezeket sorban.

Aranykapu-játék • Az első csoport az *Aranykapu* játékokat tartalmazza. Az ebben közölt 11 alkotás jellegzetes témája a *zöldág, aranybúza, szegfű, liliom*, *gyönyörű kis madár*, *szederice-levelice* stb. átcsalogatása egy képzeletbeli, kozmikus aranykapun. A meghívottak szívesen tennének eleget a kérésnek, de bizonytalanok abban, hogy nyitva van-e a kapu. A kozmosz, a természet és az ember közti kapcsolat személyes partneri viszonyként tűnik fel, melyben az ember képes előmozdítani a természet tavaszi megújulását: hívó- vagy biztató szavaival, cselekvéseivel maga is hozzájárul a természet szépségeinek, értékeinek, életének kibontakoztatásához. Pl.:

Bújkálós játék
Gyere ki, gyere be,
Szegfű, aranybúza!
Bemennék, bemennék,
Hogyha megnyillanék.

Nyitva van, nyitva van,
Csak bújj által rajta!
Bújj, bújj, zöldág, zöld levelestül,
Nyitva van az aranykapu,
Csak bújj által rajta.
Sopron, Győr-Moson-Sopron vm. (Kiss Á. 1891: 202/3).

17. kotta. *Jöjj által, jöjj által, Te szép aranybúza*

Két kis leány egymásnak nyújtja a kezét s feltartja magasra. A többi játszó tőlük 10-12 lépésnyi távolságban félkört alkot. Most a két kis leány, s a többi játszó felváltva énekelik:

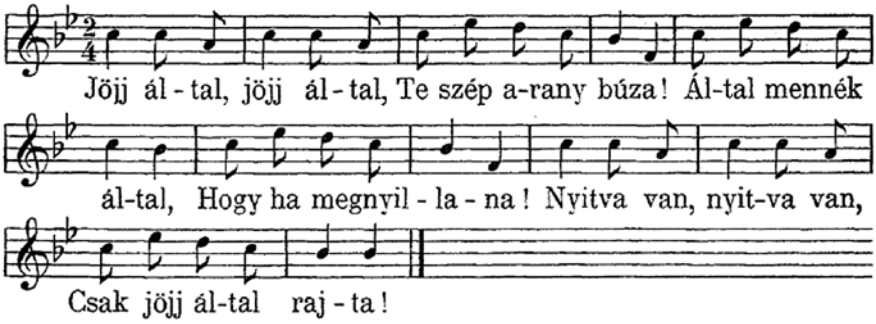

Ekkor a félkörben állók összefogott kezekkel átbújnak a két leányka feltartott keze alatt, s a játék újra kezdődik.
Potyond, Győr-Moson-Sopron vm. (Kiss Á. 1891: 201/1).

Újhold-játék • Ez az alkotáscsoport a *fényes, kapunak* a kozmikus szférához, a fényes, *avagy a megújuló* holdhoz való tartozását világítja meg, amin az átkelni vágyó utasok– főképp növények – csak régi kártételeik jóvátételének ígéretében kapnak szabad utat. Pl.:

Nyiss kaput, Újhold!
Fiúk és leányok felállnak vegyesen, hosszú sorba, kezeiket összefogva, s a két legnagyobb (fiu és leány) a jobb szárnyra áll.
Ekkor egy pár messze megy tőlük (10-15 lépés), arccal feléjök állván összefogott kézzel. Ez a pár az újhold.
Ekkor a nagy sor vezetője kiáltja az újholdnak:
Nyiss kaput, Újhold!
Ez felel:
Minapába itt járátok
Hídam lábát lerontátok,
Meg sem ácsolátok.
Ekkor a hosszú sor megindul és megy gyorsan az Újhold felé, és az egész mondja ekkor:
Ácsok vagyunk, ácsmesterek,
Diófából kifaragjuk,
Meg is aranyozzuk.
Ezalatt keresztül érnek a két Újholdon, és csatlakoznak a más végére, és ekkor ők mondják a más végén valóknak a fentebbit.
H. n. (Kiss Á.1891: 206–207/2).

Hídépítés • Az ide tartozó játékcsoport arról tájékoztat, hogy hogyan keletkezett az égi átjáró: az *úr*- (új) *asszony* küldte megbízottait aranyhidat építeni. Pl.:

Hidas-játék
Két gyermek összefogja a kezét, s föltartja; ez a híd. A többiek, az utasok, egy lánccá fogóznak. Az utasok a híd felé közelednek. A kettő (a híd) énekelve kérdezi:
Mért küldött az úr-asszony?
Haja, gyöngye, gyöngye!
Az utasok felelik:
Aranyhidat csinálni,
Haja, gyöngye, gyöngye!
Hidasok:
Minek néktek az a híd?
Haja, gyöngye, gyöngye!
Utasok:
Nekünk azon átjárni.
Haja, gyöngye, gyöngye!
Nyisd ki, asszony, a kapudat,
Haja, gyöngye, gyöngye!
Itt a hidasok felemelik a kezüket, s az utasok alatta átbújnak, s éneklik:
Hagy kerüljük váradot,
Haja, gyöngye, gyöngye!
A két utolsót feltartják, s ha újra kezdik, ez a kettő játssza a hidasok szerepét.
Pécska, Arad vm. (Nyr 1876: 44, Kiss Á. 1891: 208/2).

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Az új asszony, akit kapunyitásra kérnek, nem más, mint a *Új ház, fényes* ház (az újhold) *fényes kapitányné*ja:

18. kotta. *Mért küldött az új asszony?*

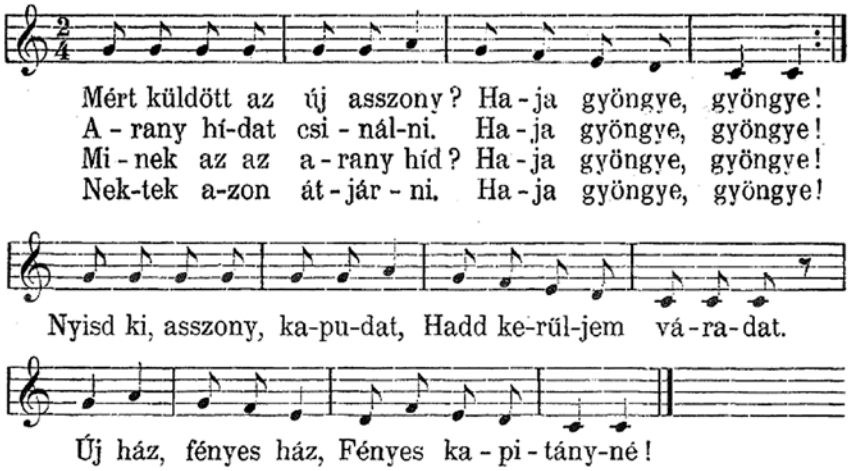

Jász-Nagykun-Szolnok vm. (Kiss Á. 1891: 208–209/3).

A várát, mely kivet, vagy befogad, kettős tüzes gyűrű övezi:

Héj, vára, vára,
Ezrek vára
Kettős kívül,
Tüzes gyűrű
Vesd ki vára,
Vesd be!

Jászapáti, Jász-Nagykun-Szolnok vm. (Kiss Á. 1891: 210/7).

Akinyitandó kapu úrnőjét legtöbbször egyszerűen csak *asszony*nak vagy *leány*nak, a Jász-Nagykun-Szolnok vármegyei Tiszaszalókon a *királyné leány*ának szólítják.[3] Kapuja mögött szerelemre csábító virágok pompáznak:

Rózsafának illatja
Az én szívem bizgatja.
Hej, tulipán, tulipán,
Teljes szegfű, szép virág,
Tele kertem zsályával,
Szerelemnek lángjával.

Tiszaszalók, Jász-Nagykun-Szolnok vm. (Kiss Á. 1891: 211/8).

3 ZTI 047070.

Az utazás és a kapun átengedés feltétele itt is a korábbi rombolás helyrehozatala, melyhez többek közt *bürök*öt és *bodzá*t (zöld növényeket) szándékoznak felhasználni.

Hidasmester • Az ide besorolt változatokban a hídon való átutazást felügyelő *hidasmester* az átengedés alapfeltételéül szintén az egyszersmind a zöld növények szerepét is betöltő utasok előzetes kártételeinek helyrehozását, a rongálás következtében veszélyessé vált hídlábak megjavítását kéri, majd a jóvátétel ígéretét követően átbújásra biztatja őket. Az elromlott hidat az esetek többségében *Isten*től vagy *Boldogasszony*tól ingyen kapott értékes anyagokból, pl. *arany-gyöngy*ből, *sárarany*ból, különböző zöld növényekből meg fémekből ígérik megjavítani.

> *15-20 kis leányka félkörbe áll egymás kezét fogva. Jókora távolságban tőlük két leány szemközt foglal állást, szintén kezet fogva. Most a félkörben állók énekelve kérdezik:*
> *A.: Itthon vagy-e, hidas-mester?*
> *B.: Itthon vagyok, csak most jöttem.*
> *A.: Eressz által a hidadon!*
> *B.: Nem eresztlek, mert leszakad!*
> *A.: Ha leszakad megcsináljuk.*
> *B.: Mivel tudnád megcsinálni?*
> *A.: Arany gyönggyel, gyöngyharmattal.*
> *B.: Hol vennéd az arany-gyöngyöt?*
> *A.: Isten adná szent markából.*
> *Most a félkörben állók futva közelednek összefogódzva egyenes sorban a két leányka felé, akik hátrálva mondogatják:*
> *Bújj, bújj, bokrostul.*
> *Kukoricaszárastul.*
> *Mikor aztán a futók elérik a hátrálókat, ezek mind egy híd alatt áteresztik a sort, kivéve a két utolsót. Most ezek csinálják a hidat, és a játék ismétlődik.*
> Lelle, Somogy vm. (Kiss Á. 1891: 213/1).

Szent Erzsébet-játék • *Szent Erzsébet* e játékcsoportban a híd tulajdonosaként, a szerelem patrónusaként jelenik meg. Az átkeléssel kapcsolatos huzavona ezúttal is fennáll, de a híd kijavításához szükséges aranyat éppen ő adja, ingyen.[4] Nagyobb hangsúly jut a kaput nyitó leány szépségének, meg a szerelem boldogságának, és megjelennek benne az esküvői szimbólumok: a kaputartók által magasra emelt *kendő*, meg az átvonulóknak szóló biztatás: a *szűjjétek-szapuljátok* felszólítás (Kiss Á. 1891: 219–220). Ugyanis esküvő előtti szokás volt, hogy a leánybarátnők szövéssel segítettek be a menyasszonyjelölt kelengyéjének elkészítésébe (Kallós 1987).

A játék másik újdonsága, hogy *szilaj csitkó*kat is áthoznak a hídon. Meglehet, hogy ez a motívum egy későbbi fejlemény következménye, amikor is a tulajdonos már Erzsébet királynő, az átvonulók pedig *jó Ulászló seregei*.

4 Cserépfalu, Borsod-Abaúj-Zemplén vm. (Kiss Á. 1891: 221/5).

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Hidacska
(Fiújáték)
Két gyermek egymással szemközt letérdel, s ez a híd. Ezután jön egy csikós, aki lovakat vezet. A csikós így szólítja meg a hidat.
Csikós: Gyihi, gyihi, gya?!
Híd: Szent Erzsébet hídja
Csikós: Általmegyünk rajta.
Híd: Nem bánom én,
Ezt a néhány
Szilaj csikót
Áteresztem
Rajta.
Ekkor jó sebesen át kell a csikósnak surranni a hídon, mert máskülönben megfogják a csikókat. Ez így megy, míg utoljára minden csikót elfognak.
Kisoroszi, Pest vm. (Kiss Á. 1891: 219–220/3).

Révészjáték és Lengyel László játék • A szereplők e két játékcsoportban valóságos, de egymással szembeálló történeti személyek vezette népek, magyarok és németek. Az ellentét oka a trónkövetelés. A magyarok már meg is koronázták a jelöltjüket, Lengyel Lászlót, ám a Habsburg-párti Erzsébet révészei nem akarják átengedni a Duna hídján. Az ellenségeskedés mint játékos téma, a lakodalmakban is megjelenik, a násznépnek a menyasszony házához vezető hídon való átkelés akadályozottsága miatt. Ezt a kettősséget találjuk két szomszédos faluban talált szövegváltozat összeházasításában:

Lengyel László-játék
Násznép: Jó Ulászló király seregiből jöttünk,
Útunkban elfáradtunk. Jó révészek vigyetek át a Dunán!
Legény: Ki népei vagytok?
Násznép: Lengyel László jó királyé
Legény: Hun van a királytok, Lengyel László?
Násznép: Hozzuk a királyt gyémánt koronával.
Legény: Az is a mi ellenségünk.
Násznép: Miről való ellenségtek?
Legény: Ti pogányok vattok.
A minap is itt jártatok.
Hídunk lábát eltörtétek,
Meg sem csináltátok.
Násznép: Mivel tudtuk eltöretni?
Legény: Az ő piros pejlovával.
Násznép: Ácsok vagyunk, ácsorogjunk?
Fenyőfából, zöld bocfából
Kiácsoljuk, ingyen aranyozzuk.
Legény: Az zöld bocfa elrothandó.
Násznép: Megcsináljuk rézólomból.
Legény: A rézólom elolvadó.
Násznép: Megcsináljuk sárararanyból.
Legény: Hun vennétek sárararanyat?
Násznép: Fel-felmennénk Boldogasszony Kiskertjébe,
Kérvén kértük, adván adta,
Kisteknővel mérték,

Rúddal taszigálták.
Legény: Hazudtok, mert loptátok.
Násznép: Egy Istenünk, egy a lelkünk;
Se nem loptuk, se nem csaltunk:
Isten adománya.
Legény: Az aranynak vámja vagyon,
Vámot veszünk rajta.
Násznép: Akár vesztek, akár nem,
Által megyünk rajta.
Egy kis lányt férjnek adunk,
A Dömötör Klárit.
Egy szép legényt házasítunk,
Dali Kovács Gábort.
Mi a kaputok váltsága?
Legény: Egy koszos malac!
Egy akó bor!
Egy kemence kalács!
Három piros alma,
Meg egy szép lány!
Násznép: A kis malac most szopik,
A hordó bort most szűrik,
Az alma most bimbózik,
A szép lányt most öltöztetik,
Nem adhatjuk nyomban.
Legény: Átmehettek a hídon,
Vámot veszünk rajta.
Násznép: Akár vesztek, akár nem,
Által megyünk rajta!

Bágyog és Rábaszovát, 1933, Nagy Gyula gyűjtése, Kiss Lajos kompilációja (Kiss L. 1953: 374).

Híderesztés • E játékcsoport egyedi, töredékesebb változatai a híd megrongálódásával és a rongálókkal foglalkoznak. Pl. a *Szabad átmenni a lyukas hídon?* elnevezésű játék címében utal a lényegre*, az életveszélyességhatáráig megrongált lyukas hídra, melyet kétfelőlről az angyal és az ördög felügyel.*[5] Nem csoda, hogy az angyal, akitől engedélyt kérnek az átmenésre, megtagadja azt. Az *Eresszenek kaput!* játékban[6] a hídlábak olykor hátba-hátba ütnek egy-egy utast, jelezve azok bűnösségét.

(Faluhossza-játékok) • Végül, név nélkül, de külön számozással jelölt Kiss Áron három játékváltozatot, melyekből kettőnek *Falu hossza,* illetve *Faluhosszát játszani* a címe, mivel a játékosok a játék során az egész falun, sőt olykor még a határ egy részén is átszaladnak. A harmadikban. A *Kötélfonás*ban az arcsorba összefogózott utasok a sorban elhelyezkedő hídlábak mindeniként átbújva, velük összefonódva mozgásképtelenné válnak.[7]

5 Békéscsaba, Békés vm. (Kiss Á. 1891: 243).
6 Háromszék (Kiss Á.1891: 245).
7 Pebernyik, Békés vm. (Kiss Á. 1891: 246-247/1-3.)

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Kiss Áron jegyzetei a játékok mitikus és rituális hátteréről, és nemzetközi párhuzamairól

Kötetéhez Kiss Áron gazdag, tartalmas és érdekes jegyzetanyagot közöl. A közreadott hidasjátékokról megállapítja, hogy „ugyanaz a közös jellegük van ezeknek is, mint középeurópai testvéreiknek, s ép azt a mythost lehet bennök megtalálni, melyet Mannhardt a német változatokban látni akar, de egy nagy különbséggel. Nálunk a mythicus részhez lakadalmi szokások tapadtak, s ezek, kivéve az aranykapu játék egy-két darabját, a többiben mind feltalálhatók" (Kiss Á. 1891: 513–515). Mi több, mondja, „a mi hidasjátékunk szebb, mint középeurópai testvérei. Változata sokkal több, kiállítása fényesebb. [...] A magyar alak az eddig ismeretes hidasjátékok közt a legváltozatosabb és legteljesebb." (Kiss Á. 1891: 515.)

Kiss Áron figyel a kötetbe szerkesztett hidasjátékai nemzetközi párhuzamaira. Két ilyent említ. Az egyik a *Győri gyönggyel, gyöngyvirággal* motívum, mely a német *Mit Perlenring und goldenem Stein* ('Gyűrűgyönggyel és arany kősziklával', értelme szerint 'drágakővel') képre emlékezteti. A jelenleg rendelkezésünkre álló szövegekben ezeknél pontosabb egyezéseket is találunk, az alábbi két szöveg tanúsága szerint:

[–....]
– Miből tudnád megcsinálni?
– *Gyűrű gyöngyből*, gyöngyvirágból,
– Hun vennéd a gyűrűgyöngyöt?
– Isten adná szent markábul.
– Bújj, bújj bokrostul, bokrod itt maradjon!
Lesencetomaj, Zala m. (ZTI 047202; kiemelés tőlem – G. K.).

– Király, király, Eressz átal a hídon!
– Nem lehet, mert leszakad!
– Ha leszakad, majd fölragad!
– Mivel ragadna föl?
– Győri gyönggyel, *kősziklával*.
– Hol veszed a győri gyöngyöt, kősziklát?
– Isten adja szent markából.
Nyárád, Veszprém m., 1959 (MTA ZTI AP 7796n; kiemelés tőlem – G. K).

Kiss Áron másik összehasonlító megfigyelése a Wilhelm Mannhardt által közölt szláv szöveg *Nojadunda haja* refrénjére vonatkozik (Mannhardt 1859: 313), mely hasonlóan hangzik, mint a magyar *Haja gyöngye, haja*. Ennek alapján a magyarban ő szláv hatásra gyanakszik (Kiss Á. 1891: 514–515). A szláv változatban, a némethez hasonlóan kősziklával, a magyarban *rozmaringszál*lal javítják meg a hidat:

– *Gyerünk hidat csinálni, haja gyöngyöm, haja.*
– *Minek nektek az a híd, haja, gyöngyöm, haja.*
– *Nekünk azon átjárni, haja, gyöngyöm, haja.*
– *Miből lesz a két lába, haja, gyöngyöm, haja.*
– *Két szál rozmaringszálból, haja, gyöngyöm, haja.*
– *Haja, gyöngyöm, haja.*
Vizslás, Nógrád m. (ZTI 11759e).

A szövegértelmezés tekintetében Kiss Áron elfogadja Mannhardt állítását, miszerint a Közép-Európában népszerű hidasjáték a lelkeknek a mennyországba vagy a pokolba való jutását jelképezi, de hozzáteszi annak lakodalmi vonatkozásait.

Szláv rokonmotívumok és értelmezések Melich János tolmácsolásában

Csaknem ötven év múltán Melich János szlavista nyelvészként figyel fel a *Haja, gyöngyöm, haja* refrénű hidasjátékokra, gyűjt belőlük több Nógrád megyei magyar példát, és hasonlítja össze az érintkező tót, horvát, kisorosz és morva párhuzamaival. Ismerteti, hogy mit mondanak, mit „hisznek" a szláv folkloristák a magyarral rokon változatokról. Pavol Dobšinský a játékot a tót ifjúság egyik legkedveltebb, *királyi* játékának nevezi (Melich 1939: 100; kiemelés az eredetiben). Bartholomaides László a refrénjét örömujjongásnak gondolja, és a játék szövegösszefüggéseiből a tótok etnogenezisére, pontosabban a csehek 15 századi beszivárgására és tótok közé való beolvadására vonatkozó hivatkozást vél kitapintani. Királyasszony szereplőjét Erzsébet királynéval, II. Albert özvegyével azonosítja, aki 1440-ben, jogai védelmére a zsoldjába fogadta a cseh Giskra János huszita rablóhadát (Melich 1939: 97).

Jana Kollár szerint a játékban felismerhető ujjongás a szerelem, házasság és vigasság pogány istennőjének, *Ladá*nak szól (Melich 1939: 9). A kisorosz Vrabely Andrejevics egy lábjegyzetben említi, hogy Gyungya egyesek véleménye szerint az ősszlávok bálványképe (Melich 1939: 102). A játékot, a „tót iskolákban mint a tótság kereszténység előtti, tehát nem keresztény származású emlékét tanítják" (Melich 1939: 96). Karl Julius Schröer azt állítja, hogy a magyar és szláv (tót, kárpátaljai kisorosz) hidasjátékok közelebb állnak egymáshoz, mint a némethez (Melich 1939: 104).

Melich János a négy nyelv párhuzamos szövegelemeinek a hang- és jelentéstörténeti elemzésével, valamint a közép- és újkori versfordítások sajátosságainak megfigyelése alapján bebizonyítja, hogy a játék e, Kiss Áron rendszerében *Hídépítés*nek nevezett „fajtáját" a magyar nyelvhatár mentén élő horvát, szlovák, ukrán és morvaföldi vlach népek a magyarból vették át. A refrénnek – *Haja, gyöngye, haja* – csak minálunk van értelme: jelentése a kedves biztatása. A *Gyöngy szó személynévi jelentésben* már 1295-ben is létezett, és köznévként máig gyakran használt kedveskedő kifejezés, az 'oh', 'hej' jelentésű *haja* indulatszót pedig szerinte legelőbbről a *Haja, haja virágom* kezdetű 16. századi körmöcbányai táncszóból ismerjük (Melich 1939: 108–112). Melich egy 1818 körülről származó trencséni morva szokásleírás alapján megállapítja, hogy ott a *Hoja, D'und'a, hoja* egy házról házra járó kántáló virágvasárnapi ének refrénje volt. A leírás szerzője a szöveget a magyar hidasjáték kantáló énekre való utólagos hatásából származtatta (Melich 1939: 86).

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Ujváry Zoltán hozzájárulása a kölcsönhatások és a játék funkciója kérdéséhez

Ugyancsak a *Hídépítés* vizsgálatára, Melich János gondolatainak összefoglalására és kiegészítésére vállalkozik 1975-ben Ujváry Zoltán. Feltérképezi az ide tartozó „variánsok" magyarországi elterjedését és Nógrád megyei gócközpontját, hangsúlyozza, hogy a két – szlovák és magyar – szomszédos nép énekének szövege, versmértéke, melódiája és refrénje közös eredetre utal. Az a tény, hogy Csehország felé haladva ez a hasonlóság fokozatosan megszűnik, kizárja a szláv eredeztetés lehetőségét (Ujváry 1975: 6). Viski Károlyra hivatkozva állítja, hogy a játékra, táncra, mozgásra, cselekvésre biztató *haja, heje* kifejezés „szinte elmaradhatatlan része a magyar népi lírai költészetnek, különösen a régi formákból sokat őrző gyermek ének-hagyománynak. […] A *haja, gyöngyöm, haja*, illetve *haja rózsa, haja* stb. féle sortoldalékok, illetőleg refrének a magyar folklore-ban közismertnek tekinthetők" (Ujváry 1975: 8). Fontos megjegyzése, hogy a magyar sámánhit jeles kutatója, Diószegi Vilmos a hidasjátékok kapcsán „bizonyos mértékig hajlik a mitológiai magyarázat felé, amikor azt mondja: »ha egyáltalán tartalmaz mitológiai vonatkozásokat, ha valóban a 'pogányság csökevénye', akkor nem a szlovákok, még kevésbé a szlávok, hanem a magyarok 'pogánykori emléke'«" (Ujváry 1975: 12).

A szlovák szakirodalomnak a játék jelentésére vonatkozó, ismertetett állításait Zilynskyj Orestre hivatkozva néhány újabbal egészíti ki: „voltak, akik a játék hídját a szerelem hidjának tartották. A híd azért épülne meg, hogy azon a fiú átmehessen a leányhoz. A hasonló kapujáték értelmét is ezzel magyarázzák: ha kinyitják a kaput, a szerelembe beleegyeznek, ha nem, a kapu zárva marad. […] A híd összekapcsoló szerepére mutat az ukránok értelmezése is, amely szerint a híd a házassági frigy szimbóluma. A hídépítés motívumát ugyanis megtaláljuk a lakodalmi szokásokban is. […] A játék jelentésének és eredetének magyarázatában új szempontot vet fel Zilynskyj, aki mind a híd-, mind a kapujátékoknak szociális tartalmú magyarázatot ad. Úgy véli, hogy a játék utánzása a hídvámok rendszerének. A hidakon való átkelés, a városkapun való átjutás bizonyos vámhoz van kötve. A játékban ez a vám a »hídon« áthaladó utolsó leány, akit elválasztanak a többiektől." (Ujváry 1975: 11.)

Végül Ujváry felveti annak valószínűségét, hogy e játék télvégi/tavaszi időzítése révén gonosz szellemek távoltartását, a jó győzelmét biztosító hagyományok körébe tagolódik be, a termékenység kibontakozását elősegítő rítus részeként. Úgy véli, „a felmerült problémák szükségessé teszik a részletes, funkcionális szempontú vizsgálatot s feljogosítanak bennünket a további kutatásra" (Ujváry 1975: 13).

A magyar hidasjátékok aprólékos vizsgálója: Kiss Lajos

Kiss Lajos, a Magyar Népzene Tára Gyermekjátékok kötetének egyik legbuzgóbb munkatársa, szerkesztője és feldolgozója, fokos tanulmányt szentel 107 játékvariáns összetettsége, szövegmotívumai, cselekménye, térformái és zenei anyaga aprólékos

összehasonlító elemzésének. Ezek zömét a különböző publikációkból merítette, de 8 változatot magamaga is gyűjtött a Szigetközben. Időrendbe szerkesztve közli a felhasznált anyag bibliográfiáját. Az összehasonlítás kiindulópontja a legteljesebbnek tartott, már idézett kompilációja, a *Lengyel László-játék,* ehhez viszonyítja a Kiss Áron tipológiájában szereplő változatcsoportok szerkezeti összetettségét, hasonlóságait és hiányait, és közli az szövegelemei változatait. Megállapítja, hogy „a *Lengyel László-* és a *Révész-játék* a szöveggel a legszorosabb kapcsolatban állnak, míg az *Aranykapu-* és *Újhold-játék* a mi játékunk végső fázisát adják, a *Hídépítés* pedig rövidített alakját. A *Szent Erzsébet-játék* a Lengyel László nevet hagyja el, a *Híderesztés* már a szöveget is csak töredékesen alkalmazza, a *Faluhossza* pedig a játékot magát is." (Kiss L. 1953: 373.) A *Bújj, bújj, zöldág* szerinte *utójáték*, mely a legtöbb változatban megvan. A szövegértelmezés vonatkozásában ismerteti a Lengyel László kilétére vonatkozó nézeteket, akit egyesek I. Ulászló lengyel királlyal, mások Szent Lászlóval azonosítanak, őmaga ez utóbbit tartja valószínűbbnek, az Érdy kódex egy adatára támaszkodva. De szerinte erre utal a *Jordán vize* említése is – ezen vagy ennek a hídján szeretnének átjutni az utazó seregek –, melyet II. Endre szentföldi hadjáratával hoz kapcsolatba. Ugyanakkor arról is tudomása van, hogy a Dunán átkelés megnehezítése párhuzamba állítható az Ulászló – és az Albert király Erzsébet nevű özvegye ellenségeskedésével. Levonja azt a következtetést, hogy egyik legrégibb gyermekjátékunkról van szó. Régiségét bizonyítja – jegyzi meg – egy mitikus mozzanat is: a *Boldogasszonynak*, ősvallásunk tündérének vagy istenasszonyának említése (Kiss L. 1953: 376). *Szent Erzsébet* nevét a lakodalmi szokásokkal hozza kapcsolatba: szerepeltetésével „valami házasságelősegítőnek fogalmát őrizhette meg a gyermekjáték" (Kiss L. 1953: 385). Kiss Lajos értékeli a játékszövegek művészi erényeit: a párbeszédes részek drámai feszültségét és a költői szépségű hasonlatokat. A cselekmény, mozgás és térforma vonatkozásában Kerényi György tipológiáját (MNT I. 751–754, 769–772, 785) veszi alapul, ebbe sorolja be az általa vizsgált darabokat.

Végül a zenei anyagot szegényesebbnek ítéli meg. Viszont Cikolaszigeten és környékén sikerül olyan változatokat gyűjtenie, melyekben a bevezető parlandó mellett megvan a játék fődallama és az utójátéké is. Ez fellelkesíti: hiszi, hogy „sok elveszettnek hitt népi kincsünk lappang még elrejtve, és várja a felfedezést, megörökítést. Ezért vitatja Kiss Áron szkepticizmusát, aki az akkori időkben óriási munkával, küszködéssel, erőfeszítéssel létrehozott játékgyűjteménye zárótanulmányában azt mondta: „»Úgyis csak töredékek mindezek, mint maguk a játékok szövegei, melyeket az idő hatalmas kalapácsa szétzúzott.« Igaz, hogy a fejlődés során a formák szétpattannak, de elemeikből, anyagukból új és új alakzatok keletkeznek a népköltés hatalmas kohójában. Mint *Kodály* írja [kiemelés tőle]: »A népdal intenzívebb megismerése világot derít sok csonka, törmelékes részletre. De kérdés, hogy minden esetben a kerek egész-e a régibb, mindig csak romlás eredménye-e a rövidebb.« Ezek a szavak útmutatást adnak arra, hogyan kell tovább gyűjtenünk: lelkiismeretesen megörökíteni, nem lebecsülni a legkisebb, látszólag csekély értékű töredéket sem. Így derül világosság sok homályos részletre és így tehetjük népi kultúránk alapjává néphagyományunk kincseit." (Kiss L. 1953: 398.)

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Mészáros István népi gyermekjátékaink „Lengyel László” királyáról

Mészáros István a közép- és újkori históriás énekek, illetve a nép között forgolódó prédikátorok, iskolamesterek „Chronikáinak” kutatása nyomán megállapítja, hogy Lengyel Lászlónak a lengyel Jagellótól és a magyar Izabellától származó I. Ulászlót, Vladislaust nevezték a magyarok, akit Hunyadi János a magyar Rendekkel egyetértésben 1440-ben hazahívott Lengyelországból, és királlyá koronáztatott, hogy ezzel megakadályozza az utód nélkül meghalt előző király, Albert özvegye, Erzsébet megbízottjának, Habsburg Frigyesnek a trónfoglalását. A hidasjátékbeli utalások az ebből keletkező, a főurakat megosztó 4 éves háborúra, „Ulászló csapatának ellenséggel való szembenállására és legyőzésére vonatkoznak.” Ugyanis ilyen csatát nyert meg Ulászló Esztergomnál is, Budánál is. Az óbudai rév a cseh zsoldosokat megfogadó Erzsébet tulajdonában volt, ezért kellett tisztázni az átkelők kilétét.. „A sok ősi elemet tartalmazó hidasjáték tehát a 15. században gyarapodott a Lengyel László motívummal” (Mészáros 1963: 278). Feltételezése szerint ezt valamelyik iskola tanítója állíthatta össze a 15. század táján, mendikáló-rekordáló diákjai számára” (Mészáros 1963: 275). Felvetődik a játékbeli Erzsébet név azonosításának kérdése is, őróla van-e szó benne, s ha igen, miért emlegetik e nevet gyakrabban Szent Erzsébetként. Borsai Ilona véleménye, hogy a királyné alakját a történeti háttér elhomályosulásával helyettesítették egyre inkább a szegényeken segítő Árpádházi Szent Erzsébettel (Borsai 1984: 91).

A dallam és mozgás mint a rendszerezés alapja a Magyar Népzene Tára szerint

A Kiss Árontól számítva is több, mint 100 év óta folyamatosan megörökített hidasjáték korpusz rendkívül egyenetlen, a gyűjtés céljából, módjából, igényességéből a gyűjtő kilétéből következően. Az egyes játékleírások többé-kevésbé tartalmazzák a játék szövegét, de kérdéses, hogy mennyire betűhíven, és sok esetben hiányzik belőlük a dallam, a játszás körülményei és mikéntje leírása. „Tudvalévő – írja Kodály Zoltán –, hogy a dallam nélkül közölt népdalokban sok a hiba, a ritmust sok esetben nem lehet megállapítani, a dallam a szöveg épségének őrzője. Sokkal inkább mondhatjuk ezt a játékdalokról. Itt a szótagszám kötetlensége miatt a ritmus gyakran bizonytalan, dallam nélkül sohasem tudhatjuk nem hibás-e a szöveg. Valószínű, hogy a dallam nélkül közölt gyermekdalokban még több a szöveghiba, mint a népdalokban. Ezért még a dallamnélküli gyermekverset, kiolvasót is kottával kell följegyezni, mert ritmusa akkor is van, s nem mindig egyértelmű. Igazi élő-hangzó formáját csak a fölé írt ritmusjelzés adja meg. Sőt, még a dallamára is figyelni kell! Mert a dallamnélküli mondókák hanglejtése gyakran eltér a közönséges beszédtől, azt tehát jelezni kell.” (Kodály 1951: XVI–XVII.) A Bartók Béla és Kodály Zoltán szerkesztette első nagylélegzetű összegzés, a Magyar Népzene Tára I., *Gyermekjá-*

tékok című kötete kiküszöböli a fenti hibát, viszont csak a kottával lejegyzett gyermekjátékokat közli. Ez kollektív munka eredménye, melyben dr. Kerényi György, a kötet sajtó alá rendezője mellett Rácz Ilona, dr. Járdányi Pál és dr. Kiss Lajos is egyforma erőbevetéssel dolgoztak. A kötet a játéktípusok rendszerezésével úttörő a világirodalomban. Fő szempontja a dallam magva: egy-egy jellemző dallamképlet, mely rendszerint meghatározott, többé-kevésbé változatlan ritmusképlettel társul. Summásan rendszerezi mozdulatanyagukra alapozva az énekes-táncos játékok cselekményét is, mely szerinte tükrözi a gyermekek életkori sajátosságainak megfelelő közösségi magatartását, a játszók egymás közti kapcsolatát is. Érdeme a magyar és külföldi anyag összehasonlítása is (MNT I. 874–875).

A hidas-kapus játékok egyrészét a Magyar Népzene Tára játékrendje III. csoportja *Egyik a másik mellé* néven „a már közösséget alkotó nagyobb gyermekek csoportos fogyó-gyarapodó játékai" között tárgyalja. Ezekben „maga a csoport változik: a vonuló láncból kiépült híd lesz". A hídon (kapu alatt) átvonulók közül az utolsó kettőt visszatartják: ezek vagy teljesen átveszik a kaputartók szerepét, vagy gyarapítják azok sorát. A kapuk számának növekedését kifejező *Hídépítés* (III.C1.) megvalósulhat a pillérek elő-, avagy oldalirányú szaporodásával. Az *Aranyalma, aranykörte* (III.C2.) névvel megnevezett *Hídépítés*- változat sajátossága, hogy benne a visszatartott játékosok tudattalan választás alapján kerülnek jobb- vagy baloldalra, és ez pozitív vagy negatív minősítést tükröz.

15.a–c. rajz. *A hídépítés változatainak térrajza* a MNT osztályozási rendszerét követő ábrák nyomán (Simó Enikő rajzai): a *pillérek gyarapítása*
a. *eléfelé* (MNT I. 751/III.C1.),
b. *egyik oldal irányába* (MNT I. 752/III.C1.c),
c. *mindkét oldal irányába* (MNT I. 754/III.C2.).

a.

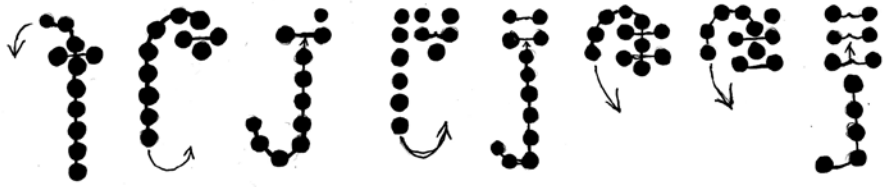

b.

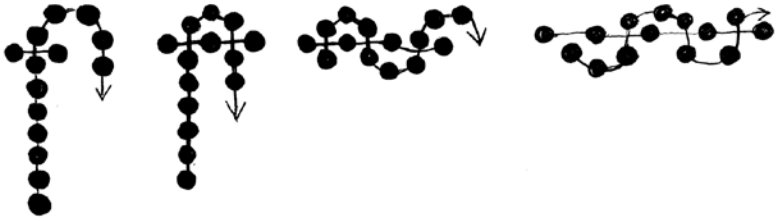

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

c.

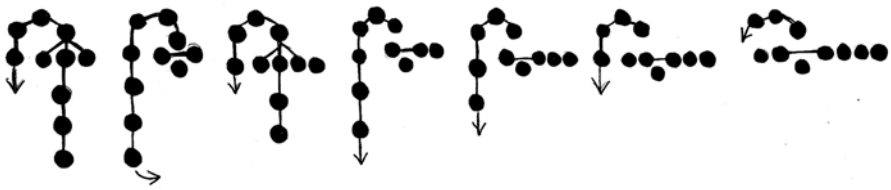

A *Zárójátékok*ban (III.C5.) végül az ellentétes póluson állók megmérkőznek egymással. A játék, számtalan változatban, „az ítélkező, a rendet kereső embert" jeleníti meg. Lakodalmi szokás része is lehet. A Magyar Népzene Tára a hidasjátékok másik IV.A1-2 számú csoportját, játékrendje IV. *Egyik a másik mellett* csoportjába sorolta, *mint „a felnőttek világa határán"* álló korosztály jellemzőjét. Ennek a közössége már egységes, a játékosok helyzetét sem váltás, sem fogyás-gyarapodás nem zavarja (MNT I. 704, 706, 772). Vonulások, táncok és színjátékszerű alakoskodások jellemzik. Az átbúvók egyirányban folyamatosan vonulnak át a kapu alatt, különböző térformákban: soros, körös vagy oszlopos (lugasos) formációban (MNT I. 704, 706, 772, 769–772).

16. a–b. rajz. *A falu hosszán való folyamatos áthaladás – térrajz változatai* a MNT osztályozási rendszerét követő ábrák nyomán (Simó Enikő rajzai):
a. *hosszú sorban* (MNT I. 769/IV.A1.a α),
b. *párosan, az oszlop tagjai által formált lugas alatt* (MNT I. 770/IV.A2.α).

a.

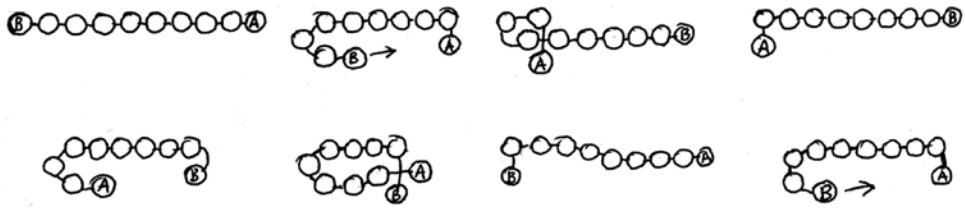

b.

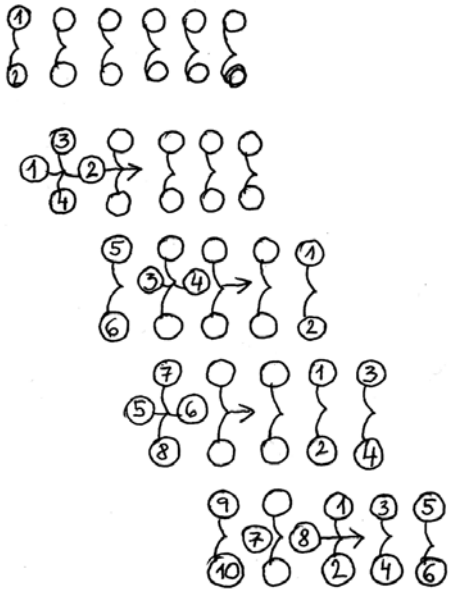

Külön csoportba kerülnek az *V.* csoport *Kapcsolódó és átalakuló játékai*. Ezeket az *Átalakult hidasjátékokat* a MNT-ban az egyazon játékesemény alkalmával megszakítás nélkül egymásra következő hídépítéses, de *a szokásostól eltérő befejezésű* – csigavonalba csavarodó *Rétes* és a párbeszédes *Itthon vagy-e hidasmester* játék (V.B2.) képviseli (MNT I. 704, 706, 785).

A játékmag mint vezérfonal az MTA Játékarchívuma rendszerében

Kiss Áron és a Magyar Népzene Tára lezárt gyermekjáték-köteteivel szemben, a MTA Zenetudományi Intézete Játékarchívuma folyton gyarapodó, terjedelmes, elvileg teljes magyar forrásanyagot őriz. Gondozója, dr. Lázár Katalin, az 1970-es évek végén új típusrendet dolgozott ki számára. Ez a játékcselekményt a állítja középpontba, melyen belül a játék leglényegesebb elemét, a *játékmag*ot teszi a rendszerezés alapjává. „A típuscsoportokat összetartó jellegzetességek a legkülönfélébbek lehetnek; nem előre meghatározott skatulyákba kell(ett) belehelyezkedniük, hanem a játékanyagban létező kapcsolatoknak megfelelően alakultak ki. A játékmag fő típusán belül érvényesülnek a (régebben is használt) egyéb rendező elvek, végül pedig a lelőhely." (Lázár 1997: 29.) A hasonló cselekményű játékleírások egymás mellé utalásával határozza meg a játék *típusá*t, melyen belül különböző sajátosságok, pl. eltérő szövegváltozatok, dallamtípusok, földrajzi elterjedés stb. határozzák meg az egyes *változatok* speciális jellegét. A típusok több közös jeggyel rendelkező fölöttes kategóriájába a *típuscsoportok*at

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

sorolja, azoknak egymáshoz közelálló formáit pedig *játéktömbök*be. Legalapvetőbb lényegük szerint összesen hat játéktömböt különít el: az *Eszközös-, Mozgásos-, Szellemi-, Párválasztó játékok*ét, valamint a *Mondókák*ét és a *Kisorsolók*ét. Ezek közül minket elsősorban a *mozgásos játékok típustömbje* érdekel, melynek *típuscsoportjai* az *Ölbeli gyermekek játékai*, a *Fogócskázás*, a *Különféle ügyességi és erőjátékok*, valamint a *Sokféle vonulások*. Utóbbiak a játék és a rítusok, szokások, illetve az ünnepi szórakozási formák között álló ünnepi, sétaszerű felvonulások, gyakorta csattanó és tánclépés nélkül. Típusait jellegzetes kötöttségük: pl. *kanyargós-, csigavonalas járás, kezeken sétáltatás, meg a kapu alatt haladás* jellemzik. Általában utóbbiak alkotják az általunk vizsgált, a magyar népi játékkultúra talán legnépesebb és legváltozatosabb, alcsoportokba sorolható típusát, a *Hidasjátékok*at. Lazán tartozik közéjük a *Faluhossza játék* kapunélküli változata, amely esetében a leányok egymásba karolva, vagy egymás után vonulva, esetleg lugas (két oszlop) külső oldalánál haladnak előre vagy hátra. Lázár Katalin következetesen, a legapróbb részletekre kiterjedően osztályozza anyagát. Rendszere a játék összetettségéből indul ki. Ez esetben a vonulás milyensége a vezető kérdés, ez adja meg a típust. Megkülönböztet a folyamatos haladás jellemezte *bújó-vonuló,* valamint a kapulezárással járó *kapus-hidas*, meg *a kettő ötvözetéből álló* formát. A bújó vonuló formában átbújhatnak egy-, két-, sok-, két szembenálló csapatba szerveződő-, illetve *gyarapodó kapu* alatt, a kapu kapcsolódhat az átbújók sorához, vagy állhat külön tőle. A kapuváltás keletkezhet szerepcserével, bújással, cserével, vagy mögéállással. Ezek már az altípust meghatározó szempontok. Számára a szövegkülönbségek a változatokat jellemzik.

A hidasjátékok a szakirodalom tükrében Összegzés és kitekintés

A továbblépés előtt szükségesnek látszik a téma viszonylag gazdag szakirodalmában felvetett szempontok – a játék és tipológiai bemutatása, nemzetközi párhuzamai, mitológiai, pszichikai, rituális és történeti vonatkozású értelmezései – szűkszavú összegzése.

Gyűjtemény és tipológia

Bármely gyűjtemény hozzáférhetőségének előfeltétele a rendszerezés. A magyar szakirodalomban a hidasjátékok első nagyobb seregszemléjének kezdeményezője, Kiss Áron, a szervezése során összegyűlt 80 hidasjátékot szövegtípusok szerint csoportosítva tette közzé. Annak ellenére, hogy az archaikus imákhoz hasonlóan, ezek-

ben „a kép- és motívumanyag rendkívül sokféleképpen ötvöződik", a „különböző képi elemek keverednek, […] egy másik szövegben másfajta kombinációkat hoznak létre", és emiatt tartalmi szempontból nehéz eldönteni, hogy a nagyobb szövegegységek központi magjának mit is tekintünk (vö. Tánczos 2000a: 226–227). Rendszerét a híd és kapu körüli problémák újabb és újabb meghatározó jegyeire építi: mi a funkciója, kik és milyen körülmények közt élnek a gazdáik, ki készítteti és mi célból, kiket biztatnak az átjövetelre és kik szeretnének saját kezdeményezésükből átvonulni rajta, ez milyen feltételek mellett sikerül vagy sem, mi a váltságdíj, mi a foglyul esettek további sorsa? E játék lényege két, híddal összekötött szembenálló – mitikus és reális – világ közti kapcsolat megteremtése: Egyfelől a természet újjászületése érdekében, a kozmikusból az ember által uralt szférába csalogatja be a tavaszt. Másfelől az emberi lélek mitikus szférába való átlépésének képét teremti meg, annak minden feltételével, áldásával vagy veszélyével és buktatójával.

Kiss Lajost a változatcsoportok tartalmi–szerkezeti aránya érdekli, amit a legteljesebb változathoz, a Lengyel Lászlóhoz igazít, egymás mellé állítva valamennyi változat legaprólékosabb részleteit. Ezt egy következő kutatás értékesítheti.

A Magyar Népzene Tára a legnagyobb hangsúlyt a *dallammago*k szerinti rendszerezésre teszi, melyek után bemutatja a népdalokkal, továbbá a más népek dalaival rokon gyermekdalokat és a tandalokat is. Kiderül, hogy a szöveg-cselekmény és dallamtípusok igen változatos módon kapcsolódhatnak. A cselekményt a *játékmozdulatok* formai-tartalmi tényezőinek mentén rendszerezi, mely a játszók életkoronkénti csoportokba szerveződésére is rámutat.

A Zenetudományi Intézet Játékarchívuma rendszerét Lázár Katalin a *játékmag* – a játék legfontosabb eleme – alapján határozza meg: Ennek változatos mivolta (eszköz-, mozgás-, gyors reagáló képesség, párválasztás-, alkalomhoz társuló mondóka) az alá-fölé rendelődő szempontok típuscsoportonként eltérő hierarchiáját is nehezen áttekinthetővé teszi. Ezt a 10-12 számjegyből álló rendszám tükrözi. Az egyes játékváltozatok visszakereshetőségét az archívum vezetője által Excelben szerkesztett adatbázis könnyíti meg.

A magyar hidasjátékokról szóló szakirodalomban a tipologizálás alapját a térformákhoz kapcsolódó cselekvések képezik. A szöveg – a szélesebb csoportokat felölelő mozgás és cselekmény-részletek után – csak változatalkotó tényező. A tartalmi elemzés a rengeteg változat, és a résztémaegységek rapszodikus ismétlődése miatt nehezen oldható meg. Pedig valójában ezek hordozzák a játék mondanivalóját, a többi játékkomponens csak megtámogatja-megjeleníti a szövegben is elhangzottakat. A jelzett változatcsoportokon kívül gyakorta játszanak hidasjátékként más játéktömbbe tartozó játékot. Különösen gyakoriak a *Kis kacsa fürdik* és a *János úr készül* kezdetűek. A vámul esett játékosok osztályozásánál és a fölöttük való ítélkezésnél ugyanazokat a motívumokat használják fel, mint a *Szellemi játékok* tömbjébe sorolt *Tiltó játékok*, amilyen a *Sántapipás* (a MNT-ban *Pám-pám, paripám* néven*)*, a *Virágnevezés*. Végül az ellentétes besorolású csapatok harcát képező ún. *Záró-játékok* leginkább az *Ügyességi és erőjátékokhoz,* valamint a *Fogócskák*hoz hasonló motívumokat tartalmaznak (MNT I. 755–760). Főleg a felnőtt fiatalok *Faluhossza* játékai

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

vagy egyszerű vonulásai során gyakorta hangzanak el erkölcsi vétségeket megfogalmazó, továbbá szerelmi vagy csúfolódó tematikájú népdalok, melyek száma akár 6-8 is lehet. Ugyanezek a fiatalok a rendelkezésükre eső tér meghatározott pontján (pl. a hegyre vagy játszóra érve, vagy a faluközpontba visszaérkezve) bizonyos alkalmakkor a hidasjátékot más játéktípusokkal, legfőképp *párválasztó körjátékok*kal váltják fel, vagy kapcsolják össze. Ilyenek a *Hej szénája, szénája, széna szakadékja*; *Csillag Boris*, *Érik a meggyfa* stb. kezdetű körjáték.

A poétikai hasonlóságok háttere

Az európai elterjedtségű hidasjátékok hasonlóságai felismerésének egyik alapját poétikai-motivikai tényezők alkotják. Kiss Áron egyfelől megállapítja, hogy a „magyar alak az eddig ismeretes hídjátékok közül a legváltozatosabb, legteljesebb" (Kiss Á. 1891: 515). Egyes magyar motívumoknak (*gyűrűgyöngy; haja, gyöngye, haja*) némettel, illetve szlávval való hasonlóságára figyel fel. Utóbbiról megállapítja, hogy az szláv hatás minálunk. A mai gazdagabb forrásbázis a németből való kölcsönzést valószínűsíti csak: az arany kőszikla motívum németből való szószerinti fordítás (az eredetiben ez 'drágakő' jelentésű). A szlavista Melich János fonetikai, nyelv- és poétikatörténeti, tartalmi jegyei és elterjedés-sűrűsége alapján bizonyítja, hogy a *Haja, gyöngye, haja* refrénhez hasonló szláv motívum magyar eredetű. Ezt egy 1818 körülről származó trencséni morva kántáló virágvasárnapi szokásleírás tételesen is igazolja: a magyar hídjáték szövege ráépült a rítusszövegre (Melich 1940: 86).

Ujváry Zoltán rámutat a játékra, táncra, mozgásra, cselekvésre biztató a *haja, heje* kifejezés indulatszó magyar népi lírában, különösképpen a játékdalokban elterjedtségére, és régiségére, és Diószegi Vilmos feltételezése nyomán (Diószegi 1958: 410) esetlegesen annak pogánykorig visszanyúló eredetére figyelmeztet. Diószegi szerint ez „a refrén, a »hej, regö rejtem« sorának eredeti jelentése szerint révülésre, vagyis a természetfeletti lények idézésére szolgált. [...] Ugyanakkor a magyar történeti adatok azt mutatják, hogy a *haj* típusú indulatszó a honfoglaló magyarság valamiféle isten-kiáltó szava volt. Sámánhitű rokonnépeink rituális énekeikben, nevezetesen a sámánénekekben ugyancsak szerepel az indulatszó, mégpedig a magyarhoz hasonlóan refrénszerűen, sőt a rögtönzött sámánénekeknek éppen ez az egyetlen állandó része. Ennek az indulatszónak – magyar példákhoz hasonlóan – hívó jellege van: a pogány magyarok csatakiáltásához hasonlóan a szellemeket hívja vele a sámán." (Diószegi 1958: 432.)

*Hejgetés*nek nevezik a moldvai magyarok a *hejgető* legények házról házra járó, furulyálással, dobolással, ostorpattogatással és rigmusokkal járó újév-köszöntő szokását (lásd ÚMTSz 1988: 912, *hejgetés* és *hejgető* címszavak). Énekes és hangszeres zene kíséretében mehetett végbe a révülés, és isten-kiáltás, akárcsak a moldvai hejgetés. „A hangszertörténeti kutatás feltételezése szerint a hegedű szavunk valószínűsíthetően a tájnyelvi »héget, hejget« (von, húz) alakból keletkezhetett a 15. században. [...] a korai »hegedűs« említésének nem mindegyike jelenthetett vonós-

hangszer-játékost, mert még a 17. századból való adatok vizsgálata is arra mutat, hogy a szót »hangszeres zenész« vagy »énekes« jelentésben is használták." (Brauer-Benke 2014: 43–44.) Belső-Ázsiában a hangszeres népzenében még a máig ismeretes, hogy egyazon húros hangszer pengetéssel és vonóval is működtethető. A különböző mongol-török népek vonóshangszereiknek a magyar koboz, húr és hejget szavakkal összefüggő megnevezést adtak. (Brauer-Benke 2014: 45) „A belső-ázsiai vonós lantokat a szomszédos régi kazár (türk) nyelven beszélő népekkel együtt a magyarság a Volga torkolata és az Azovi tenger közötti őshazában ismerte meg, és hozta magával a Kárpát-medencébe." (Brauer-Benke 2014: 44–45.) Ebből csak a 15. században kezdtek különválni a már csak vonóval megszólaltatott *hegedű*nek megnevezett fidula- (vonós hangszer) típusok és a koboznak nevezett (pengetős) lanttípusok (Brauer-Benke 2014: 55–56).

A Hej, haja, haja indulatszó a szerelmi-erotikus virágénekekben már a kedvest szólította meg (Szabó T. A. 1969). Elemzett játékaimban 15 különböző dolgot vagy személyt szólítottak meg *hej, haja, haja* indulatszóval: virágokat – *rózsát, liliomot, tulipánt, ibolyát* – haszonnövényeket – *meggyet, lent, széna gyöngyöcskéjét* –, állatokat – *csücskét* (disznót), *kis gilicét*,- személyeket – *Juli-Bulikát*, *Vasas Lajost*, *Bélát* –, a magyar és német népet, dolgokat és létesítményeket – *meszelőt, várat*, és nem utolsó sorban a *lilé*t, meg a *kiszi*t. Utóbbi kettőt nem mint megidézendő, hanem inkább mint elhajtásra méltó hiedelemlényt. A kérdés további elemzést érdemelne a poétikai jegyek/szimbólumok történeti alakulását illetően.

A képi egységek és tartalmi jegyek számbavétele és összehasonlítása további nemzetközi kapcsolatokat, egyezéseket, rokonvonásokat tárhat fel. Néhány ilyenre a MNT is utal (MNT I. 874–875).

A Lengyel László-játék művészi értékeire Kiss Lajos hívja fel a figyelmet: „A szöveg fő részéhez tartozik a fokozódó feszültségű drámai párbeszéd. [...] Páratlan gazdagságot találunk a különböző változatok költői szépségű hasonlataiban, színjátékaiban, népi etimológiai szellemes szóferdítéseiben. A híd helyreállításánál csak úgy tobzódunk az arany, ezüst, gyöngy pazar bőségében. Megkapó az ellentét a révészek rideg gyanúsítása után következő gyermeki bizalommal telt, mitikus elemeket belekapcsoló feleletek páratlan változatosságával szemben." (Kiss L. 1953: 379.)

A szövegértelmezés rokon- és szembenálló esetei

Az értelmezés egyik irányvonala mitológiai jellegű. A német Wilhelm Mannhardt a játék alaptémájaként a lelkek mennyországig, avagy pokolig vezető útját jelöli meg. Ezzel Kiss Áron is egyetért, megjegyezve, hogy ehhez a témához nálunk „a mythikus részhez lakodalomi szokások tapadnak" (Kiss Á. 1891: 514). Két szláv kutató feltételezése szerint a játék a szlovákok pogánykori bálványképének, illetve a szerelem pogány istennőjének címzett örömujjongás. Magyar vonatkozásban sejtelemként villan fel a pogány sámánének költői elemeinek lehetséges továbbélése. Kutató elődeink, egymás nyomában hozzák szóba a hidasjátékok néhány további mitológiai

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

vonatkozását. Ilyenek a sámánizmusból származtatott szitával és dobbal, meg visszafelé számlálással való varázslás, az égbe vagy pokolba vezető aranyhíd, a játékosok angyallá vagy ördöggé minősítésének középkori istenítéletekre emlékeztető zárómotívumai (Dömötör T. 1974, Lázár 1990: 618–619), Isten és *Boldogasszony, ősvallásunk istenasszonya* (vö. Kálmány 2011: 85–114), „a honfoglalást megelőző idők termékenységistennője" (Tánczos 2006: 185–186) valamint Szent Erzsébet segítő támogatása. Bizonytalankodnak abban, hogy a hidasjátékok az ide-oda kígyózó, nyitott láncformában mozgó labirintusjátékok közé sorolhatók-e, az ugróiskola és a más vonulásos játékok mellett, vagy sem.[8] „Egyes kutatók szerint ezek utánozzák az égitestek mozgását, a madarak repülését; mások szerint az avatási szertartásokra, az avatandó jelképes halálára és újjászületésére utalnak." (Borsai 1984: 101.)

Az értelmezések egy másik csoportja feltörő érzelmekkel, vagy azok szimbolikus kifejeződésével kapcsolatos. A szlávok az örömujjongást hangsúlyozzák. Van náluk olyan feltételezés, miszerint a szóban forgó híd a szerelem hídja, amelyen át a házasságig el lehet jutni. Hasonló értelmezési lehetőséget sugall a magyar változatok lakodalmi rítusokban játszott szerepe, számos azokra visszautaló motívuma is.

Magyar vonatkozásban Ujváry Zoltán hívja fel a figyelmet a játék és a tavaszköszöntő, illetve termékenységvarázsló rítusokhoz való kapcsolódására.

Végül, a kutatók a Lengyel László altípus esetében történeti kapcsolatok lecsapódására is gondolnak. A megénekelt 15. századi eseményeket a szlovákok etnogenezisükkel hozzák kapcsolatba, vagy éppenséggel pogánykorinak tartják. Minálunk a Lengyel László kiléte a fő téma: az, hogy Szent Lászlót, avagy Ulászlót nevezik így. A bizonyítékok utóbbira utalnak: Mészáros István rámutat arra, hogy a történeti esemény és a játék elemeivel párhuzamba állítható és megállapítja a történet folklórba való beépülésének iskolai gyökerét (Mészáros 1963).

Mint középkori jogi eredetű fogalmat tartják számon a *hídvám*ra való hivatkozást.

Zárszavak

Dolgozatom célja a természet- és élet tavasza kiteljesedésére várakozó, azt sürgető ember képekben kivetített vágyainak, gondjainak, aggályainak és sokfelé elágazó képzettársításainak az értelmezése. Bár az egyes elszigetelt alkotások kompozíciójából is kikerekedhetnek önálló történetek, kisugározhatnak hangulatok, vagy kifejeződhetnek párhuzamos példák által nyomatékosított erkölcsi nézetek, felvillanhatnak a koruk körülményei által is befolyásolt emberi problémák, a beleérző megértéshez inkább a teljes anyag képrészeinek, és a belőlük építkező nagyobb *képi egységeinek* (Tánczos 2000a: 221) a szövegösszefüggésekbe helyezései, egymásra vetítései, kölcsönös kiegészítései vezetnek el. Természetesen, nem önmagukban, hanem tágabb szövegkörnyezeti összefüggésükben. A játszók kiléte, a játszás ide-

8 A labirintusjátékok Borsai Ilona kismonográfia méretű játéktanulmányában külön címen szerepelnek: ennek altípusai a „Rétes" és a Kanyargó járás három gyermek körül (Borsai 1984: 101–102).

je, alkalmai, eszközei, a cselekménye, zeneisége, térformája, a játékosok gesztusai egyaránt megerősíthetik, kiegészíthetik, vagy éppen tagadhatják, megsemmisíthetik következtetéseinket. Munkámban a lehetőségek szerint figyelek mindezekre.

A forrásbázis

Hidasjátékot terepen csak Esztelneken gyűjtöttem még az 1970-es évek végén. Ezt leszámítva kezdetben csak a Székely Nemzeti Múzeumban általam kezelt *Síppal-Dobbal* nevű erdélyi magyar játékgyűjtő verseny eredményei, valamint a különböző játék- és vegyes folklórgyűjteményekben közölt példák álltak a rendelkezésemre. Mindezek többségében, sőt még a legnagyobb magyar játékgyűjteményében, az MTA ZTI Játékarchívumában is számos, a játék értelmezéséhez fontos adat hiányzik. Ennek oka az önkéntes gyűjtők folklórban való járatlansága. A játékarchívumbani eligazodást dr. Lázár Katalin munkája gyümölcseként a teljes gyűjtemény (benne 1191 kapushidas játék) számítógépes Excel-adatbázisba való feldolgozása könnyíti meg, mely a leltárszám, típusszám, a játék gyűjtési adatai (év, hely, adatközlő, gyűjtő) mellett a forrásban további meglevő vagy abból kikövetkeztethető információkat (cím, a kapcsolódó szövegek kezdősora, cselekménye, dallam- vagy, ritmusképlete, térformája, mozgás, gesztusok, eszközök, térhasználat), meg a játszás körülményeit (játszók életkora, neme, száma) és a megjegyzést tartalmazza. A 2004-ben, 2006-ban, 2007-ben és 2008-ban egy-egy hónapos játékarchívumi kutatásom során azt tapasztaltam, hogy dr. Lázár Katalin mind az archívumot, mind az adatbázist önzetlenül bocsájtja a kutatók rendelkezésére. A hidasjátékokkal nem végezvén a helyszínen, hazatértem után még 250 leírást küldött el nekem. Mindezekből egy 720 tételes Works-adatbázist állítottam össze (a leggyakoribb szövegváltozatokat mellőzve, melyet a feldolgozás során további forrásokkal gyarapítottam. Ezek a teljes hozzáférhető anyagnak kb. két harmadát teszik ki, mely hozzávetőlegesen elégséges egy játéktípus elemzéshez-értelmezéshez. De azzal is számolnunk kell, hogy a hiányzó alkotások módosíthatnák a képet, hiszen, mint tudjuk, egyetlen alkotás is kínálhat fel forradalmi újdonságokat.

A forráskezelés vonatkozásában be kell vallanom, hogy a Magyar Népzene Tára I. kötetéből kiemelt alkotások javarészét kotta nélkül, a finomabb tájnyelvi hangjelölések nélkülözésével közlöm. A helyesírási szabályokat nem ismerő gyűjtők kéziratait csakúgy, mint az elavult szabályzatok szellemében íródott nyomtatványok szövegeit, hacsak nem egyértelmű, hogy tájnyelvi sajátosságról van szó, a jelenlegi köznyelvi és helyesírási konvencióknak megfelelő formába írom át.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

A hidasjátékok szimbolikus háttere

Mint már említettem, a játék bármelyik természetű összetevője hordozhat a jelentésre vonatkozó fontos szimbolikus értéket. Kiemelkedő helyet foglalnak el pl. a játék körülményei: ideje, helye, a játszók kiléte, öltözete, eszközei. Lévén szó tartalmilag a tavasz kezdetéhez fűződő alkotásokról, a játszás időpontjaiba ágyazva jelzem a rendelkezésemre álló más információimat.

A játszás ideje

A fiatalság koratavaszi, nagyböjtben kezdődő, és pünkösd tájékán véget érő szórakozásai közt hangsúlyos szerepet töltöttek be a különböző vonulások. Típusaik és altípusaik nem különültek el határozottan e hosszú időszak kisebb periódusaiban. A kizárólag böjti-, koratavaszi újholdhoz kötődő-, virágvasárnapi-, húsvét vasárnapi- és hétfői-, fehérvasárnapi-, áldozócsütörtöki- és pünkösdi vasárnap délutáni játékok csak bizonytalanságokkal határolhatók el egymástól. Ez részben a hiányos leírásoknak köszönhető, de a mégis rendelkezésünkre álló adatokból kiderül, hogy gyakorta ugyanazt a változatot egyik vidéken böjtben, a másikon éppen húsvét vasárnapon vagy azután játszották. Így az alábbi korszakolás nem tekinthető kizárólagosnak, főként az adattáramból kiolvasható sajátosságokat tükrözi.

A nagyböjti vasárnapok repertoárja

A farsangot követő nagyböjtben, az elcsendesülés, a befelé nézés időszakában a leányok csoportos, énekes sétái, különböző énekes-táncos játékai, valamint a jellegzetes szokásai kivételével mindenféle közös mulatozás tilos volt: „Szép holdvilágos estéken nem szabadott akármit dalolni, csak ilyen játékfélét, de azért daloltuk, hogy hangot adjunk, hogy a legények tudják, hogy kint vagyunk az ablak alatt" – magyarázták a Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyei galgamácsaiak, akik *vagy két porta hosszat párosan összefogózva játék nélkül énekelve oda-vissza sétáltak.*[9] A Nógrád megyei Nemtiben egymás kezét fogva libasorban mentek az egész falun végig, és daluk a túlhajszolt élvezetek veszélyére figyelmeztetett:

Méz, méz, méz, termett méz,
Termett méznek boldogsága,
Lehullott virága.
Ez az áldott bor,
Ki mindenre foly,
Ha jót iszol belőle,
A torkodra forr
Nemti, Nógrád vm. (ZTI 12970g).

9 ZTI 2839f.

A Jász-Nagykun-Szolnok vármegyei jászszentandrásiak ugyanerre a dalra oszlopban vonultak át a kapu alatt, mely egyeseket a „mennyországba vagy pokolba" juttatott.[10] A Nógrád megyei Mátraverebélyen e dal éneklését követően tartott kaput kívülről egy *kérő*, belülről egy *anya* egy kör tagjai fölött, és haladt velük ellentétes irányba. Megállapodásuk után immár a libasorba rendeződő csapat és az anya vonult el a *kérő* és a *menyasszony* által tartott kapu alatt. Miközben a csoport és a menyasszony elvált egymástól, ezt énekelték:

Soha vissza nem jöhetünk
Itt viszik az öreg Bíbort kávéházba,
Bíborba, bársonyba, gyöngyös koszorúba,
Négylovas hintóba, Sárga bigyogóba.
Mátraverebély, Nógrád vm. (ZTI 47270).

Eszerint a menyasszony egy élemedett korú, nevetséges öltözetű, a telet jelképező eltávolítandó szalmabábúhoz, a *kiszi*hez hasonlító nő volt, akárcsak a *Pilikézés* címszereplője. Ez utóbbit általában a háromszögben elhelyezett 3 pont – három álló vagy guggoló kisebb gyermek, fa vagy bokor – körül böjti *kanyargó járás*ként játszották: „A két szélsőt körülkerülik, a középsőt kikerülik, így kifli vagy félhold alakban haladnak, esetleg a sor eleje és vége összekapcsolódik. Több pontot, esetleg gyermeket is kerülhetnek csillagalakban." (Igaz 1982b: 593–594.) Ugyanerre a dalra Mátramindszenten hidasjátékot játszottak, mely körberendeződésbe és leguggolásba torkollott.[11] Cselekményéből hiányzott a dal szövegében szereplő *kifordítás* – feltehetően a közösségből való eltávolítás – motívuma. Itt ehelyett tőle a kört alakító közösség különült el leguggolással. A játékdalban megszólított lény, *Pilikém* zabolátlan erkölcsű, halálra való anyó. A *lencse* a *rakoncá*val meg hússal párosítva, formai alapon a bujaságot fejezi ki, szemben a szexuális ártatlanságra utaló zabbal.

Pilikém, Pilikém, Pilikémnek tánca,
Anyó, anyó, másik anyó,
Forduljon ki rajta.

Lencsét főztem, nem volt húsam,
Hé, rakonca, hé rakonca egy csokorba.
Mátramindszent, Heves vm. (AP 12971f).

A böjti időszakban gyakorta énelkeltek ki különböző vétkeket. Így pl. Hollókőn a díszbe öltözött leánycsapat kettős sorba fogózva haladt előre, és a *Három szál vesszőre tapodtam* dalra hol szétvált, hol újra egyesült, hogy végül körré alakulva, sokszor kinyújtott karral összefogózva, hujjogatással gyorsan forogjon:

Három szál vesszőre tapodtam,
Jaj, de nagy méregre támadtam,
Vagy életem, vagy halálom,

10 ZTI 47270.
11 AP 12971f.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Vagy tetőled el kell válnom,
Édes galambom.
Huja, huja korsó, Nincsen borsó.
Hollókő, Nógrád vm. (ZTI 068662/1).

De Nógrád, Heves, Borsod megyében gyakrabban minden más kapcsolódás nélküli páros vonulásos – *lugasos* – hidasjátékot játszottak a dalra. Ez a bujaságból eredő hűtlenségről – egy helyett három szál vesszőnek, vagyis lánynak a megkörnyékezéséről, meggyalázásáról – és ennek következtében a kedvestől való elszakadás veszélyéről, annak veszteségéről szól.

Nógrád-, Heves-, és Pest-Pilis-Solt-Kiskun megyében a *Mért küldött az úraszszony* kezdetű változatban kapun átbúvás közben az alábbi, furcsa szövegű és ukrán dallammal rokonítható dalt énekelték:

Lehajtom fejem,
Sátorba képem [más változat szerint: kélek, avagy léptem],
Ölibe laptát hagyítottam.
A szolgáló búját látta
Nagy bánattal pirongatta.
Ecseg, Nógrád vm. (ZTI 072518, MNT I. 659/1115, 864).

Érzésem szerint e kép megesett leányra vonatkozik. Ugyane megyében, Kozárdon *a piros-barna menyecskét egy kendő cseresznyé*vel kínálják.[12] „Egyes gyümölcsök az életre, termékenységre, szexualitásra vonatkozó általános jelképiség mellett, illetve ezen belül sajátos jelentéstartalmakat is kifejezhetnek. A magyar népdalokban a meggy és a cseresznye szintén szerelmi szimbólumok, a meggy- és cseresznyeszedés jelentése pedig 'csókolózás'."[13] A cseresznye jelentése:„Csók, száj, üdeség, vidámság".[14]

Erkölcstelen, vagy legalábbis törvénytelen férfi–nő kapcsolatra utal a Komárom megyei Martoson játszott *Körtefázás* nevű páros vonulásos játékban a *körtefán termő piros meggy* képe*, melyben a férj panaszkodik* kibírhatatlan feleségéről, *aki,* mondja az ének végén, még *az ördögnek sem kell.*[15]

Két játékos körbenálló társai feje fölött vitt el kapu gyanánt egy vesszőt a *Léluska, Léluska* elnevezésű játékban, melynek címadója a szlovákok zöldágjárás-játékja kezdősorában szereplő név. A vessző lecsapásával jelölték ki a következő kaputartót, a *töklevelű, bablevelű héluskát*.[16] A vessző a hidasjátékokban általában a halál kezében szokott lenni, aki kérőként ezzel jelöli ki áldozatát.

Már a böjt időben gyakran játszottak az életet jelképező zöld növényeket behívó hidasjátékokat. Csíkszentimrén a korán sötétedés miatt a *Nyiss kaput, angyal* kez-

12 ZTI 047075.
13 Forrás: http://film.sapientia.ro/uploads/oktatas/segedanyagok/16Elet.pdf.
14 Forrás: http://www.lelekkut.eoldal.hu/cikkek/szimbolumok/ismerteto.html.
15 MNT I. 293/533.
16 Nyékvárkony, Pozsony vm. Forrás: http://csemadok.sk/nepzenei-adatbazis/helelele-leluska-oracemben-bembuska.

detű hidasjátékot *Korombújdokolás*nak nevezték. A *Bújj, bújj* kezdetű játékban *zöld ág*at, *aranybúzá*t,[17] Panyolán *szederice-levelicé*t biztattak bejövetelre: Pl.

Bújj, bújj, szederice, levelice,
Bújj, bújj, bújj.
Panyola, Szatmár vm. (Kiss Á. 1891: 203/7).

Böjti analógiás férjvarázslás, leánykérés volt a Nyitra megyei Béd és Menyhe *Ulicskázás*a vagy *Hajújvárazás*a. Nagylányok játszották egy-egy magukkal hozott kisebb lánnyal, akit Béden a *báránykájuk*nak, Menyhén a *keresztgyerekük*nek neveztek. A kisebbek guggoltak, a nagyobbak mögöttük álltak és kötényükkel letakarták azok fejét. Béden 3 kövecset adtak a báránykájuknak, mondva: *„ez muzika, ez mézeskalács, ez cúkor”*.[18] Menyhén meg a *keresztmamuska* megkérdezte a kislányt, hogy *van-e szeretője*, majd magasra dobva egy követ, ezt mondta: *„Ilyen magas ágya legyen a keresztlányomnak, ha férhez megy, ilyen magas létrán járjon bele!”*[19] Ezt követően leánykérő kapusjáték következett, az alábbi énekelt szöveggel:

Ulicska, ulicska, mako, mako, makolicska.
– Újvári bíró, mit keres?
– Lyányodat.
– Melyiket?
– Szebbiket, keskeny magosabbikat.
Innét onnét asszonyok, Lédec uram üzente, üzenetet üzente.
Lyányodat kéretyi, követyi.
– Melyiket?
– Szebbiket, keskeny magosabbikat.
Add nekem azt,
– Sz...t kapod azt.
– A mi lyányunk oly szép, oly kegyes, oly becses,
A vaskapun ki nem mehet tíz arany gyűrője néki, kopogós csizma néki.
Szolgalegény táncol, nyomát se nyomja, fehér karját se nyújtja.
Nyújj ki, bújj, bújj, bújj, bújj, bukrostú, bukrogyik [*bokrod itt*] *maradjon.*
Béd, Nyitra vm., Kodály Zoltán gyűjtése (Kodály 1913: 359–360, MNT I. 392–393/659).

19. kotta. *Ulicska, ulicska*

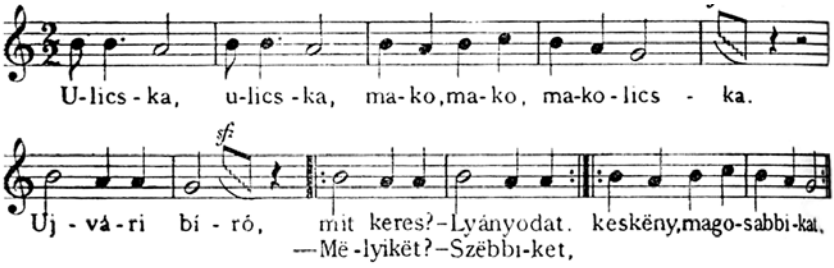

17 ZTI 047137.
18 Béd, Nyitra vm. (MNT I. 392–393/659).
19 Menyhe, Nyitra vm. (Tátrai 1990: 149).

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

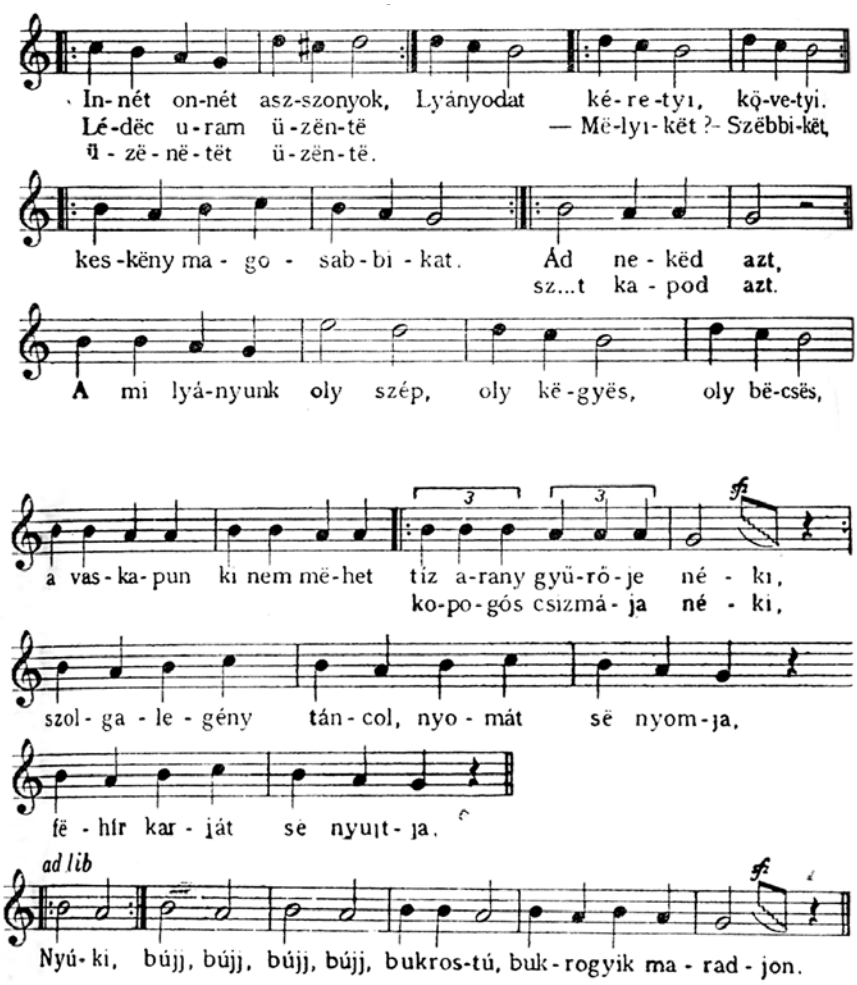

Béd, Nyitra vm., Kodály Zoltán gyűjtése (MNT I. 392–393/659).

A párválasztás témája körül forogtak a *karikázók*, amilyen a tardoskeddi *Szinalázás* volt: ebben a kör belsejében elhelyezkedő játékos párt választott a körből, majd együtt forogtak benne.

A *Kajátás* elnevezésű, *Ki népei vári vagytok?* kezdetű *hidasjátékan* a Hont megyei Tésán mind az alsó kútnál lakó tótok, mind a községháza övezetében lakó magyarok részt vettek. Előbbiek a német, utóbbiak a magyar népet képviselték. Játékosan vetélkedve figurázták ki, kicsinyelték le egymást. „»*A megcsináltatjuk«-ra mondtunk mindenfélét, tiszta aranyból, vagy amit akartunk, mindig csak azt feleltték: »Az sem tetszik«.*" A csúfolkodás része volt az is, hogy *kikajátották az egymás szeretőit: „Kajátottunk, amíg vót lány, oszt sokszor avval kajátottuk, aki nem vót*

szeretője, akire haragudott.” Ráadásul a párosító énekekben szokásos *aranykácsa* metafora helyett itt a felek a *döglött kácsa* titulust kapták. Pl.:

> *Pásztor István döglött kácsa*
> *Galó Magdol hitvestársa!*
> *Kikajátottuk az egymás szeretőit. Kajátottunk, amíg vót lány, oszt sokszor avval kajátottuk, aki nem vót szeretője, akire haragudott.”*
> Tésa, Hont vm. (ZTI 47430).

Gesztusokkal érzékeltetett hadakozásba torkollott a galgahévíziek *Tivi-tovi tács* illetve *Lengyel László* játéka:

> *Tivi-tovi tács,*
> *Hévízi takács,*
> *Legyünk bátor, jó vitézek,*
> *Hídon menjünk át.*
> *Ki népei vagytok: stb.*
> *A válaszolgatós, veszekedős résznél* (vagyis a két szembenálló csapat vitájánál) *ki-ki a párjával szembeállt. A tács, haza, tácsra a társával összeverekedett, zsebkendővel összevissza keveredtünk, egymást zsebkendővel ütöttük, nagyokat nevettünk, és ezzel fejeződött be. Akkor újra elindultunk.*
> Galgahévíz, Pest vm. (AP 12439f).

Újholdkori játékok

A ciklikusan megújuló hold télvégeken hasonlósági alapon kínálta fel a természet megújulásának, az élet újjászületésének reményét, amit a Nógrád megyei, dejtári *Újhold járás,*[20] avagy *Újhold köszöntő*[21] elnevezésű játékban az *asszony* (itt feltehetően a Hold) „kapunyitását” és az utca *rozmaringgal* való *szegélyezés*ét mágikusan is elősegítették a szétváló kapusor közötti átjárással és az egész falu bejárásával, vagyis a kimondott szó és megjelenített bevonulás erejével. Márpedig a rozmaring mint a menyasszonyi koszorú és a vőlegénybokréta alapanyaga, a tiszta, viszonzott szerelem és hűség jelképe.

> *Nyisd meg, asszony, kapudat,*
> *Hadd kerüljem váradat!*
> *Új hold, fényes nap, borsos kapitányka.*
> *Leszek bátor jó vitéz, hídon megyek átal.*
> *Ez az utca de szép utca,*
> *Rozmaringgal van kihúzva.*
> Dejtár, Nógrád vm. (ZTI 47193).

A hidas-kapus játékok között számos további, több altípus összekapcsolásával az *új hold*at és *fényes nap*ot kapunyitásra és az aranybúzát átjövésre biztató változat ismeretes, melyek többségét húsvét táján játszották

20 ZTI 47193.
21 ZTI 47195.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Virágvasárnapi játékok és rituális szokások

A szomszédos szláv népeknél virágvasárnapokon a falvak fiatalsága házról házra járva, kántálással köszöntötte a falustársait, fejezte ki jókívánságait. A tótok ezen a napon vitték ki a *Szép Morénát*, a halál megtestesítőjét és hozták be az *Új Nyar*at.

A magyar nyelvterület egy részén, Nyitra, Hont, Nógrád, Pest és Heves megye egyes községeiben, ha a böjt negyven napja során senki nem halt meg a faluban, virágvasárnapon a leányok egy *kiszé*nek nevezett szalmabábút öltöztettek menyasszonynak vagy menyecskének, vittek a faluvégéig vagy annak határáig, és pusztították el szertartásosan: égettek el, vagy dobtak a vízbe. Vigyázni kellett, hogy kivitelkor a bábu ne forduljon vissza a falu felé, illetve, hogy a vízben ne akadjon fenn. (A nyelvterület más részein e rítus a farsangvégi húshagyókedden zajlott). A kihordás részleteihez (ki adta a ruhát, ki öltöztette fel a bábut, ki vitte, mi lesz a ruháival) versengések és jóslások kapcsolódtak, melyek fő témája a lányok férjhezmenetele volt. A Nyitra megyei, magyar lakosságú Bodokon a kiszit *banyá*nak nevezték, ő képviselte a halált, a himlőt és dögséget, ezt vitték ki megsemmisíteni a faluból. Manga János, a kérdés kutatója megállapította, hogy az erotikummal való kapcsolata is kétségtelen (Manga 1941: 307). A Nyitra megyei Zoboralján a kiszebábú kivitelét követően, visszafelé jövet a leányok behozták a *villő*nek nevezett *zöld ágat*. A szokásnak a rítusdalok szerint a *böjt kivitele*, a *sódar behozatala*, a határ jégesőtől való védelme, meg a fiatalok boldogságának, házasságkötésének és termékenységének a biztosítása volt a tétje (Manga 1941: 310). Róheim Géza szerint a villőzés tót közvetítéssel került a magyarsághoz, miután a szlávok ural-altáji, török forrásból tanulták. A szó eredeti jelentése 'meghalni', 'hulla' volt, és a tót hiedelem szerint a vilik a halott menyasszonyok lelkei. Róheim a bábu vízbelökésének értelmét a megfordítva ábrázolt születésben – a magzatvíznek a halál utáni állapotra való kivetítésében – látja (Róheim 1925: 241). A Nyitra vármegyei alsóbodoki villőző ének ezt igazolni látszik:

20. kotta. *Kié, kié ez a ház?*

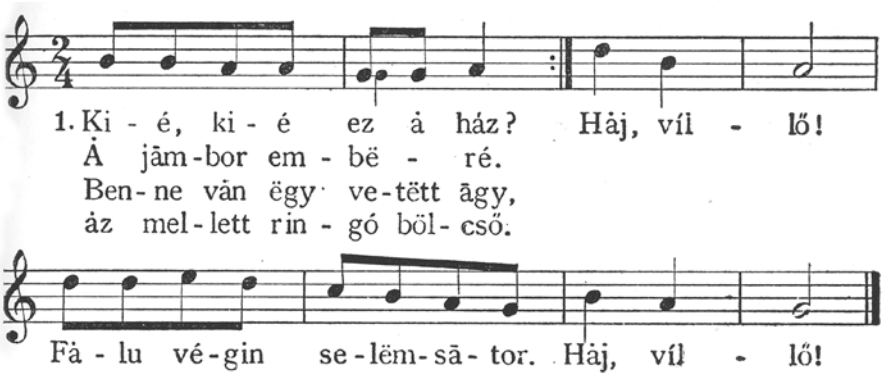

Alsóbodok, Geszte, Nyitra vm., Kodály Zoltán gyűjtése (MNT II. 171.)

Kié ez a ház, haj, villő
Falu végén jámbor embereké,
Benne van egy vetett ágy,
Amellett ringó bölcső.
Alsóbodok, Geszte, Nyitra vm., Kodály Zoltán gyűjtése (MNT II. 130).

A virágvasárnapi szokások elhalványodásához az egyházi hatóságok tiltása (Prága, 1366; Poznan, 1423; Felsősajó, Gömör vm., 1599) is hozzájárult, annál is inkább, mert a halált ábrázoló bábuk eltávolításában a középkorban a papok is részt vettek. De még az első világháborút követő betiltásáról is van adatunk a Hont vármegyei Ipolybalogról.[22]

A rítus velejárója volt a faluba visszatérőben a *kaput-nyitás*. Az említett Ipolybalogon ekkor a *Mér küldött az Úrasszony* kezdetű játékdallamra bújtak át a kapu alatt (Manga 1941: 291). Nógrád megyében, a Galga mentén és Felsőőrön (Vas vm.) *Bújj, bújj, zöldág*aztak (Ág–Barsi–Koncsol 1997: 46b).

A szokás időpontja ingadozott. A kiszit a Nógrád megyei Lőrincin húsvét utáni vasárnapon, litánia után távolították el azzal, hogy saroglyára ültették és letakarták az azt alakító kislányt, a következőképpen:

Kiszi
A játékosok a piactérről indultak, végigmentek a falu főutcáján, majd ismét visszatértek a piactérre. Két sorba álltak fel szembe egymással. A szemben levők keresztezve kezet fogtak. A keresztezett kezeken lépegetett egy 3-4 éves kislány, a kiszi, akinek két lány fogta a kezét, vagy vele együtt lépegetett a sorban állók mögött. Közben a következőt énekelték:
Haj ki, kiszi, haj, ki,
Győ be sodor Jancsi,
Megházasodott a barát,
Elvette a kapu farát,
Haj, kiszi, haj, ki.
Miután a kiszi végiglépegetett a kezeken, egy szőnyeggel letakart saroglyára ültetik, és letakarják egy abrosszal, ugyanezt a dalt énekelve. Így vonultak végig a falun, majd ismét visszatértek a piactérre. Itt a kiszit letették és a Bújj, bújj zöldágat kezdték játszani. A lányok sorbaálltak az utolsó pár bújni kezdett a dalra. A búvó pár közül a hátsó hátranyújtotta a kezét és megfogta az utána bújó pár közül az első kezét. Ugyanígy minden pár összekapaszkodott, úgy, hogy a kaput tartókból egy kör lett. Apró csárdás lépésekkel mozgott az előbbi dallamra
Lőrinci, Nógrád vm. (ZTI 47345).

A Nógrád és Galgamenti *Kiszijárás*nak-*Villőzés*nek szerves részét alkotó, de arról le is vált, önálló életre kelt, kapun átbúvó *zöldágjárás* a húsvéti ünnepek egyik legkedveltebb játékává vált. Balatonfelvidéken, Kisalföldön a húsvét másodnapja délutánját töltötte ezzel a fiatalság (Barsi 2007).

Zoboralján a virágvasárnapi téltemetést a lányok *Zöldág-járása,* a *Villőzés* követte.

22 Forrás: http://soundgraph.lapunk.hu/?modul=oldal&tartalom=1166473.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

A nagyobb lányok egy kifújt hímes tojásokkal, szalagokkal díszített fűzfaágat, a *Villő*t vitték végig a falun. Közben ezt énekelték:

Kizöldült a mező, De nem a rózsától, hanem az ibolyától.
Villő, villő, tavasz vagyon, húsvét leszen, jaj, Villő!
Minden háznál megálltak, és elmondták köszöntőjüket. A gazdasszony a zöld ágról letört gallyacskával megütögette a lányokat, hogy egészségesek, termékenyek legyenek, férjhez menjenek, majd megajándékozta őket hímes tojással. Ezt a lányok kis karkosárba gyűjtötték.
Zoboralja, Nyitra vm. (Kaprálik 2012).

A házról házra járó villőzők regölésre emlékeztető köszöntője szerint a zöldág meghozza: a fiatalok vágyainak beteljesedését:

Ez ki háza?
Jámbor Gál háza.
Ez ki háza, ki háza?
Jámbor Gál János háza, villő, villő!
Várj meg, villő, várj meg a rózsás pallagon, villő, villő.
Majd elvisszük a kicevicét, villő!
Majd behozzuk a zöldágat, villő!
Gyerekeknek hajlós pálcát, villő!
A lánykáknak marok vesszőt, villő!
Legényeknek fényes fegyvert, villő!
A lányoknak gyöngykoszorűt, villő!
Menyecskéknek végig fátyolt, villő!.
Menyhe, Nyitra vm. (MNT II. 176/137).

A virágvasárnapi játékösszeállítások sem voltak mentesek a csúfolódó kritikától. Ezt tükrözi az alábbi, trizsi játékfűzés, melynek időzítését virágvasárnapra utaló szövege sugallja. Ennek az első – a falu széléig irányuló részét hidasjátékként, a második – visszatérő részét kézfogásos sétaként, majd a végén a dalszöveg utasításának megfelelően szoknyájukat felfogva a kezükkel a derekukra emelve párban haladó tánclépések formájában fejezték be. A *Kiskata* vagy *Gergely uram* néven megnevezett játék jelzői – *sáros lábú, fekete tóban fürdő* kiskacsa – megkérdőjelezhető erkölcsi tartású egyénre utalnak. A *Gergely uram*nak – a játékbeli híd őrének – számadással tartozó asszony házi kötelességei – gyermekringatás, szövés-fonás – helyett cifra csizmában táncol, mulatozik. Ezt teszi – a lova ellátása helyett – a huszár is. A *Haja, mia liliom* hajának boglyassága átvitt értelemben szintén jellembeli fogyatékosságnak a szimbóluma. A szöveg egészében így hangzik:

Gergely uram, nyiss kaput! Számot adok róla,
Tudok szőni, tudok fonni, Tudok matollálni.
Három orsó, hat gombolyag, talán lesz egy párna,
Ringasd uram, a gyermeket, Hadd menjek a bálba,
Hadd ugorjak egyet-kettőt a piros csizmába!

Jaj, de szerencsés vagyok, Hogy utaim nem nagyok,
A szomszédba ballagok, Rózsám mellett mulatok.
Érik már a cseresznye, Csörög is a levele,
Nincsen széna, sem abrak, A huszárok lovának.

Fogd fel a szoknyádat Virágvasárnapján,
Haja, mia, liliom, Eszemadta.
Fésülködjél meg már, Me igen boglyas vagy,
Heje, mia, liliom, Eszemadta!
Trizs, Gömör és Kishont, majd Borsod-Abaúj- Zemplén vm. (ZTI 47130).

Húsvéti és pünkösdi játékok

A tavaszi játékok az első világháború előtti időkig leginkább a húsvéti ünnepkör, annak első- és második ünnepén, meg fehérvasárnapon sűrűsödtek, de pünkösddel bezárólag valamennyi vasárnap délután tartósan jelen voltak. Ekkortól oldódott fel a tánctilalom, de korcsmázni még az úrvacsoravételek napján nem szabadott. Húsvétkor elsőnek, hosszasan hidas-kapus játékot játszottak: ezzel indultak a reggeli istentiszteletről kijőve, a templomtól vagy kereszttől, vásártértől, esetleg az első lány házától, a helység minden utcáját befutották, körbejárták, majd visszatértek a kiindulópontig, a templom- vagy kálváriatérig, a keresztig, haranglábig. A játék második nagy hulláma az esti litánia után kezdődött. Sőt, a Somogy megyei Karádon már előtte, ugyanis a láncba állt lányok két társuk által tartott kapu alatt vonultak be a templomba.[23] A falu utcáinak bejárta után – a Veszprém megyei külsővatiak háromszor is megkerülték azt – a településföldrajzi viszonyoknak megfelelően elhelyezkedő játszóhelyre – rétre, a gyöpre, a szőlődombra – vonultak ki, ahol további játékokkal mulatták magukat estig, amikor a csárdában kezdődött a húsvéti bál.[24] A résztvevők száma folyton duzzadt a csatlakozókkal, elérhette a 60-100-at is, és a szembeforduló, párbeszédet folytató két csapat tagjai közt akár 50-60 m távolság is lehetett, esetenként már nem is hallották egymás hangját. A játékosok közé már a 8-12 évesek is beállhattak, de az így ünneplő fiatalság zöme 14 éven felüli hajadon volt. Elsősorban leányok, de több esetben legények, sőt fiatal házasok is bekapcsolódtak a játékba. Így a Zala megyei Galambokon húsvéthétfő délutánján még fiatal emberek és menyecskék is részt vettek benne (Vajda 1978: 333/104). A Baranya megyei Mánfán igyekeztek hangosan énekelni, mivel az a hit járta, hogy ameddig a dal elhallszik, nem veri el a jég a határt. Másfelől, azért is, hogy egészségesek legyenek egész esztendőben. A falu egészét behálózó hidas-kapus játékok, az ünnepi szokásrend részeiként a tavasz behozatalát szemléltették. Ezt sugallta a játékosok ünneplő öltözete, a körülhordozott tavaszjelképei – meg húsvét és mátkáló vasárnap között a zsebkendőbe csomagolt piros tojás és narancs –, a játék térformája és cselekménye, illetve a szövege. A Somogy vármegyei Szóládon, a Zemplén vármegyei Kisgéresen, a Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyei Bagon és még sokfelé a lányok, köztük a Máriás

23 ZTI 70595.
24 ZTI 047213, EA 3.514/4.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

lányok, húsvét és pünkösd délutánján is tiszta fehérbe öltöztek. Pünkösdkor a menyecskék piros kendője virított.

E jeles ünnepek eljöttéről gyakorta a játék bevezetősora is megemlékezett:

Ma vagyon, ma vagyon húsvét első napja,
Holnap lesz, holnap lesz a második napja.
Szólád, Somogy vm. (AP 1465b).

Illetve:

Ma vagyon, ma vagyon piros pünkösd napja,
Holnap lesz, holnap lesz a második napja.
Jó legény, jól megfogd a lovad kantárát,
Hogy el ne tapossa a pünkösdi rózsát.
Kapoly, Somogy vm. (AP 8458p).

A húsvét örömeihez tartozott a lányok új csizmája is, melyre a hidasjáték egyik hozzáadott versszaka is kitér:

Újj a csizmám, mast vették, fényes is a talpa,
Azért vették azt nekem, hogy táncoljak rajta.
Somogyszentmiklós, Somogy vm. (AP 9203g).

Ez világítja meg egy másik, ellentétes betétszöveg értelmét:

Varga suszter, varga,
Rossz a cipőm sarka,
Varga suszter fölragassza,
Csak a szurok tartja.
Diszkel, Zala vm. (ZTI 47096).

Feltehetően a tavasz győzelméből sarjadó felfokozott lelkiállapotot fejezi ki a lehetetlenség határát súroló vállalkozókedv:

Fölszántom a cser alját parrag gyanánt,
Belevetem gyűrű gyöngyöm szegfű gyanánt.
Galambok, Zala vm. (Vajda 1978)

Ez a kép, még Bernáth Béla szerint is több, mint erotikus szimbólum: a lélek földbe veteményezére utal (Bernáth 1981: 33–35).

Reálisabb hangot üt meg a lenvetés sikerében bízó pünkösdi játékszöveg:

Elvetettem lenemet, Haj, lenem, haj,
Haj, lenem, meg a lenem, meg a lenem, haj.
Elvetettem lenemet felibül,
Haj, lenem, sárga lenem maj megaranyzik.
Kivirágzott a cseralja hajnalba,
Virágjától, bimbajától messze tüdöklik.

Bújj, bújj, zöld ág, zöld levelecske,
Nyitva van az aranykapu,csak bujjatok rajta.
Rajta, rajta, rajta, Rajta, szűvem, rajta.
Lápafő, Tolna vm. (ZTI 020642, 021036).

A leggyakoribb húsvéti hidasjátékok a *Jöjj el által, jöjj el, te szép aranybúza!*, illetve a *Bújj, bújj, zöldág!*, avagy a *Bújj, bújj, liliom!* voltak. De további előcsalogatott növény vagy virág volt a *szederinda*, *a mogyoró*, *szegfű,* a *rozmaring*, állat a *gyönyörű kis madár*, *búbos tyúk*, *medve*. A Bújj, bújj zöldágazás üzenetét párhuzamosan fejezte ki meg a játék szövege, a kellékként felhasznált feldíszített két pár zöldág, a közösség zöldágas kapuk alatti sietős átbújása, valamint a tavasz hírnökeinek a falu hosszában-széltében, minden ház előtt való meghordozása és mindenütt való marasztalása:

Bujj, bujj, bokrostul, bokrod ittmaradjon!
Bujj, szívem, barázdán, gyorsan megyek átul,
Bujj, bujj, bokrostul, bokrod itt maradjon,
Bujj, bujj, bokrostul, lábad itt maradjon,
Bujj, bujj, bokrostul, nyakad itt maradjon,
Bujj, bujj, bokrostul, fejed itt maradjon,
Bujj, bujj, bokrostul, kezed itt maradjon.
Nemesgulács, Zala vm. (ZTI 047048, 047049).

Bújj bújj bokrostul,
Bokros itt is, amott is,
A mi házunk előtt is,
Csákány, Somogy vm. (ZTI 047034).

A zöldágat a vidéken jelenlevő tavaszi kizöldült, és hosszú színes selyempántlikákkal körülcsavart ágak, meg virágkoszorúk jelenítették meg. Az ág lehetett virágvasárnapi szentelt barkaág, kizöldült bükk-, fűz- fenyő-, vagy *szelence* (orgona) *ág,* olykor a karácsonyi fenyő megőrzött példánya, cédrusfa, a virágkoszorú készülhetett *koronavirágból* vagyis *császárszakállból* (Fritillaria imperialis), avagy pedig *nárcisz*ból. Mind a sor kezdetén, mind a lánc végén állt egy-egy kaputartó pár, akik váltakozva beengedték a zöldágat, illetve megjelenítették a behozatalát, utalva áldásaira.

Egyes vidékeken, főleg Zala megyében valamely kapusjátékhoz csatolt egész énekciklusok többszöri eléneklése alatt folyamatosan bújtak át a kapun. Pl.:

1. *Átmentem a zalavári töltésen.*
Elvesztettem fehérnyelű kis késem.

2. *Sárgarépát nem jó dombra ültetni.*
Özvegyasszony lányát nem jó szeretni.
Mert az özvegy maga is legényt szeret,
Szenved is a szegény lánya eleget.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

3. *A főszegen összeveszett három lány,*
Melyik szoknyát vegye rá húsvét napján.

4. *Magyaródon végigmenni nem merek,*
Mert azt mondják, hogy szeretőt keresek.
1-4. refr. *Bújj, bújj, bokrostul, bokrostul,*
Bokros itt is, amott is, a mi házunk előtt is,
Szaladj hídon áti.

A lányok az utca szélességében két sorban kézfogással énekelve vonulnak. Az elöl levő sor magasra emeli a kezét (kaput alkot), a hátsó sor kezét elerésztve átbújik alatta, majd ők csinálnak kaput, s a volt első sor bújik át alattuk. Régebben 16-18 versszakot is énekeltek erre a dallamra, míg végig nem értek az utcán.
Balatonmagyaród, Zala vm. (Vajda 1978: 333/107).

Míg az előző dalciklust felfoghatjuk a jókedv egyszerű kifejezésének, a Somogy megyei Zimányban húsvét délutánján is különböző erkölcsi ficamokat: hűtlenséget, iszákosságot, cifrálkodást szóvá tevő, vagy az öregeket kicsúfoló négy dallal kerülték meg a falut:

Elmenyünk arra fő, Elmenyünk arra fő,
Hej, Tisza, Duna mellé, Hej, Tisza, Duna mellé.
Csikós gulyás voltam, Csikós gulyás voltam,
Éj, kilenc esztendeig. Éj, kilenc esztendeig.
Gunyhót is csináltam, Gunyhót is csináltam,
Ej, kiben angyalommal Gyakran elsétáltam.

Egy fazék répát főztem Katona szeretőmnek.
Azt is ellopták tőlem Még a högyre kimentem.
Ott se voltam sokáig, Csak huszonnégyóráig.
Ott sem ittam több pint bort, Csak huszonnégyice bort.
Attól sem voltam részeg, Csak a fejem szédelgett.

Fekete fátyol nyakravaló nem nekem való,
sárga csatos ragyogós gyöngy Az nekem való.
Mester, szereted-e a jó bort? Szereted-e a szép asszonyt?
Iszom a bort, rugom a port, Szeretem én a szép asszonyt.
Ihajnári, cifor nári, Szereted-e Mári?

A vénasszonyszintég ujjan, Mint erdőbe a podvás tuskó.
Ha szél éri, széjjel hordja, eső esik, összemossa.
Ihajnári, cifor nári, Szereted-e Mári?
A vénember szintén olyan, Mint erdőben a felnőtt gomba,
Ihajnári, cifor nári, Szereted-e Mári?
Zimány, Somogy vm. (AP 4135g).

De az ünnepi időszaktól inkább várták az átbújás a fiatalok párosító dallal való összeéneklése hatékonyságát.

Kukodáné káposztát főz, Hej, liliom,
Feje fölött megy el a gőz, Hej, liliom!
Heje hej, liliom, akár a cimbaliom.
Hányja veti kalákáját, Kinek adja Kati lányát,
Ne búsuljon szegény feje, hej liliom,
Varga Pista lesz a veje, hej, liliom, akár a cimbaliom.
Hej, liliom, akár a cimbaliom.
Borzavár, Veszprém vm. (Békefi 1977: 12).

Az egyik jellegzetesen pünkösdi faluhossza játék témája a kedvesre való rátalálás, annak a dicsérete és az ezzel kapcsolatos életöröm:

1. *Leveles a ricsi erdő, leveles,*
Kinek nincsen szeretője, most keres,
Ládd nekem nincs, most akarok keresni,
Még egy este vele fogok beszélni.

2. *Ez a kislány tejbe fürdik, nem vízbe,*
Törülközik fehér mályva levélbe,
Fehérebb is, fehérebb is az orcája a hónál,
Pirosabb is a pünkösdi rózsánál.

Mennek végig a falun, járják a falu hosszát. Dalolnak, sorfalat képeznek, két oldalról a leghátsó pár elindul előre. Elöl ismét beáll sorfalnak Lányok, fehér ruhában járják, pünkösd harmadik napján.
Kisgéres, Zemplén vm. (ZTI 47146).

A játék körülményei. Összegzés

A játékosok főként fiatal leányok, helyenként fiatal legények voltak. Az első világháború után, a polgárosodás körülményei közepette a játék mint szórakozásforma átszállott a kisebb lányok körébe. A játék körülményei közül legnagyobb jelentősége a természet télből tavaszba való átfordulása szimbolikusan is megterhelt időszakának van: a kozmosszal együtt lélegző ember analógiás alapon várja, sürgeti és éli át a tél, a sötétség, a természet és a Krisztusban hívők halálból való feltámadás iránti reménységét és előrevetített örömét. A mindenvasárnap délutánonkénti istentiszteleteket követő, még szűkebb körű, rövidebb ideig tartó szórakozás a jeles napok idejére csaknem az egész falu fiatalságára, a falu teljes hosszára és az ünnep egész napjára kiterjedt. Az ünnep jelentőségének növekedése az aktív résztvevők mellett az őket csodáló felnőttek számát is megsokszorozta. Sőt, húsvétkor a Zala megyei Galambokon rövid időre még az idős asszonyok, férfiak is beálltak. A nagyobb létszámnak és hangosabb éneknek mágikus szerepe is volt: egész évre vonatkozó egészségvarázslás, a jégeső elhárítása. Pl. a Baranya megyei Mánfán húsvétkor az első pár kapuja alatt kettesével, sorban egymás után átvonulva, az alábbi dallamot szokták énekelni, minél hangosabban. Az a hit róla, hogy ameddig az ének hangja elhallszik, olyan messzire megy a jégverés.[25]

25 A MNT I. 724 alatt közölt szöveg nem tartalmazza a jégverésre vonatkozó részt, szemben ugyanennek az alkotásnak a ZTI 11692-es leltárszámán feljegyzett leírásával.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

21. kotta. *Haja, gyöngye, haja*

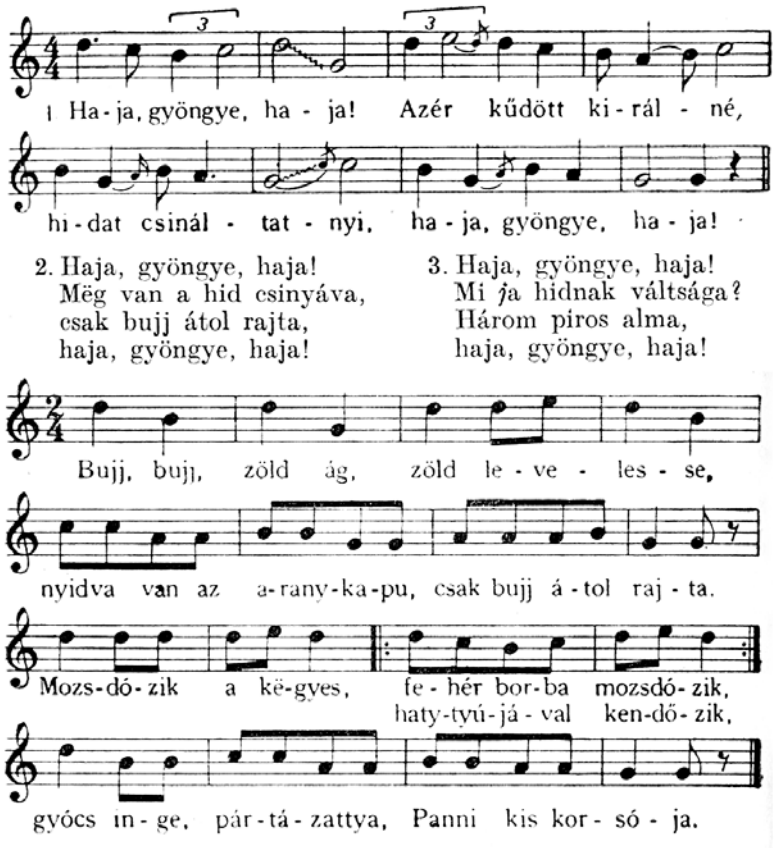

Mánfa, Baranya vm. (MNT I. 431–432724, ZTI 11692).

Az egyes időszakok repertoárja a kevés adat sokfélesége miatt csak fenntartásokkal választható szét, és témáit várakozáson alul köti meg az időszak jellege. A korai sötétedéssel járó február végének böjtös, befelé néző periódusához, a leginkább az emberi vétségek – mértéktelenség, bujaság, összeférhetetlenség, hűtlenség, munkakerülés, piszkosság, stb. – kiéneklése találna, de hasonlót csaknem minden más időszakban is találunk. Ugyanígy, a képzeletbeli szövetség-kötés, kérelem és egyezkedés a növekedést példázó-ígérő újholddal és a hozzá intézett kapunyitási kérelem máskori alkalmakkor, pl. jelentős mértékben nagyböjtben is érvényes. Virágvasárnapon Nyitra és Zobor vidékén eltávolítják, kiviszik a dögség, éhezés hasonmását, és tőle megszabadulva, biztatgatják hívogatják átjövetelre és kényszerítik a szó mágiájával ittmaradásra az *aranybúzá*t és a *zöldág*at, a *liliom*ot. Zalán az erdő *megaranyzás*át várják. Húsvétkor is leginkább a Kiss Áron rendszere szerinti ***Aranykapu*** játék járja. De bármilyen más emberi probléma szót kaphat ekkor.

A pünkösdi virágba borulás reményt ad a a szerelem kiteljesedésére, a párok összeéneklésére, férjvarázslásra.

A hidasjáték ünnepi jellegét az alkalmon kívül az öltözet és a kellékek jelenléte – a leányok helyenkénti hófehér ruhája, a kapuként feltartott zöldág-, virágkoszorú, esetenként kendő vagy pálca – is helyettesíthette.

A hidas-kapus játékokat időzítésük, mágikus funkcióik, tömeges jellegük, szimbolikus formulákból épülő szövegük a rituális játékok közé rendelik.

A hidasjátékok alapmotívumai

A hidas-kapus játékok párhuzamosan többféleképpen értelmezhetők. Az alábbiakban ennek a lehetőségeit vesszük számba. Ehhez a szövegmotívumokból indulunk ki. Leszámítva a falukerüléseket, kötelező motívumuk a *híd* és/vagy *kapu*. Az adatbázis 721 tételéből 651 tartalmazza egyiküket vagy másikukat, 298-ban fordul elő a hídra, 353-ban a kapura hivatkozás. Ezért elemzésünkben ezekből indulunk ki.

Átjárás a világok közt

Közlekedés mélységek és vizek fölött

A játékok egyrésze valamilyen áthatolhatatlan, vagy nehezen áthatolható, vagy az ember elérhetetlen közegen való átkelésről szól. Ez a közeg egyetlen Zala megyei, nagyatádi szövegváltozat szerint egy *igen* mély, *halál*félelmet keltő *árok,*[26] egy esetben pedig a föld mélyében levő medvebarlang, gyakrabban valamilyen *víz*, melyek között a *Jordán* folyót,[27] a *Dunát* és a *Tiszát* nevezik nevén. Legtöbbször azonban a közeg nincs ugyan meghatározva, de ráértéssel kiderül, hogy valamelyik égitest – inkább a *hold,* kevésbé a *nap*, és a *föld közötti* átjáróról van szó. Az átjutást segítő létesítmények a *gát*, *rév*, *híd* vagy *kapu*. A szövegek mind a gátat, mind a révet híddal együtt emlegetik. Előbbire példa a dejtáriak szemrehányása:

Elrontottátok a hidunkat, gátunkat, meg se csináltátok
Dejtár, Nógrád vm. (ZTI 47193, 47195, 47196, 47198).

Ugyanez derül ki a naszvadi kérezkedés és visszautasítás szövegéből:

26 MNT I. 959.
27 Pl. Horpács és Vitnyéd, Sopron vm. (Nyr 1875: 430–431 és ZTI 57562).

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

– Eresszetek át, jó révészek!
– Múltkorában erre jártatok,
Hidunk lábát eltörtétek,
És fel nem ácsoltátok.
Naszvad, Komárom m. (ZTI 447293).

A gát is, a rév is technikailag egyszerűbb létesítmény a hídnál, és nálánál nagyobb múltra tekint vissza. A nagyobb vizek két partja közt, nehezebb áthidalhatóságuk miatt, réven közlekedtek. A *révet* az egymással szemben kijelölt parti kikötők közt kapcsolatot teremtő mozgó járművek *csolnak*ok, *komp*ok, *komp-hidas*ok vagyis *hajóhidak* alkották. A hajóhidak fahajók mintájára erős deszkákból készített, rekeszekre osztott 80-120 cm-es oldalakkal, felül erős padlókkal, hidassal lefedett szállítóeszközök voltak. Tiszacsegén a révészek évszázadokon át hosszú nyelű fakampóval, *kákóval* és kézzel is segítették *átfejni* ezeket a Tiszán átfeszített kötélen.[28] A réven való átkelésért vámot kellett fizetni (Kovács L. 1981). Adatbázisomban 22 szöveg szól ez utóbbi közlekedő eszközről: megnevezés esetén a Dunán átvivő – konkrétabb esetekben az *óbudai révről*[29] és a jó *budai révészek*ről.[30] A híd szó e folyam esetében feltehetően csak hajóhidakra és és nem állandó építményekre vonatkozik. E honfoglalás előtti, iráni jövevényszó első adata Erdélyi Magyar Szótörténeti Tárban 1332-ből a Kolozs megyei Zsuki Soushidat említi.[31] Az első állandó dunai hidat Kr. u. 194-ben Trajánusz római császár építtette, majd Regensburgban 1137–1147 között állítottak egy kőhidat (Páll 2007: 13–14). Az angol hidasjátékbeli *London hídja* is kőhíd akárcsak a románok egyetlen hidasjáték-változatban ismert *Podul de piatră*-ja. Ezekkel szemben a magyar szövegekben a híd lábát ácsmesterek fából, zöld növényekből, fémekből, köztük aranyból, drágakövekből építik, javítják A hídépítés-technikai ismeretek nálunk a hagyományos ácsmesterségi tudásanyag részét képezték. Az ácsolt fahidak a középkorban széles körben voltak elterjedve, de csak kisebb vizeken. Erdélyben több hidat fedél védett meg a csapadéktól. A magyarországi Duna első, gránitkő- és acél hídja, a Lánchíd csak 1840-ben épült.

A kapu köznapi szerepe a valahová való behatolás megakadályozása vagy engedélyezése.

Az egyik játékszöveg *aranyhíd*ról szól. Ez minden bizonnyal felfelé, a menny irányába vezet.

Mé' küdett az urasszony, haja, gyengye, gyengye?
Arany hidat csinálni, haja, gyengye, gyengye.
Minek nektek az a híd, haja, gyengye, gyengye?
Nekünk azon átjárni, haja, gyengye, gyengye
Nyitsds ki, asszony, kapudat, haja, gyengye, gyengye!
Hadd kerüljük váradat, haja, gyengye, gyengye!
Pécska, Arad vm. (Kiss Á. 1891: 208/2).

28 Forrás: http://csegerev.blogspot.ro/p/rolunk.html.
29 Cikolasziget, és Püski, Moson vm. (ZTI 47267; AP 809b1 és 809b2).
30 Libád, Esztergom vm. (MNT I. 128–129/256).
31 SzT 1993: 95, *híd* címszó.

Az említett konkrét dolgok és létesítmények képéhez tehát az emberi tudat mélyrétegei elvontabb egzisztenciális jelentéseket társítanak, és azokat az ellentétek irányában tágítják ki. Ilyenek a szembenálló kozmikus dimenziók (fent–lent, nap–hold, világosság–sötétség, nappal–éjjel, evilág–túlvilág), az egymást kizáró- vagy felváltó létállapotok (élet–halál, magzat–csecsemő, egyedülálló–családos, gyermek–felnőtt, fiatal–öreg), az időciklusok (múlt–jelen– jövő, tél–tavasz–nyár–ősz). Gyakori, hogy a játékokban a reális világban megéltek következményei az érzékszervekkel nem tapasztalható világba vetítődnek ki, és fordítva, a kozmoszban történtek az emberi életre sugároznak ki. Vagy – mert mindkettőt egyszerre jelentik – váltakozva vonatkoztatják hol az egyike, hol a másikra.

Folyóvizek és túlvilág

A folyóvíz szüntelen tovaáramlásával a múlékonyság, örökös változás, az alternatív létállapotokba való átmenet képzetét sugallja. A széles víz innenső partja, kezdetleges közlekedési körülmények közepette a saját terület határának tűnik, szemben a másik part idegen világával. A kiterjedt mély víz tömegével, átjárhatatlanságával, a meredek árok pedig mélységével, életveszélyességével megtorpanásra késztet, halálfélelmet kelt. Ezt fogalmazzák meg a magyar népdalok is:

Átalmennék én a Tiszán, nem merek, nem merek, de nem merek,
Attól félek, hogy a Tiszába esek, hogy a Tiszába esek.
Lovam hátán – seje-haj – félrefordul a nyereg,
Tisza, Duna habjai közt elveszek, a babámé nem leszek.
(Kodály–Vargyas 1976: 454/1, idézi Demény 1999b: 140.)

A piszkos és formátlan víz a halál vize (Tánczos 2006: 65), de egyszersmind a születés közege is,[32] a tiszta víz az életé, a megtisztulásé.

A magyar hidasjátékokban a Duna meg a Tisza mellett egyes esetekben a *Jordán vizén* szeretnének átkelni.[33]

A vízen túli világ archaikus képzet szerint a túlvilág. Ez a képzet az ősi magyar hitvilágnak is fontos eleme volt (Tánczos 2006: 65), bár másik jellegzetes felfogás szerint a lelkek egy életfa ágain üldögélve várják az újjászületésüket. Az ókori görögöknél, mint köztudomású, a Sztüx folyón Kharón, az alvilág istene ladikján vitte át a holt lelkeket, a halott nyelve alá tett obulussal (pénzdarabbal) fizetett bérért. Utóbbi elképzelés párhuzamai máig ismeretesek a magyar és szomszédos népeknél is.

A túlvilágról az ókori magas civilizációk népei, „a »komplementáris« gondolkodásnak megfelelően nem alkottak maguknak egyértelmű, rendszerezett képet. A mezopotámiai Gilgames eposzban például [...] hol kellemetlen hely, melyben a lelkek egyöntetűen »vak madárként« bolyonganak, agyagot esznek, homokot isznak; hol a földi életút – és a hozzátartozók áldozatai, gondoskodása – alapján kijáró jutal-

32 MitLex I. 277, *víz* címszó.
33 Pl. Horpács és Vitnyéd, Sopron vm. (Nyr 1875: 430–431 és ZTI 57562).

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

mak és büntetések helye, végül megint máshol maga a teljes megsemmisülés [...]". A görögök alvilágában is „szomorúan tengődnek az árnyékszerű lelkek, csak egészen rendkívüli személyek kerülhetnek az elíziumi mezőkre, a boldog túlvilágba. A római túlvilág tagolt: külön-külön hely jut a természetes halállal elhunytaknak, a meggyilkoltaknak, az öngyilkosoknak, a temetetleneknek és a boldog lelkeknek. Előbbiek ártó szellemként visszajárnak.[34] Az Ószövetség Apokaliptikus írásai értelmében az elhunytak lelke a Seolban várakozik a feltámadásra és a végső ítéletre. Földi élete alapján kerül elbírálás alá. De már itt megkülönböztetett helyük van az igazaknak és a bűnösöknek. A gonoszok lelkei különböző kínzásokon esnek át, az igazakéinak békesség, sok öröm és az angyalok oltalma az osztályrészük. (Szigeti 2001: 75–77.) A kereszténység szerint is a földi életben dől el az ember örök sorsa, jövendőbeli helye a pokol vagy mennyország, avagy ideiglenesen a tisztítótűz. A moldvai csángók úgy tudják, hogy a túlvilág régiói *lépcsőzetesek*. *„Osztályozva vannak, mint az emeletes ház."*[35] *„ 7 rend van a mennyországban, s hét rend a pokolban."*[36] *„Ki hogy üdvözül, olyan magasságban lesz. A szentek, ezek vannak közvetlen az Isten mellett, s a többiek mind így sorban, ki hogyan csinálta. A legalacsonyabb, aki éppen csak üdvözült, az legalul van, de az is az üdvösséget élvezi."*[37] *„A mennyország fényes, mint a nap."*[38] *„A mennyországban virágok vannak, szép zöld fű, melyikek tiszták, hogy tiszta lelkek, azok ott vannak, ülnek szépen, imádkoznak."* A lelkek szép virágos kertben vannak, és *„mindenki, kinek adtak* [a hátramaradottak] *istennébe abroszkát, lepedőcskét, leteríti, s az étel ríta, kit adtak istennébe* [Isten nevében], *ott van az abroszkán."*[39] Erről esznek, és *„mikor kell, aztán indul a búcsú el,* [...] *s mindenki az ő csokrával megy a búcsúba. Búcsúba mennek, s még visszajönnek, aztán még vigadnak. Mikor kitelik a búcsú, s kitelik a mise, akkor vigadnak."*[40] *„Ott a lélek tiszta boldogságban van, a lelke ott örül."*[41]

A purgatóriumban a lelkek *büntető tűzben, erős szenvedésben* tisztulnak meg.[42] *„Ott van a pokol, hét singég a föld alatt."*[43] A pokolba jutó *„olyan kútba esik belé, mint a kocsikenőcs, fekete, abba süllyed be"*.[44] Itt is *„több módú hely* van. *Van, aki bűnösebb, az nagyobb tűzben van, aki nem olyan bűnös, az kisebb szenvedésben. Aki nagyobb szenvedésben van, az lejjebb van, alább, setétebb pincébe, annak tüzet csinálnak alája. Az emberek, akik nem olyan bűnösek, azokat csak tűz-gyújtani*

34 Forrás: htpp://tudasbazis.sulinet.hu/hu/tarsadalomtudomanyok/tortenelem/eletmodtortenet-oskor-es-okor/a-halal -es- a-tulvilag-felfogasa-az-okori-civilizaciokban/elkepzelesek-a-tulvilagrol-az-okori-civilizaciokban.
35 Diósfalu, Bákó m. (Bosnyák 1980: 16/28).
36 Somoska, Bákó m. (Bosnyák 1980: 13/7).
37 Lészped, Bákó m. (Bosnyák 1980: 13/8).
38 Somoska, Bákó m. (Bosnyák 1980: 13/6).
39 Klézse, Bákó m. (Bosnyák 1980: 14/20).
40 Klézse, Bákó m. (Bosnyák 1980: 14/20).
41 Lészped, Bákó m. (Bosnyák 1980: 15/24).
42 Lészped, Bákó m. (Bosnyák 1980: 15/24).
43 Lujzikalagor, Bákó m. (Bosnyák 1980: 16/27).
44 Pokolpatak, Bákó m. (Bosnyák 1980: 16/35).

teszik, hogy égessék a tüzet a bűnösök alatt."[45] *„…aki legalul van, ott legnagyobb a tűz. Ottan nagy bűnösök szenvednek, akik embert öltek, vagy házat égettek, vagy nagy bűnöket cselekedtek."*[46] *„A nagy bűnösök ott vannak vasra felrakva és ott sütik."*[47] Vagy *„tüzes ostorval verik"*.[48] A *„kígyók rágják, a hétfejű sárkány belécsapkolódik és szívják, s az emberek siválkodnak, vácognak"*.[49] *„Az urak a pokolban es jó helyen lesznek, mint itt a földön. A szegényember ott es kell dolgozzon. Az urakat az ördögök felhúzzák nyársra, forgatják, tüzelik, s a szegényember hordja a rőzsét."*[50]

Csíkszentdomokoson úgy tartják, hogy a halott lélek, mielőtt a tisztítótűzbe jutna, a bűnöktől való megszabadulásért a *Jordán vizén* megy át (Balázs L. 1995: 226–227). Ez, egy baranyai adat szerint a purgatóriumból a mennybe vezető átkelőhely is lehetett: ha egy lélek *már nincs a purgatóriumban, de még nincs a mennyben,* a Jordán vizében áll [kiemelés tőlem] (Róheim 1925: 173, Pócs 1990: 640). A halottnak e megváltás vizén való átkeléshez a csíkszentdomokosi néphit szerint szüksége volt két *pálcá*ra, amilyen „Jézusnál volt, amikor rásuhintott a vízre" (Balázs L. 1995: 227). Más elképzelés a pálcát mankóként, segítőeszközként fogja fel. Neve – *gyertyapálca* – jelzi, hogy eredetileg a halotti mellékletek közt szereplő gyertyát erősítették hozzá, ami Krisztus világosságának szimbólumaként[51] védi meg a lelket a gonosz erőktől, és/vagy segíti a mennybe. „A gyertyapálca – írja Balázs Lajos – fontos fizikai kelléke, segédeszköze a túlvilági lélektisztulásnak." (Balázs L. 1995: 256.) A csíki székelyek, akárcsak a moldvai magyarok, temetési és lakodalmi pálcáikhoz máig *gyertyá*t erősítenek. Moldvában mind a menyasszonynak, mind a vőlegénynek van *virágospálcája*. Csíkbánkfalván és a Kolozs megyei Kercseden is a Jordán vizén kel át a halott lélek. Testét előbbi helyen a lelki tisztaságot jelképező fehér vászonnal védik meg a megázástól, utóbbiban azért nem adnak fekete zoknit rá, hogy ne kelljen hosszasan mosnia a lábát (Tánczos 2006: 65). A piszkos láb ez esetben a lelki értelemben vett tisztátalanság jelképe. Jézus az utolsó vacsorán szeretete és alázatossága jeléül a 12 apostolnak lábait megmosta és ezen lábmosást nekik is megparancsolta.[52]

A Jordán vize mint Jézus keresztelővize nyerte kiemelt jelentőségét. Ez cseng vissza a katolikus liturgikus hagyományban is, melyet esetenként szemléltetnek is. A sepsiszentgyörgyi Szent József plébániatemplom 2016. évi feltámadási szertartásán pl. a plébános kis üvegcséből a *Jordánból merített* vizet öntött a keresztelőkút vizéhez. Szimbolikusan ugyanezt fogalmazza meg az egyik húsvéti locsolóvers is, keresztény alapon magyarázva az öntözés lényegét:

45 Klézse, Bákó m. (Bosnyák 1980: 16/31).
46 Pusztina, Bákó m. (Bosnyák 1980: 16/29).
47 Klézse, Bákó m. (Bosnyák 1980: 16/32).
48 Magyarfalu, Bákó m. (Bosnyák 1980: 16/33).
49 Klézse, Bákó m. (Bosnyák 1980: 16/34).
50 Klézse, Bákó m. (Bosnyák 1980: 16/37).
51 A feltámadási misén a gyertya meggyújtásakor ezt énekli a pap: *Krisztus világossága*. A hívek ezt válaszolják: *Istennek legyen hála*.
52 Forrás: http://www.kislexikon.hu/labmosas.html#ixzz43YpMfes5.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Most jöttem keresztül nagy hideg havason
Már tizenöt napja, hogy mindig utazom.
A Jordán vizéből egy csepp vizet hozék
Melyben a kis Jézus megkereszteltelteték.
Rugonfalva, Udvarhely vm. (KFA 05275/10).

A vízkeresztség lelki tisztítórítus, amit a kereszténységben Keresztelő Szent János vezetett be. A keresztség az első keresztény szentség: a vízben való alámerülés révén az eredendő bűnben fogant ember szimbolikusan meghal és megtisztultan újjászületik, és ha a földi élete során Jézust igyekszik követni, majdan nemcsak Krisztus keresztségében, keresztáldozatában, hanem feltámadásában is részesül.

Csíkszentgyörgyi hiedelem szerint a koporsóba, a halott alá terített fehér törülközőkendő a lélek számára hídként szolgál a Jordán vize fölé (vö. Balázs L. 1995: 258). *Fehér vászon* szimbolizálja a Jordán feletti hidat a moldvai és gyimesi csángómagyar temetkezési szokások tükrében is: *„kétméteres lepedőt kell adni istennébe, hogy azon a vízen átmenjen a halott. Ha nem adnak, csak az utolsó ítéleten tud átmenni. Ha egy ad (a rokonságból), átmehet ezer éven át az egész nemzetség. Abból lesz a híd. Ráterítik a vízre, és a lélek olyan könnyű. És olyan tiszta, hogy azon átmegy, mint a poros úton és nem süllyed le.”*[53] A moldvai csángók nemcsak a holttest kivitelének állomásain: a háza küszöbén, a kapu előtt és a templom ajtóban terítik le a gyászmenet útjában, hanem a kút, meg a sírgödör felett is áthúzzák, majd adják oda valakinek, mert *az híd a halottnak a másvilágon*. És még az egy éves megemlékezésen is kútba mártanak egyet, „mert hátha valami víznél fennakadt, nincs hídja és nem tud tovább menni.”[54] De e szokásokat – a kútba mártás kivételével az 1990-es évek végén is alkalmunk volt látni Klézsén. A Nyitra megyei Pereszlényen a tisztítótűzbe tartó asszony dobja maga elé, hogy *„megvédje a tűztől”*.[55]

Analógiás alapon szentháromnapon, vagyis nagypéntektől húsvétig, Jézus halála és feltámadása időszakában a néphit szerint minden forrás, vagy minden folyóvíz, az élő víz Jézus által megnyitott paradicsomi forrása (Tánczos 2000b: 120) gyanánt, megtisztítja a benne megmártózót, egészséget, sikereket és békességet hoz számára. Ez valamelyest érvényes a hidasjátékok szélesebb játszási periódusának, a tágabb értelemben vett húsvéti ünnepkörnek az idején is.

A Jordán vizénél gyakrabban szerepel a hidasjátékokban a Dunáé és Tiszáé, aminek a révészeit szintén a folyón való átvitelre kérik. Hogy ezek részben a Jordán vizéhez hasonló szerepet töltenek be, a *Fehér liliomszál* kezdetű játék bizonyítja: a hősnőt itt a Dunába ugratják, és az oldalát a gyertyapálcának megfelelő *két aranypálcával* támasztatják meg, megmosakodásra, megfésülködésre, és valaki kötényében való megtörülközésre biztatják. A hintázó mondóka pedig a kiskatonát szólítja fel a(z) (*r)égi Dunába* ugrásra bíztatja. A Fejér megyei Tácon úgy tudták az égről,

53 Bosnyák 1980: 226/1895, *idézi* Gazda 2006: 62.
54 Wichmann Györgyné 1907-ben gyűjtött anyagát közli Róheim 1925: 174.
55 Csáky 1999: 95, *idézi* Gazda 2006: 62.

hogy *ott fönt éppen úgy folyik a Duna, mint itt a földön*.[56] A mondóka nem részletezi a Dunába ugratás célját, de más szövegváltozatokban ángyom asszony kislánya esik és hal bele a Dunába, hogy majd *síppal, dobbal, szép muzsikaszóval*, vagyis varázslattal kihúzzák. A zeneszó varázscélú alkalmazása feltehetően a vízbefúlt feltámasztására irányul.

A dunai révészekhez intézett kérésnek van egy reálisabb jelentése is, amennyiben a hídon átkelés célja az Ulászló és Erzsébet királynő csapatainak megküzdése egymással.

Demény István Pál a vízen átkelés szimbolikus hátterét kutatva foglalja össze Octavian Buhociu nézeteit, aki a román kolindákra vonatkozva megállapítja, hogy a vízbe ugrásnak beavató jellege van: „a tengerbe úszás a halált és az újjászületést is jelenti." Demény szerint „a vízbe ugrásnak valószínűleg lehet ilyen jelentősége is, de itt elsősorban az átkelésről van szó, a túlsó világba való átjutásról, a menyasszonyért" (Demény 1999b: 133). A másvilági boldog továbbélés reménye kap itt hangot. „Amikor a kolinda tartalmát összefoglalja, Buhociu is azt mondja, hogy »a legény, aki erős lován úsztatva átkel a tengeren, és elér a leányok körtáncához, a legszebb leány férjéül választja«." (Demény 1999b: 133.) A magyar játékdal a Dunába ugró *Fehér liliomszál*a is, megtisztulása után párra talál, akinek a kötényében megtörülközhet.[57] A magyar népdal szerint, a vizet átugró legény is boldogságot szerez a maga számára:

Széles a Duna, keskeny a partja,
Nincs olyan legény, ki átugorja.
[Gáspár Józsi] átugrotta,
A csizmáját nem sajnálta,
Ez ám a legény.

Leteszi szűrét a lova mellé,
Lehajtja fejét [Margitka] mellé,
[Gáspár Margit] jár utána,
Karikagyűrűt hord utána,
Ez ám a leány.
(Lükő 1981, idézi Demény 1999b: 133–134.)

Hidak, kapuk, utak

„A Jordán vize – mondja Balázs Lajos, vagy, tegyük hozzá valamely más, azt helyettesítő nagy víz – nem elkerülhető hely: rajta minden léleknek átmenni kötelező. Ugyanaz a képzet – teszi hozzá –, amiről Mircea Eliade ír, csakhogy ő egyetemes összefüggésben vizsgálja a hiedelmet, a lélek kapun vagy hídon való átjutásának képét ragadja meg." (Balázs L. 1995: 256).

56 MNA gyűjtőfüzet: IV.59/184. Ezúton köszönöm meg Czövek Juditnak a gyűjtőfüzetek átnézésének a lehetővé tételét.
57 Lásd a *Fehér liliomszál*ról szóló tanulmányomban: 82, 84, 86, 97.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

A reális és képzeletbeli világok közti kapcsolat létrejötténél a pap bábáskodik. A főpap, pap latin neve *pontifex*, szószerinti jelentésben: 'hídkészítő' (Jankovics 1990a). Olyan földi ember, aki áthidalja a világok közti különbségeket, megteremti azok párbeszédét (Biedermann 1996: 160), lévén a lelkek dolgaiban is jártas. A híd tehát, akárcsak a kapu vagy a létra, átkelőhely, melyen reális földi személyeken túl, a hiedelmek szerint jó és rossz lelkek is közlekednek. Utóbbiak kísértései ellen a partra helyezett kereszttel, keresztvetéssel és imával védekeznek.

A különböző közlekedést szolgáló létesítmények: rév, híd, ha megfelelőek, az átkelés sikerének kulcsai. „Nemcsak összekötnek, hanem egyúttal szimbolikus megjelenítői az új létformába való átmenetnek, ami csak pontosan meghatározott szertartások útján vihető bölcsen végre." (Biedermann 1996: 161.)

Az átjutás nem veszélytelen. A keskeny hidak a valóságban is életveszélyesek az alábbi népdal szerint is:

Széles vízen keskeny palló, bel' esem,
Rólad, rózsám, minden gondom leveszem,
Úgy leveszem, hogy még eszembe se jutsz,
Jóságodért fizessen meg a Jézus.
(Kodály–Vargyas 1976: 23–24. sz., *idézi* Demény 1990b: 140.)

A keskenység a keleti hiedelmek szerint lélekpróbáló: csak a beavatottaknak sikerül átkelniük rajta. Az iszlám vallásban olyan keskeny, mint a kard pengéje. Aki nem bűntelen, a mélységbe zuhan (Biedermann 1996: 161). A magyar népi kultúra is ismer veszélyes hidakat: lehetnek *borotva élűek, vagy készülhetnek egészen vékony fonalból*. A hidasjátékokban sokszor van szó eltört lábú hídról, de konkrét veszélyre csak egy békéscsabai *Híderesztés*-játék utal, a hidasmesternek szegezett kérdés szerint:

– *Szabad átmenni a lyukas hídon?*
Békéscsaba, Békés vm. (Kiss Á. 1891: 244/3).

A ludasjátékban a farkasok az általuk elragadott libákról állítják azt, hogy azok

– *Elmentek a lyukas híd alá tojni.*
Botpalád, Szabolcs-Szatmár-Bereg vm. (Kiss Á. 1891: 244/3).

Fájdalmak által átjárható hídról azonban a hidasjátékban, vagy az ahhoz kapcsolódó zárójátékokban, meg azok önálló változataiban is lehet szó. Pl. a Pest megyei Hévízgyörkön a kaputartók *tüskés híd*-szerűen *ütögetik az* átvonulók hátát.[58] A Győr-Moson-Sopron megyei Jobaházán is minden átbújónak ütnek egyet a hátára. Hévízgyörkön az *Adj a pipámba tüzet* játékban *tüskés híd*nak az *angyal*ok-

58 A Balázs Józsefné tanítónő által a hévízgyörki gyermekcsoportnak betanított játékban; ZTI AP 11685a-b.

alkotta keskeny sorfalat nevezik, amelyből az átszaladó *ördögö*ket *megcsipkedik, megböködik,*[59] avagy, egy másik változatban a két szembentérdelő csapat alkotta keskeny folyosót, amelyen az átszaladó *sántapipás* szoknyáját próbálják elkapni, elrántani, hogy az hasra vágódjék.[60] Zsigárdon a *szegeshíd*on a *bűnö*snek kell áthaladnia, jóvátétel (zálogkiváltás) céljából:

> *A gyermekek egymástól kb. másfél-két lépésnyire sorba állnak, egymás felé fordulnak, és ökölbe zárt kezüket ide-oda mozgatják, mintha dagasztanának. A „bűnösnek" ezen a „szegeshídon" kell átmennie, hogy zálogként beadott holmiját visszakaphassa.*
> Zigárd, Pozsony vm. (Gágyor 1982 I.: 336/755).

Ugyanígy, büntető célzatú a Somogy megyei lábadi *borotvahíd is,* melynek az áldozatát az *ördög* azáltal szerzi meg magának, hogy eltalálja a nevét.[61] Az ördög gonoszsága büntetéseként *száz kihegyezett késen fekszik.*

Hasonlóan fájdalmas szárazföldi – *töviskes-, deszkás- meg gyémánt-* – utakról a *ludasjátékokból* értesülünk:

> ***Libásdi***
> *[...] A pásztor haza kergeti a libákat. Azonban a farkas kiugrik az árokból, s egyet-kettőt elkap a seregből. A gazdasszony ezt kérdi otthon*
> *– Hol maradt két liba?*
> *– Elment a nádasba tojni.*
> *Ezután addig hajtja a libákat, míg a farkas mind el nem fogta. Ekkor a gazdasszony meg a libapásztor a farkashoz mennek, s kérdik:*
> *– Nem látott erre egy sereg libát?*
> *– De láttam, arra ment a töviskes úton!*
> *Elindulnak, de nemsokára visszatérnek. Jaj, lelkem! – mondja a gazdasszony – nem láttunk mi arra semmit, s a lábunk meg teli ment tövissel? Most szedje ki*
> *Mikor ki akarja szedni, jól a kezére vágnak. Később megint arra mennek, s kérdik:*
> *– Nem látott erre egy sereg libát?*
> *– De láttam, erre ment a deszkás úton!*
> *Elmennek arra is, de onnan is visszatérnek. Jaj, lelkem, nem láttunk mi arra semmit. A lábunk meg tele ment szálkával. Szedje csak ki.*
> *De mikor a farkas ki akarja szedni, megint a kezére ütnek. Később megint arra mennek, s kérdezik:*
> *– Nem látott erre egy sereg libát?*
> *– De láttam, erre ment a gyémántos úton.*
> *Elmennek arra is, de megint visszatérnek. – Jaj, lelkem! Nem láttunk mi arra semmit, a lábunk meg csupa vér, mind összeszurkálta a sok gyémánt.*
> H. n. (Kiss Á. 1891: 97).

59 Hintalan–Lázár 1980: 201 és ZTI AP 11.684f.
60 Hintalan–Lázár 1980: 201.
61 Lábadi Honismereti Szakkör 1976: 28–29.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

A jelzett utak tehát nem járhatók végig nehézségek és fájdalom nélkül. „A túlvilágra vezető *körömhíd* és *tüskés út* általánosan ismert volt a magyar néphitben; mindkét nézet, különösen a tüskés út vagy az áthatolás más módon való megnehezítése egész Európában ismert. A hiedelmek kapcsolatba hozták a tüskés utat a halott harisnyával, cipővel ellátásával: mezítláb nem tudna végigmenni rajta" – írja Pócs Éva (1990: 641).

Ha fájdalomtól kevésbé kell tartaniuk a magyar hidasjátékok átkérező utasainak, életveszélytől igen, mert a megrongálódott híd egy korábbi, jóvá nem tett kártételük miatt leszakadhat. A Neudamm bei Köstrinn-i német változatban a károkozó a király és az ő lánya, tehát nem az átkérező (Mannhardt 1859: 302). Nálunk hasonlót a királyról nem, legfeljebb annak – mármint Lengyel Lászlónak – a népéről lehetne állítani. A románoknál az egyetlen változatban létező hidasjátékban a kőhidat a víz viszi el, és a játék szereplői megfogadják, hogy még szebbet és jobbat csinálnak helyette. A magyar játék tehát a saját vétek jóvátételének szükségességét és a tökéletesebb helyreállítást hangsúlyozza, szemben a némettel. A mi utasaink azt ígérik, hogy nemcsak megjavítják, hanem *fel is aranyozzák* a hidat. De még így is *váltságdíj*at kell fizetniük, rendszerint a *legutolsót* marasztják vissza vám gyanánt.

A hídvám vétel bevett szokás volt. Már az ókori görögök úgy tudták, hogy az átszállító révésznek, Kharónnak obulus jár. A halottal eltemetett pénzmelléklet elterjedt kellék, de értelmezése népenként különbözik. A románok hiedelmei szerint ezzel a lélek útjában álló ördögvámosok megvesztegetését, majd az utolsó hídon egy leselkedő macska lelökését, illetve föld és víz vásárlását szolgálja (Ciubotaru 1978: 380 nyomán Gazda 2006: 56), míg a magyar néphit a megváltásra teszi a hangsúlyt. Nálunk a víz Jordán vize, a híd, egy besenyőtelki (Heves megyei) adat szerint *szent János hídja*, ami a *mennyországba vezet*, a pénzt a kapunyitó szent Péter kapja, a halott avval váltja meg a mennyország kapuit (vö. Vasilie Popp nyomán Gazda 2006: 57–58.) A híd a játék szerint lehet még *lánchíd*, *Jordán híd*[62] vagy *aranyhíd*.[63] A Pest megyei vecsésiek játékának neve: *Aranyhíd*.[64] A Lánchíd nem azonos az első dunai híddal. *Lánc*ként határozzák meg a játék elmondói a kéz a kézben összefogózva átvonulók sorát, akik a visszatartásukat követően maguk is a híddá fejlődhetnek. A lánc témája Kiss Áron játékgyűjteményében külön csoportban, a *Láncjátékok* közt is megjelenik. Ebben egy *kovács*tól, *cigány*tól vagy *zsidó*tól akarnak láncot vásárolni, de sokallják a csekély – rendszerint tréfás – árát, kevesebbet ígérnek érte. Az pedig nem adja:

Inkább viszem dibigóra, dobogóra, (ipadomba, apadomba)
Ott vágom az aranytóba (aranyporba, aranyhídra.)
Mezőtúr, Jász-Nagykun-Szolnok vm.; Kecskemét, Bács-Kiskun vm.; Nagykároly, Szatmár vm. (Kiss Á.1891: 189/5,6,7).

62 Pl. Bodmér, Fejér vm. (Kiss Á. 1891: 233).
63 Jászalsószentgyörgy, Jász–Nagykun–Szolnok vm.; Pécska, Arad vm. (Kiss Á. 1891: 208).
64 Kiss Á. 1891: 217.

Az *aranytó* szintén valami égi víz lehet, mint ahogy az *aranyhíd* is az égbe vezet.

A játék a lánc meghúzásával és elszakításával, majd az árus megkergetésével ér véget.

Az *aranyhíd* megnevezés szemléleti alapját a Nap egyik parttól a másikig átnyúló fényes sávja, vízen való tükröződése adja.[65] Tündöklő színpompája és íves formája révén a szivárvány is ég és föld közötti híd-jelkép (Antal B. 1997d: 439). Ez a híd semmiképpen sem hétköznapi, hanem kozmikus jelenség, transzcendens fényjelkép (vö. Tánczos 2006: 132). Az *új hold* és *fényes nap* felügyeli, *fényes-, arany-, vagy tüzes kapujuk zárját ők nyitják meg,* ők adnak engedélyt *az áthaladásra*. Az *új asszony* (*úrasszony*) csináltatja, *katonáknak* (vagy a láncnak)*, az új ház, fényes ház fényes kapitánya és úrasszonya várához átjárni.*

22. kotta. *Új vár, fényes vár*

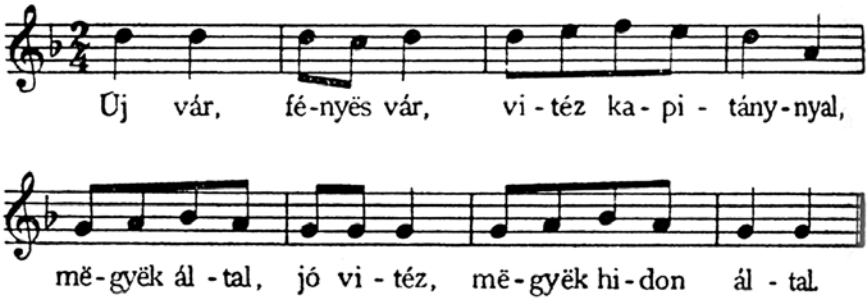

Mohi, Bars vm. Kodály Zoltán gyűjtése (MNT I. 498/833).

A Hold ura többféle néven szerepelhet, pl. egy változatban *Gergely gazdának* nevezik:

Hold, hold, fényes lánc, fényes kapu zárja,
Nyitsd ki kapud, Gergely gazda, vámot adok rajta.
Mályinka, Borsod vm. (ZTI 047453).

Zala megyében 35 szövegváltozatban az átkérező magát *jó vitéznek* nevezi:

Magam vagyok, jó vitéz, megyek hidon átul.
Új hold, fényes nap, bocsáss kapun átul!
Salföld, Zala vm. (AP 2911a és további 34 változat).

Az adatbázisomba bevezetett alkotásoknak egyharmadában szerepel a zöld, vagy arany növényzetet átengedő *aranykapu*. Az *arany-* meg a *tüzes kapu* Krizsofán György 1353-as pokoljárás-elbeszélésében nem más, mint a *Paradicsom kapuja*.

65 Forrás: http://emf-kryon.blogspot.ro/2015/07/aranyhidak-1-aranykapu-aranyhid.html.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

György vitéz az egyházi és világi hatóságoktól nyert engedélyt pokolbeli utazásra. A pokolbeli kínzások és a purgatóriumi szenvedések leírását követően az írországi paradicsomban elmondhatatlanul szép, kifejezhetetlenül jó illatú virágokkal tele rétet látott, majd egy díszkertbe ért, „köröskörül egy nagy, köralakú fallal, tiszta aranyból, nagyon szépen és pontosan felépítve. Fényesebb, mint a Nap. Közepén egy nagy, *bezárt tüzes kapu. »Nem volt igazi tűz, csupán ragyogó tűz fényes alakban«* [kiemelés tőlem – G. K.]. Nem égetett, nem is perzselt, csak szép volt és kellemes. »Aki csak ránézett, oly gyönyörűségben, örömben volt része, amilyent ember nem képes elmesélni. De ez még mindig nem a Paradicsom, csak a képmása.« […] az Angyal parancsára megnyílik a kapu. Hatalmas síkság terüle el előttük, középen oltár formájú. Nincsen se kő, se fű, sem arany vagy ezüst, csakis drágakövek, amilyenek az emberi világban nincsenek. »Olyan, mint egy gyönyörű festmény, a drágakövekből kirakva.« […] »Mindegyik szentnek az arca 49-szer jobban ragyog a napnál.« […] Végül megnyílik az Ég. Hatalmas ragyogó palota, közepében egy nagyobb és egy kisebb trónszék: egyikben egy szépséges király ül, másikban egy királyné arcának szépsége, mozdulatainak finomsága, ruháinak díszessége végtelennek tetszett. […] A paradicsomi virágos mezőkre, az Égi Fény országába, a »szem-nem-látta, fül-nem-hallotta« gyönyörök mennyei-tündéri tájaira […] fáradságos, küzdelmes, kockázatos úton lehet eljutni.” (Petrolay 2015.)

Az aranykapu a fenti túlvilágjárás szerint tehát a tökéletes lelki egyensúlyhoz vezető égi kapu. Ezt a melegével szeretetet sugárzó Nap adja meg. A jeruzsálemi óváros 8 kapuja közül az egyiket *Aranykapu*nak nevezik. Ez a zsidó hagyomány szerint a Messiás eljövetelekor kinyílik, és a környéken nyugvó holtak támadnak fel legelőször.[66]

A sarkadkeresztúri néphit *égi ajtóról* tud, melyen az *angyalok, meg a hóttak lelkei menyországba* mennek.[67] A mennyország az itteniek szerint a harmadik égben van,[68] ahol a lélek a *szentség állapotában* él az *örökkévalóság*ig, a *tökéletes alkalmazkodás* harmóniájában.[69]

Két Pozsony vármegyei hidasjáték szövegben a kapu fénytelen, erős, durva vasból van. Ezt minden bizonnyal a sötétség honában kell keresni. Jellemző, hogy az átkérező ácsok is *koporsók*at faragnak.

– Ácsok vagyunk, ásétozunk,
Koporsókat kifaragunk.
– Mivel aranyoztok?
– Rézzel és ólommal.
– Réz igen repedékeny,
Ólom igen olvadékony.
Vaskapunak a vámjai vagyunk.
– Mik a vámjai?

66 Forrás: http://rabbi.zsinagoga.net/2013/12/23/101-teny-jeruzsalemrol-kozephaladoknak.
67 Bondár 1982: 9/16.
68 Bondár 1982: 10/18.
69 http://www.uranusz.eoldal.hu/cikkek/xix_-a-nap.html.

– Egy szép lány, meg egy piros alma.
– Piros alma most bimbózik,
Barna kislány most búcsúzik.
Bújj, bújj, bokros!
Hidaskürt, Pozsony vm. (Gágyor 1982 I.: 341/757).

A játék gyűjtője, Gágyor József gyűjtése szerint az ehhez csaknem megszólalásig hasonlító másik változatának a befejező mondata így hangzik:

Bújj, bújj, bukros, kukurikú!
Erre a sor gyorsan elindult, hogy a nyitott kapun minél többen átbújjanak, ugyanis a „kukuriku" elhangzása után a kapusok ismét lecsukták a kaput.
Vezekény, Pozsony vm. (Gágyor 1982 I.: 339/756).

Nyilvánvaló, hogy ezúttal alvilági kapuról van szó, ugyanis a sötétség hatalmai a kakaskukorékolás pillanatában fejezik be tevékenységüket. A hiedelmek szerint a pokol előtt vaskapu van. Ezt olvashatjuk az *Ördöginas* című mese alábbi sorában is:

Mikor a pokolhoz értek, megzörgette az ördögfiú a vaskaput.[70]

Ez a bejárat, európai hiedelmek szerint valahol a mélyben, körkörösen táguló üregekhez,, bugyrokhoz vezet, ahol az oda jutottak testét az örök tűz lángjai kínozzák (Antal B. 1997c).

A jelzett hidakon és kapukon kétféle alany háromféle dimenzió közti képzeletbeli utazása zajlik. Egyfelől az emberi lélek jár be egy égbe majd földre visszavivő elképzelt útvonalat, mely megtisztítja és (itt vagy ott) meghozza a társra találás örömét, másfelől a kozmosz küld ingyen természeti adományokat a földi emberek számára, azok kezdeményezésére. A hidas-kapus játékokban kapu, a híd kinyitásának fő célja a vegetáció, illetőleg az újjászülető élet vagy annak fenntartói behívása.

Vizsgált szövegeim egy csoportjában, 57 esetben, a lányok *zöldágjárás*uk keretében a „nyitva levő aranykapun" csalogatják át az *aranybúzát*[71] és a *zöld ágat*:

Jöjj el átul, jöjj el, te szép aranybúza,
Átul mennék, átul, Hogyha nyitva volna.
Nyitva vagyon, nyitva, a szép aranykapu.
Uj hold, fényes nap, bocsáss kapun átul.
Vagyok bátor, jó vitéz, megyek hídon átul.
Bújj, szívem, barázdán, megyek hídon átul.
Bujj, bujj bokrostul, bokrod itt maradjon!
Nemestördemic, Zala vm. (ZTI AP 1730h).

70 Forrás: https://egyszervolt.hu/estimese/az-ordoginas-iii-resz-nepmese-20110521.html.
71 Zala, Somogy, Veszprém és Vas vármegyében, melyek közül a MNL csak az első kettőbeni elterjedtségéről tud (lásd Igaz 1979).

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Avagy:

Bújj, bújj, zöldág, zöld levelecske,
Nyitva van az aranykapu, csak bújjatok rajta!
Nyitsd ki, rózsám, kapudat, kapudat,
Hadd kerüljem váradat, váradat,
Szita-szita péntek, szerelemcsütörtök, zab szerda.
Diszkel, Zala vm. (ZTI 47096).

A búza *arany* jelzője itt az égi eredetet, valamint a tápláléknövény emberi élet számára csaknem nélkülözhetetlen voltát jelképezi. A *zöldág* a magyar népdalokban az újjászülető élet és fiatalság, boldog szerelem, remény és életöröm jelképe, szemben a száraz ággal, mely az élettelenség, pusztaság, reményvesztettség, boldogtalanság kifejezője (vö. Demény 2002b: 175–178).

A kapusjáték lírai énje a zöld ágat átbújásra és egy leányt, asszonyt vagy rózsáját kapunyitásra kérve, annak várát kívánja kerülni. A vár Reuss Gabriella megfogalmazásában „gyakorta magát a hölgyet, a vágy tárgyát testesíti meg. Annak kitartó hajlíthatatlanságát jellemzi. A várba való bejutás, vagyis a zártság feloldása, ill. az oltalmazó falakon belülre jutás a vágy beteljesülését jelenti. Ilyen értelemben szerepel a vár a meghódítandó nő, a várbevétel pedig a testi szerelem jelképeként." (Reuss 1997a.)

Egy ajaki *Szent Erzsébet hídja* című játék szövege *a mi várunk*at *diófél*nek, *ki lemarad, dióbél*nek nevezi.[72] Hogy miért csak *fél dió*nak, arra analógiát nem találtam; talán azért, mert Szent Erzsébet mint a házasság védőszentje egy másik fél dióval (férjjel) való találkozását, egyesülését készíti elő. A kép pontosabb értelmezéséhez azonban további analógiákra lenne szükség, ugyanis az értéket mint a rejtett lényeget, amelyhez csak fáradsággal lehet hozzáférni, éppen a nehezen hozzáférhető dióbél hordozza. A magyar néphagyományban a dió Krisztus jelkép, „a dióbél pedig maga az isteni lényeg" (Reuss 1997b). A csonthéjas termés négy, befelé néző, kettős szimmetrikus felépítésű dióbelet foglal magába, melynek fele a *diófél*. Carl Gustav Jung szerint „a négyesség az istenképek sémája" (Jung 1999: 122, *idézi* Gazda 2008a: 336). A hasonló szerkezetű mandalát a teljesség archetípusának tartja (Jung 1998, vö. Gazda 2008a: 336). Gyimesben mandalára emlékeztető *egészhím*ek díszítették a menyasszonyi ingek könyökét, Moldvában gyakorta ilyenek voltak a csángó jegykendők sarokhímei. Szentimrei Judit gyűjtései szerint a *servetek*re (jegykendőkre) a leány–legény közti kapcsolat tükreiként varrtak egytől négy elemből megépített motívumokat. A sorosan elhelyezett magányos *körmös* hímek még csak a leány legény iránti érdeklődését fejezték ki, majd azoknak a fokozatos szimmetrikus egymáshoz tapadása jelezte a kapcsolat komollyá válását. A jegykendőket már három vagy négy, kettős szimmetriatengely köré épített mintaelemből összeálló *szikrahím* díszítette (Szentimrei 1981: 327). A diót a magyarságnál többek közt szerelmi praktikáknál, férjjóslásnál is alkalmazzák, a diófa alatti pihenés gyakorta a szerelmi együttlét színhelye. A kivirágzott diófa alatt ül *János diák* is, *rozmaringszál*lal, melyből a

72 Szabolcs-Szatmár vm. (Haider–Borsai–Kovács 1977: 55–56).

vőlegénybokréta készül, és *apró virág*gal, *levendulá*val, *szép violával* a kezében.[73] A rozmaring az emlékezés, odaadás, tisztaság, újjászületés jelképe, a levendula a nőiesség, mely kifinomultságot, bájt és eleganciát képvisel;[74] az odaadásé, boldogságé, sikeré, szerencséé, bizalmatlanságé, míg a viola a mentésé, erőé, bölcsességé.[75]
A *Szent Erzsébet kapuja* című játékban a dió, csonthéjas termésével a természet képzeletbeli intézőjétől származó áldásos, a tökéletesség képzetét keltő „építmény":

Az erdei vajda egy házat épített,
Abba a kisházba négy embert kerített,
Cimbora, cimbora, ugyancsak cimbora!
Ajak, Szabolcs vm. Dancs Lajos gyűjtése (Haider–Borsai–Kovács 1977: 57–58).

Itt jegyzem meg, hogy folklórfilológiai nyomozásaiban Móser Zoltán Kiss Áron jegyzetei közül egy olyan változatot idéz, melyben nem erdei, hanem *erdélyi vajdáról* van szó, és nem házról, hanem *tábor*ról:

Az erdélyi vajda
Egy tábort indíta,
Az új táborába
Egy asszonyt kívána.
(Kiss Á. 1891: 501, Móser 2011: 28.)

Móser Zoltán ugyanazon forrásból hivatkozik Bornemissza Péterre, aki az *Ördögi kísértetekben a gyermekjátékok közt említi* „az eredeli János vajdá"-t, mintha csak egy most is szokásos játék kezdetét idézné (Kiss Á. 1891: 501). Móser megállapítja, hogy az *eredeli* szövegben János Zsigmondról lehetett szó, aki 1540-től 1553-ig Magyarország választott királya, 1556-tól 1571-ig pedig Erdély első fejedelme volt (Móser 2011: 28).

Ha igaznak is bizonyul a fentebb idézett két mondóka közti összefüggés, nem annyira az első másodikból eredeztetésére kell gondolnunk, mint inkább e képnek a dióról szóló találós kérdéssel való összekapcsolódására. Annál is inkább, mivel a képzelet kiutalhat az erdő számára is egy parancsnokot.

Négy valaki lakik
vakolatlan házban,
ajtó, ablak nélkül
való palotában. (Dió)[76]

73 Somogyszentmiklós, Somogy vm. (ZTI 9203g).
74 Forrás: Kovácsné Ági honlapja. Színek és virágok jelentése, virágillemtan (http://kovacsneagi.qwqw.hu/?modul=oldal&tartalom=1098767).
75 Forrás: http://www.edenkert.hu/diszkert/pazsit-es-soveny/viragok-szimbolikaja-viragos-utmutato-szerelmeseknek-3-resz/3181.
76 Forrás: http://ovisvilag.blog.hu/2008/10/17/oszi_talalos_kerdesek_oszi_mondokak_rigmusok_ovisoknak.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

A hidasjátékokban még gyakrabban szereplő, és nevén nevezett csonthéjas gyümölcs, a *mogyoró* terméséről főként húsvétkor és pünkösdkor érdeklődnek. Ez – a dióhoz hasonlóan – a rejtett bölcsesség szimbóluma. Másfelől, „a népköltészetben a férfi genitáliákra emlékeztető alakja a dióhoz és makkhoz hasonlóan [...] szexuális szimbólumként jelenik meg" (Antal B. 1997a). Mind a dió, mind a mogyoró szerelmi és termékenységi jelkép (Orosz é. n.). Ez utóbbi egyfelől az eljegyzési ajándék szerepét tölti be, de az ünnepköszöntö kántálókat is megjutalmazhatják vele. Eljegyzéskor a menyasszony a vőlegénynek és szüleinek, beleegyezése jeléül is zsebkendőbe kötött mogyoróval kedveskedik.[77] Bizonyára erre a szokásra utal a Székelyföldön közismert újstílusú népdal is:

Szárnya, szárnya, szárnya a madárnak,
Nincsen párja a székely kislánynak.
Tele van a, tele van a szája édes csókkal,
Zsebkendője csörgő mogyoróval.

Egy ozorai játékszöveg párhuzamosan tudakolózik a liliom nyílásáról és a mogyoróterméséről, és a válasz szerint ezek száma nem különbözik egymástól:

Liliom, liliom. Hányat nyílott a liliom?
Csak tízet, csak huszat, csak a huszonharmadikat.
Mogyoró, mogyoró. Hányat termett a mogyoró,
csak tizet, csak huszat, Csak a huszonharmadikat.
Ozora, Tolna vm. (ZTI 47111).

Tekintve, hogy a mogyoró termékenység jelkép, de lassan érik be, ami miatt a türelem és állhatatosság szimbóluma is (Antal B. 1997a), húsvét meg pünkösd táján még korai termésmennyiségről érdeklődni. Átvitt értelemben, a frissen összeházasodott fiatalok termékenységről sem lehet ekkor még szó, esetleg családtervezésükről. Mindkét növény lehet erotikus jelkép, a virág bódító illatú bibéje, a termés tojásdad formája révén (Proptsz 1997a),[78] és a két megkérdezett fél által bevallott mennyiség (*Csak tízet, csak húszat, csak a huszanharmadikat)* egyezéséből szerelmi együttlétekre is lehet következtetni. Ez esetben lehet csúfolódó élű is, utalhat bujaságra is. (Proptsz 1997a, Orosz é. n.)

Némelyik változat a szederice-levelicét biztatja átbújásra. A szeder tövises-fás szárával és fekete, ősszel érő gyümölcsével tüskésebb, aszottabb, idősebb személyiségre utal. Ezt fejezi ki a kéregre és várható hazaékezésre (elhalálozására?) utaló alábbi szövegváltozat

Szederinda, levelinda,
Bújj, bújj, szitakéreg,
Mindjárt hazaérek.
Egyek, Hajdú-Bihar m. (Barna 1979: 85*, idézi* Tátrai 1990: 149).

77 Maconka, Nógrád vm. (MNA 11a).
78 Lásd még: http:// www.naturland.hu/hun/novenyek_mint_szimbolumok.html.

A szederinda „szőrszitát kötöget”, hogy a vele szitált *liszt*ből főzött *málén, ételen szeretőt tartson*, akivel *nappal kaszálgasson, éjjel hálogasson* (Moldva és Bukovina).[79]

A közösség nem nagyon értékeli az idejétmúlt szerelmi viszonyokat. Az ilyeneket fenntartókkal így csúfolkodik

Heje, huja, kis gilice, tüske,
Maj meggyün a jó tavaszi föcske,
Akkor lögyön egy kis örömöcske,
Csókujjon mög az az öreg kecske.
Hab szerda, hátadra,
sodrófa nyakadra,
Ele tudu, rudu, dudu, du.
Hosszúhetény, Baranya vm. (ZTI 047448).

Ki is utasítja, ki is zárja magából:

Szállj ki már, vén vagy már,
Tavalyi kutya vagy már,
Táncolni se tudol már.
Felsőtárkány, Heves m. (ZTI 012947a, 012947b, 012947c).

Hasonló történik az idejétmúlt *kiszi* eltávolításakor is.

A költői képek tehát a kitágított képzelet termékei. A vizek veszélyeket rejtegetnek ugyan, de tisztítanak, és nélkülük nem volna élet. Az általuk vagy a levegőtől szétválasztott és összekötött világok földrajzi és fizikai koordinátáiktól eltávolodva, a képzelet minden kötöttségtől szabad végtelen határait döngetik. De nem függetlenek az emberi léttől, mert a kozmosz megtapasztalható jelenségeiből indulnak ki, biológiailag örökletes, a tudatalattiban ott szunnyadó, de kulturálisan megformált, emberi szorongások és vágyak irányította képeket vetítenek ki. Ezek csodálatos fényeiben és színeiben, vagy sivár kopárságában, zordságában nemcsak testetlen lelkek közlekednek, akiknek egy része földi tettei következményeit viseli, hanem élő magamaguk is, remélve, hogy tapasztalatokkal gazdagodva, megtisztulva, győztesen térhetnek haza. A maguk javára befolyásolhatják a láthatatlan erőket: a természetet téli dermedtségből felébredésre sarkallhatják, saját fizikai, lelki, és társadalmi jólétüket mágikusan biztosíthatják. E boldogság egyik sarkalatos pontja a családi élet kiegyensúlyozottsága, a szerelem és házasság. A játék üzenetei között valamennyire találunk példát. Ehhez azonban tovább kell boncolgatnunk az általa felkínált információk lehetséges jelentéseit. Mint eddig láthattuk, köztes területen helyezkedtek el a rituális vagy a múltba homályába vesző képzetek: a násznép menyasszonyi ház hídján, a rég meghalt ellenséges katonaseregeknek folyón átkelése.

79 Forrás: http://folkradio.hu/szoveg/nepdal_show.php?id=5312.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

A túlsó part és népei

A játék homályos képet fest a híd és kapu képzelt végállomásairól, gazdáiról, a rajtuk átkelni vágyókról. Ezek a következők:

A Nap és a Hold • Az átkelni vágyók az égitestekhez, nevezetesen a Naphoz és a Holdhoz fordulnak kérésükkel. Így az egyik Zala, Nógrád és Somogy vármegyei altípusban, mely adatbázisomban 720 szövegéből 35-ben szerepel:

Új hold, fényes nap, bocsáss kapun átal.

Egyébként a Holdat a Napnál gyakrabban említik, változó fázisai, meg a sötétségben jobban érvényesülő fényessége miatt is:

Hold, hold, fényes lánc, fényes kapu zárja.
Borsod m. (4 változat, pl. ZTI 047453).

A Napot a moldvai magyarok *áldott Nap*nak mondják, a melegségéért, a fényéért,

„mert ő világol nekünk, s bírunk menni, ahova akarunk, mert látunk nappal” (Bosnyák 1980: 22/79–80).
„A Napot, s a a Hódat s a szelet nem szabad szidalmazni, ment az mind szent, mind áldott.” (Bosnyák 1980: 23/108).

Mi több,

„a Nap, az Isten őszencége legény, a Hód az lyány” (Bosnyák 1980: 23/107).

A Napot a biblia is Istennel és Krisztussal azonosítja. Egy csíkszentdomokosi verses legendában egyidőben égitest és a szenvedő Krisztus jelképe is:

A Napot sírva kéri
Mária, hogy süssön ki.
Süss ki, ó égi forró Nap
Ne légy oka bánatomnak,
Nagy fájdalmamnak!
(Székely Lászlótól *idézi* Tánczos 2006: 139.)

A csíksomlyói búcsún résztvevő moldvai csángók pünkösd vasárnapra virradóan, a Salvator-kápolnánál több percen át megfüstölt üvegen, zsebkendőn, fejkendő csücskén, napszemüvegen át keresik és ismerik fel a nap-felkeltei napkorongban a galamb formában megjelenő Szentlelket, vagy tüzes keresztet, a keresztjét cipelő vagy megfeszített Megváltót, Szűz Máriát, avagy a vizuálisan kevéssé megragadható „szentségeket”, lángnyelvet (Peti–Zágoni 2004).

A Naphoz különböző szokások kapcsolódnak. A bukovinai magyarok a vetés megkezdésekor szembefordulva vele, keresztet vetve kérnek áldást az Úrtól (Bosnyák 1984: 130/1190). Gyimesben Antal Mária ezt jegyezte le:

> *Én úgy szoktam köszönteni az áldott napot, hogy szembefordulok vele, letérgyelek, és elmondom előbb a Miatyánkot, azután az üdvözletet, és azután ezt az imát:*
> *Istennek szent igéje,*
> *Istennek szent rendelése,*
> *Istennek szent eredménye,*
> *fényes világ,*
> *Ki a fényes ez világot megfényesítette,*
> *Atyának, Fiónak, szentlélek Istennek nevben. Ámen.*
> *Dicsértessék Jézusnak szent neve*
> *Szent péntek (minden nap mondom a napot)*
> *Köszöntelek Tégedet Istennek szent igéje,*
> *Istennek szent rendelése,*
> *Istennek szent eredménye, fényes világ,*
> *Ki a fényes ez világot megfényesítetted,*
> *Édes áldott napom,*
> *Adj szerencsét a mai napon,*
> *Boldog munkálatot, értelmes eszet, okosságot, minden jóra menendőséget.*
> *Őröjz meg a mai nap, őröjz meg, őrözj meg!*
> *A mai napon szerencsétlenségtől és nagy szomorúságtól,*
> *Írj be az Úr Jézus könyvibe,*
> *Amelyikbe beírta az egész világ nevit,*
> *Kezdettől végezetig. Ámen.*
> *Akinek tornáca van, ott, vaj a tőtésen, vaj az udvaron, ha száraz üdő van, ott végzem el az imát, met odasüt az áldott nap, minden ablakon bésüt, süssön be az én ablakomba is az én áldott napom.*
> Gyimesközéplok, Csík vm. (Antal M. 2004: 18).

A Nap a mennyország szimbóluma, napszaka a nappal, a színe az arany. A Hold, a Naptól kapja a fényét, ezért a képzetek szintjén is függőségben van vele szemben. Ő az éjszakai sötét végtelenben a szépséget, fényt jelképezi. A vajdasági, Nyugatbácskai Doroszló képi nyelvezetén *„a Hold az a Jézuska lámpássa”*.[80] Nagyrészt női princípium, a megújulási képességé: fázisváltozásaival a növekedés és termékenység kifejezője, számos hozzáfűződő nézetben alárendeltje is a születés-halál törvényeinek, az életből a halálba vezető utat jelképezi. A ciklikusság elvén működő kozmikus területek ellenőrzője: hozzá tartoznak a vizek (apály–dagály), a föld termékenységét biztosító erők (eső, harmat), valamint az idő (Újvári 1997). Az ezotéria szerint „minden újhold tökéletes alkalmat ad arra, hogy vágyaink megvalósításával foglalkozzunk, hiszen ezen a napon különleges energiákat kapunk az Univerzumból.”[81] A Hold különböző fázisaihoz különböző életciklusokat társítottak: az újholdhoz a

80 Kovács E. 1981: 12/22.
81 Forrás: http://joportal.hu/johirek.php?readmore=2402.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

születés, a teliholdhoz a beteljesülés, férfikor, a fogyó holdhoz a hanyatlás képzetét asszociálták.

A Hold a magyar néphitben a Szűz Mária – a biblia szerinti Napba öltözött, holdsarlón álló asszony jelképe –, a kostelekiek foltjaiban *Babba Mária, az áldott* arcát látják, akit mindennapi gondjaikban inkább kérnek, mint a Jóistent (Daczó 1980: 231). A holdváltozások közül legtöbb hiedelem a játékokban is szereplő *Újholdhoz* fűződik. Bizonyára Szűz Máriával azonosítják, aki imádkozhat érettük:

Mikor meglátom a az újhódot, akkor én keresztet vetek, s akkor feléjje fordulok:
Áldott szép Hódom,
segéts meg ebben a hónapban,
esedezzél Krisztus urunknál érettünk,
hogy adjon erőt,
Adjon egészséget,
Szerencsével tölthessük el ezt a hónapot!
És keresztet vetek.
Lészped, Bákó m., Moldva (Bosnyák 1980: 25/121).

Az Újholdtól, egy-egy periódus kezdete alkalmával kérnek egészséget, bő áldást, pénzt és jó kedvet:

Pénzvel köszöntjük, pénzt fogunk a kezünkbe. S mondjuk:
Adjon Isten jó hónapot,
Jó hónapba jó heteket,
jó hetekbe jó napokat,
jó napokba jó órákat,
jó órákba jó perceket.
Jó percekbe jó pillantásokat.
Gyimes, Csík vm. (Bosnyák 1982: 72/21).

Szokták nálunk es mondani, amikor látják az újódat, hogy:
Új Hód, új király,
Neked legyen fényesség,
nekem legyen egészség.
Ha valami betegség jő rivám,
Azt küldd el a kígyóknak,
A sárkányoknak,
S nekem adj erős egészséget!
Klézse, Bákó m., Moldva (Bosnyák 1980: 25/117).

Nem utolsó sorban szerelemvarázslásban is hozzá fordultak:

A szerelmes leány, aki mást nem tehetet, akkó újhódkor kiát az udvarra, oszt varázsigét mondott, hogy magához csalja a legényt. Körösztöt vetett magára és ezt mondta:
Új Hold, új kiráj,
Akit én szeretek,
Vezérűd hozzám.
Közbe annak a nevit is kimondta, akire gondút.
Doroszló, Bács vm. (Kovács E. 1981: 183).

A holdciklusok analógiás alapon szabályozó szerepet töltenek be a gazdasági és mindennapi élet határnapjainak megtervezésében, valamint a jóslásban: újhold első három napjában pl. nem vetnek, mert a növény csak virágozni fog, de nem terem, annál inkább a növekedése időszakában, ami gazdag termést ígér, teliholdban pároztatják pl. disznót, mert akkor több malac lesz, holdfogytára kapálják a kukoricát, mert akkor nem nő meg a gaz, és öntik az ónt betegség ellen, de nem ölnek disznót, mert akkor a hús megférgesedik, stb.

Az óind hagyományban a Hold az égi világ kapuja, amelyen át az elhunytak belépnek az égbe (Újvári 1997: 207). A holdfoltokat magyarázó hiedelmek szerint ez az égitest a vétkes embereket szívta magába. Pl. a kapcáját sikertelenül szárító pásztort, aki káromkodott, vagy a kését hajigálta fel a holdba emiatt,[82] vagy a holdban látható, emberhez hozzálövő vadászt.[83]

Az égitesteket tehát a játék a túlvilág jelentős állomáshelyeinek tekinti. Esztelneken pl. amikor a *dobszerda* szóra lecsukódik a kapu, a visszatartott játékost a kaputartók távolabb viszik és suttogva megkérdezik:

> *„Hova mész? A Napba vagy a Holdba?”*
> *Ha az azt mondja, hogy „a Napba”, azt felelik: „mész te a Pokolba”. Ha viszont a Holdat mondja, akkor a mennyországba küldik.*
> Esztelnek, Háromszék vm. (Gazda 2008b: 305).

Ám a Nap semmiképpen sem a pokol színhelye, inkább feltételezhető, hogy az érkezőt a kaputartók méltatlannak tartják a mennyországra. Gondoljunk csak vissza a György barát középkori beszámolójára: eszerint a mennyországba *aranykapun* át lehet bejutni, mely egy *aranypalotához* visz. Ebben egy király és egy királynő trónol. (Vö. Petrolay 2015.) A holddal kapcsolatos mágikus kívánságok, és játékváltozatok *új királynak* is nevezik az új *holdat*. Eszerint a holdnak férfias attribútumai is vannak. Ez a régiesebb japán értelmezéshez hasonlít, melyben a Hold férfi princípium. Tánczos Vilmos az androgün istenségek közé sorolja, melyben *„az isteni jelleg archaikus kettős egysége* őrződött meg, így az androgün jelleg *a kezdeti tökéletes egységesség jelképe*” [kiemelés tőle – Tánczos 2006: 236].

Kapu- és hídőrök, lélekvezetők • A túlsó partra igyekvő utasok, valamint a túlvilági kapun át földre átküldött zöld növények, a hídon, vízen átjőve, különböző szerepkörű és nevű személyek közreműködése révén érnek célt. Ezek a következők:

Fényes-, Vasas (Borsos) kapitány- és kapitányné, Gergely gazda. Mind fentebb láttuk, az *Új Vár*ban (Holdban) trónoló *új király* és neje udvarában, hacsak nem vele azonos, lakik egy kapunyitó *fényes úr, fényes/Borsos kapitány* is. Nem túl

82 Gerlén, Bákó m., Moldva (Bosnyák 1980: 26/131, 134).
83 Gyimes, Görbe pataka (Bosnyák 1982: 73/26).

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

szelíd: *Vasas*nak,[84] *Borsos*nak[85] nevezik, így utóbbi felesége *Borsosné*, akitől éppen *Szederice-levelice* kérezkedik át.[86]

Vasas mivolta valószínűleg hűvösségére, keménységére, borsos jelzője csípősségére utal. Borsod és Gömör vármegyében a kapunyitót *Gergely gazdá*nak (7 változat) nevezik, akinek a névnapja még március 12-re esik, indokolt tehát, hogy barátságtalan, lévén még csípős időjárás. Mint mondják, „Gergely pápa megrázza a szakállát", vagyis havazik.

Bátor, jó vitéz, lélekpásztor, tanító, új (lévári, bávári) bíró. Az egyik játékrészlet a *fényes nap búcsúztató fáját*, mint *a bátor jó vitéz zöld adományát* biztatja a kapun átbújásra.

Bújj, bújj, bújj, bújj, fényes nap,
Búcsúztató fája,
Vagyon bátor jó vitéz
Zöld adománya.

Egy sereg, homályos szöveg alapján valószínűsíthető, hogy a zöld ágat adományozó *bátor, jó vitéz* lélekvezető. Az átkelőhelyen – írja Jankovics Marcell –, „melyen át a lélek a Földről az égbe jut az égiek és halandók között kiválasztott pap ver hidat: a latin *pontifex*, »főpap, pap« szó szerint hídkészítőt jelent (Jankovics 1990a). Erre utal több olyan, egymást kiegészítő, fokénti Somogy és Zala megyei szöveg, melyek szerint az Isten házában, a templomban tartózkodik, mely a *mennyország* szimbóluma (Tánczos 2006: 106) és hol hídtulajdonosi vagy -felelősi, hol lélekpásztori, tanítói, vagy éppen első hídralépői minőségében mutat utat követőinek, figyelmeztetve annak veszélyeire is.

[...]
Lévai templom.
Abba vagyon jó vitéz,
Hídon megyünk rajta,
Ha le nem szakadna.
Tóalmás, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. (ZTI 047063).

Több játék motívumainak összehasonlításából derül ki, hogy a töredékes *Bújj, bújj, bokrosdi* kezdetű kép a bokros zöld ágra,[87] de méginkább bokrostól átküldött és itt marasztott *aranybúzára*[88] vonatkozik. Ennek *a nagy hídon* kell átjönnie, hogy majdan a *malomba* jusson, és átbújásában a *lélekpásztor* segédkezik.[89] Együd Árpád mint párhuzamra hivatkozik (Szapu 1996: 147) az alábbi páros vonulásos játék dalszövegére:

84 Kozárd, Karancsalja, Nógrád vm. (ZTI 047075, AP 3027).
85 Pest, Nógrád és Veszprém vm. (15 alkotás).
86 Panyola, Szatmár vm. (Kiss Á. 1891: 203/7).
87 Nagykajdacs, Tolna vm. (Kiss Á. 1891: 227/1).
88 Gyulakeszi, Veszprém vm. (Békefi 1977: 19).
89 Szenyér, Somogy vm., Együd Árpád gyűjtése (Szapu 1996: 147).

23. kotta. *Bújj, bújj, bokrosdi*

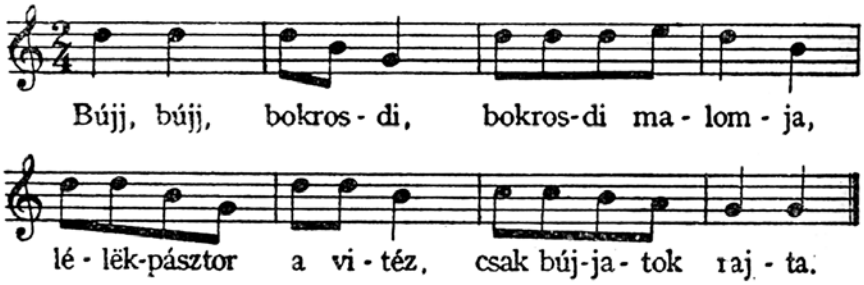

Nagyatád, Somogy vm. (MNT I. 496–496/829).

A lélekpásztor egyszersmind tanító is:

Lélekpásztor a tanító, csak bújjatok rajta.
Nova, Zala vm. (Vajda 1978: 95/105).

Az *új, fényes vár*hoz tartozó, kapunyitásra kért *új bíró*,[90] valamint az átkérező *lévai*, *lévári*[91] meg a *bávári*[92] *bíró*[93] szintén leendő lélekpásztorok.

Nyiss kaput, nyiss, bávári bírónak!
Nem nyitok nem, bávári taknyosnak! |
Új vár, fényes vár, borsos kapitány,
Leszek jámbor vitéz, hídon megyek át.
Galgamácsa, Pest vm. (ZTI 47207).

Hidasmesterek, révészek. A folyami (pl. a dunai) hídon vagy réven *hidasmesterek*,[94] *és révészek eresztik, viszik* át az utasokat.[95] „A révészek – írja a *Lélekrévész* c. internetes honlap – az Átmenet Metaforái is. Segítik az átjárást, az átkelést két pont között. Az átkelés jelölhet egyfajta utazást két döntő érzelmi, lelki, gondolati állapot között, ahol a segítők maguk a Révészek. […] A Lélekrévészek nem mások, mint Lélekkísérők.”[96] Vagyis, mit fentebb említettük, a lélek dolgában járatos, híd-építők (pontifex) = papok (Jankovics 1990a). Katolikus vidékeken az *angyalt* kérik[97] kapunyitásra.

Als*ó *kapuőrök: a vén Krauz és Galóca. Mindkét név egyszer-egyszer szerepel a szövegbázisban. Az úton minden bizonnyal több kapu is van: az aranybúzának a

90 Bag, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm; illetve Zetelaka, Udvarhely vm. (ZTI 047156, ZTI 22581).
91 Kartal, Pest vm. (MNT I. 730, Lajos 1940: 40–42)
92 Bosznia-Hercegovinai helység?
93 Galgamácsa, Pest vm. (ZTI 47207).
94 Jobaháza, Győr-Moson-Sopron vm. (ZTI 047271).
95 Vác, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. (Nagy S. 1903, ZTI 047271).
96 Forrás: http://www.lelekrevesz.com/a-reveszek.
97 Pl. Lészped, Moldva; Csíkszentimre, Csík vm. (ZTI 047137).

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

vén Krauz *lukján* is át kell haladnia. Negatív minősítésére utal a kaputartók gesztusa is, *akik kezükkel kaput csináltak, barackot nyomtak annak a fejére, aki a Krauznál bújt át a kapu alatt*:

Gyüjj átul, gyüjj átul, te szép aranybúza!
Átu bújnék, átu, hogyha nyitva volna.
Nyitva vagyon, nyitva, a vén Krauz lukja,
csak bujj átul rajta, csak bujj átul rajta!
Kapolcs, Zala vm. (ZTI 47169).

Valószínűleg egy alsó kapu őre a híd savanyú gazdája, Galóca is.

24. kotta. *Adj nekünk, adj nekünk*

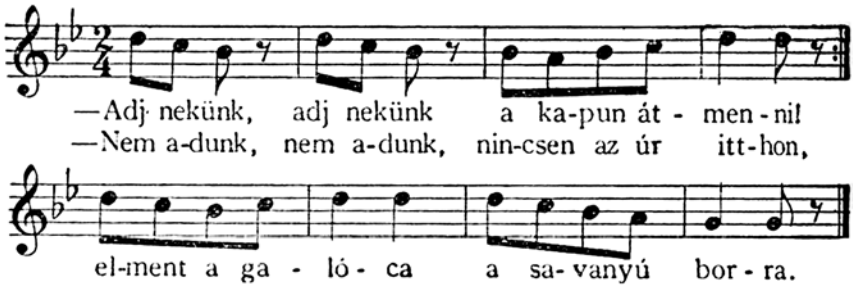

Bagota, Komárom vm. (MNT I. 1127).

A hidat építtető Úr vagy Úrasszony • A Kiss Áron által *hídépítés*nek nevezett változatban a híd csináltatására a *királyné, úrasszony* (talán a Hold mint asszony?) vagy pedig az *uraság* küld ki embereket. Katonák, jámbor jó vitézek, kislányok, többes szám szám első, vagy második személyben emlegetett emberek átkelésére szolgál ez a híd:

Azt üzeni az uraság, Haja gyöngyöm haja!
Hogy mi neki hidat csináljunk. Haja gyöngyöm haja!
Minek neki az a híd? Haja gyöngyöm haja!
Katonáknak átjárni. Haja gyöngyöm haja!
Nagylóc, Nógrád vm. (Melich 1939: 92).

Szintén *uraság*ra, *híd*ra, *katonák*ra és *vár*ra hivatkozik az előbbihez egyébként hasonló alábbi szöveg, melyet a vár azonosítása egyértelműen reális tartalommal tölt meg; itt a híd is a várhoz vezet át.

Haja vár a vár, az egri vár,
Mit üzen az uraság, haja vár a vár?
Neki hidat csinálni, haja vár a vár.

Minek neki az a híd, haja, vár a vár?
Katonáknak átjárni, haja vár a vár,
A vár, a vár, az egri vár.
Mátraszőlős, Nógrád vm. (ZTI 12967f).

Ugyanígy, felvetődik a kérdés, hogy a *Szent Erzsébet hídja* **v**áltozatcsoportban ki a valódi tulajdonos: az Árpád-házi szent, avagy I. Ulászló ellenlábasa, Erzsébet királyné, akinek a felügyelete alatt álltak a dunai területek. Borsai Ilona feltételezi, hogy az ő nevét csak a történeti tény elhomályosulásával helyettesítették be a szegénység körében népszerű *Szent Erzsébettel* (Borsai 1984: 91). Magam inkább azt hiszem, hogy fordított esetről van szó. A *seregek* átkelését és a *csitkók* átvitelét, valamint a *vezér*t emlegető szövegek valóban Erzsébet királynéra vallanak. Pl. a *Kapu* című játékban:

Ekkor a kapun átbújnak, s a kapusok elrabolják az utolsót, mire a vezér mondja:
Sírjunk, ríjunk,
Elfogyott a mi seregünk!
(Kiss Á. 1891: 223/8).

Főként seregek lesznek az átvonulók az *Itthon vagy-e, hidasmester,* illetve a *Lengyel László*t emlegető változatcsoportokban is, melyekre alább fogunk kitérni.

Más szövegek hőse azonban nem azonosítható Erzsébet királynéval.

Szent Erzsébet • Kiss Áron szerint Szent Erzsébet neve a hidas- és a várkörjáró-leánykérő játékokban lakodalmi szokásokkal van összefüggésben, akinek azokbani szerepe alatt valami házasság elősegítőnek a fogalmára emlékeztet (Kiss Á. 1891: 514, lásd még Bálint 2009: 312). „A házasságot – írja – az Alföldön asszonyok kezdték. Pemet asszonynak, gyalog sátánnak (Görbéné...) hívták az ilyent. Ez a játékok *szent Erzsébetje*" (kiemelés tőle – Kiss Á. 1891: 517). Ez az állítás, miszerint ő a neve a földi lakodalom fiatalokat összehozó, összekommendáló asszony metaforája lenne, nagyon valószínűtlen, hiszen Erzsébet kislány korától kezdve a szegények istápolásában, a cselekvő szeretetben és alázatban látta élete értelmét, majdan ezzel ellensúlyozva özvegyi sorsa szomorúságát is. Mégis, saját, rövid, boldog házasságának példáján a feleségek, a fiatal anyák, a ferences harmadrend és a szolgáló szeretet védőszentjének tekintik. Kultusza a 13. századtól kezdve szinte egész Európában elterjedt.[98]

Áldozatos életét példázatban elevenítették fel a mezőkövesdi halottkultusz rituális koldusetetése során, mely egyszerre biztosítja az ősök lelki nyugalmát és a adakozó üdvözülését:

Szegényt, árvát ápolgass,
Mennyországba így juthatsz.
Mezőkövesd, Borsod-Abaúj-Zemplén vm. (Kresz 1971: 13).

98 Forrás: http://www.magyarkurir.hu/kultura/arpad-hazi-szent-erzsebet-1234.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

A *Pünkösdölő* is áldozatos alázatát villantja fel:

25. kotta. *Húgom, húgom, húgom. Szent Erzsébet asszony.* Részlet

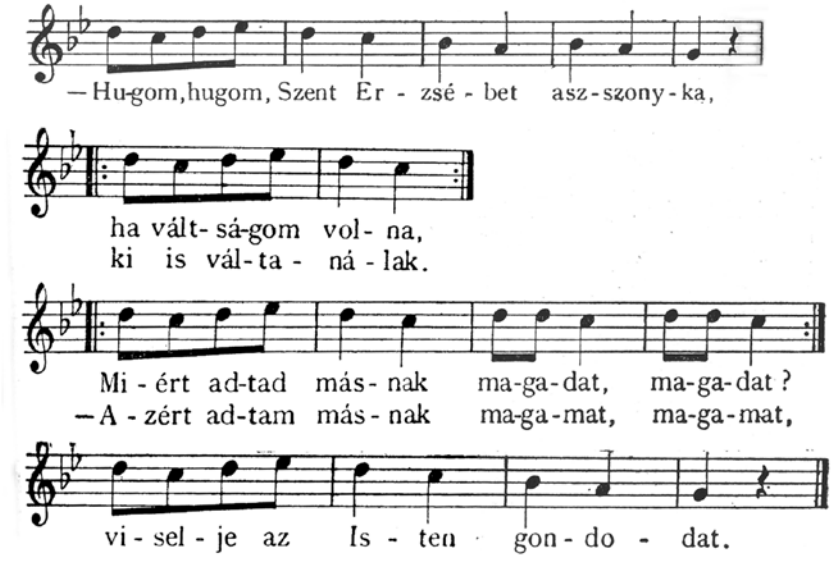

Vasegerszeg, Vas vm. (MNT II. 234–235/181).

[...]
Húgom, húgom, húgom,
Szent Erzsébet asszonyka,
Ha vátságom volna.
Ki is váltanálak,
Miért adtad másnak
Magadat, magadat?
Azért adtam másnak
Magamat, magamat,
Viselje az Isten
Gondodat...
Ekkora legyen a kis királyné!
Vasegerszeg, Vas vm. (MNT II. 234–235/181).

Szent Erzsébet gyermekjátékokban való gyakori szereplése arra vall, hogy egykor igen népszerű lehetett. Ám „népi kultuszáról alig tudunk valamit: vagy elhalványodott, vagy pedig a kutatás még adós a felderítésével" (Bálint 2009: 312).

Mit bogozhatunk ki a gyermekjátékokból? Két típusban szerepel, egyfelől a *várkörjáró leánykérő-*, másfelől a hidasjátékokban. Előbbiben a *fényes vár – vagy* más változatban *Fehérvár – alól* érkezik a *kapitány* megbízásából leányt kérni. A fenti kifejezéseknek analógiaként való szerepeltetése alapját a Fehérvár királyi központ mivolta, illetve a hold ezüstfehér színe, valamint „királyi" tartózkodóhely képzete te-

szi lehetővé. *Az égi és a földi,* történeti jelentőségű vár alternatív említése a játék két ellentétes közeg közti átjátszására utal. Az alaposan megkopott változatok hiányzó képtöredékeit a mások alapján lehet betölteni. A játék egyik változata így szól:

Szép Örzsébet asszony
Körben a lányok, a közepén szép Örzsébet asszony. Amazok körbe forogva kéretik:
– Honnan jössz, hová mész
Szép Erzsébet asszony?
– Innét, onnét asszonyom.
Amazok megállva, ez forogva:
Fehérvárnak alóla
Kapitány uram izente,
Izenetét küldötte,
Lánytokat kéreti,
Szebbiket, jobbikat,
Karcsú magasabbikat.
– A mi lányunk, a mi lányunk nem eladó,
Csak házunkba illendő.
Ki sem merjük bocsátani
Tíz arany gyűrű nélkül,
Hat ló hintó nélkül.
A hintóban hat ló legyön,
Mind egyszőrű legyön.
– Kar kezemre, Róza lányom,
Tanulj embörségöt.
– Már mi evvel elmehetünk,
soha vissza nem jöhetünk.
(Ipolyi Arnold gyűjteményéből; Kiss Á. 1891: 371/46.)

Több játéktöredékben szintén *innen onnan, alula, Fehérváros alula* érkezik *Szent Erzsébet,* de kapitányról nincs említés. A lány anyja húzódozik, feltételeket szab, végül Erzsébet a kiválasztott lánnyal örökre távozik.

Az Erzsébetet említő játékváltozatok túlnyomó többsége inkább egy szelíd, a házasságot patronáló szent asszonyra utal, aki még a *gyenge menyasszony* jelzőt is kiérdemli:

Erzsébet asszony,
Gyenge menyasszony,
mi már inen elmehetünk,
soha vissza nem jöhetünk.
Itt csattogott, itt pattogott
leányoknak, legényeknek
sárga sarkantyúja,
gyöngyös bokrétája.
Hol jársz, honnan jössz,
szép Erzsébet asszony?
Innen, onnan, amonnan,
Fehérvárról alula,
Létániát üzenték,

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

A te lányod kérették.
Melyiket? Szebbiket,
karcsú magasságút
A körön belül feltartott, összefogott kézzel egy legény, kívül egy leány megy.
A dal végén lecsapják a kezüket. Az ott álló pár fog most körbejárni.
Kishartyán, Nógrád vm. (ZTI 70636).

Az ilyenszerű leánykérést is magukban foglaló szövegek értelemszerűen csakis Szent Erzsébetre vonatkozhatnak.

A Szent Erzsébet hídját vagy kapuját emlegető hidasjátékokba jól beilleszkedik a kapcsolódó virágének, valamint a *szőjjétek, szapuljátok* felszólítás – mely, mint fentebb említettem – valószínűleg a leány barátnőinek szól, akik részt szoktak vállalni a menyasszony textíliáinak elkészítésében:

26. kotta. *Hej, tulipán, tulipán...*

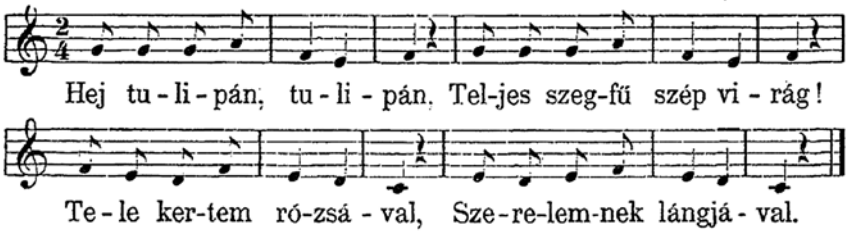

– Kié ez a kapu?
– Szent Erzsébeté
– Átalmennénk rajta!
– Minapába itt mentetek,
Hidam lábát eltörtétek,
Meg nem csináltátok.
– Ácsok vagyunk, fát faragunk,
Fenyőfából kifaragjuk,
Meg is aranyozzuk.
– Szűjjétek, szapuljátok!
Szűjjétek, szapuljátok!
Nógrád, Nógrád vm. (Kiss Á. 1891: 220–221/4).

Egy másik változatban a fenti virágének további képrészekkel, más hidasjáték- és falukerülő motívumokkal egészül ki:

Tele kertem zsályával,
Szerelemnek lángjával
Nyitsd ki, rózsám, kapudat,
Hadd kerüljem váradat,
Rózsafának illatja,
Míg a szívem biztatja.
Kinek a kapuja ez?

– A Szent Erzsébeté.
– Átmehetünk-e rajta?
– Bújj, bújj, zöldág,
zöld levelecske,
Nyitva van az aranykapu,
Átmehetünk rajta!
Nem megyünk mi messzire,
Csak a falu végire,
Nem maradunk sokáig,
Csak tizenkét óráig.
Gégény, Szabolcs vm. (ZTI 047043).

Az utasok: a bátor jó vitéztől Lengyel László népéig

A tárgyalt játékváltozatok egyrészéből az derül ki, hogy úttörőként a *bátor jó vitéz, lélekpásztor, bávári bíró, póka pásztor* akar átmenni a hídon. A bátor vitézek mellett az *aranykapu* alatt *bátor leányok* is fel merik vállalni az átvonulást, ha előzetesen átélték a boldog szerelem érzését, a barátnőik is a házasságukért fohászkodnak. Egyértelmű, hogy a megfogalmazott jókívánság, visszafelé számláló varázsszöveg és az aranykapu alatti átbújás meghozták sikerüket: a leány büszkén vállalhatja párosületét.

Aranykapu
A leányok körbe fogózva, s gyorsan forogva, így dalolnak:
Termett meggyfa, hajlott ága,
Kendermorzsa, szép kislányka,
Jövel, csókold, akit szeretsz.
Ezt ölelem, ezt csókolom,
Adjon Isten lassú esőt,
Mossa össze mind a kettőt.
Szita, szita, péntek,
Szerelem csütörtök,
Dob szerda.
Ennek a végén két leány feltartva az összefogott kezeiket, a többiek sorba átbújkálnak az aranykapun és ezt danolják:
Új ház, fényes ház, aranykapu rajta,
Bátor leány vagyok én, elmegyek alatta,
Olyak a legények, mint a csillagok,
Csoportosan járnak, mint a farkasok,
Olyak a leányok, mint az angyalok,
Mert párosan járnak, mint a galambok.
Erre azután, mikor mind átmentek az aranykapun, kiki megfogja a szomszédját és megforgatja.
(Abonyi L. /Márton Ferencz/ *Fonó krónikájá*ból; Kiss Á. 1891: 425/16.)

Nem így a gyáva legények, akiket nemcsak sajnálkozva csúfolnak ki a leányok, a farkasokhoz hasonlítva őket, hanem molesztálják is. Az ilyenek a kaputnyitó leány iránti szerelmüket nem merik nyíltan felvállalni:

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Hej ne nézz rám, ne nevess,
mert megtudják, hogy szeretsz.
Rám néztél és nevettél,
Megtudták, hogy szerettél.
A bújó-vonuló leányok a legény kapujához énekelik:
Nyitsd ki, legény, kapudat,
Hej, gyere ki, gyere ki,
Vasas Lajos, gyere ki,
– Nem megyek én, nem biz én
A leánytól félek én
(Mer a tőkén ülök én) –
Mit félsz tőlem, hisz nem bántlak,
Subám alá takarlak.
A kedvese elkapja a legényt és megpörgeti. Gyorsított lépéssel seregnek. Testtartás egyenes, büszke. Arckifejezés vidám, pajkos, lendületesés játékos. A legénnyel szemben csúfolódó. Ahol nem áll kinn a legény, onnan tovább mennek. Utána kezdik elölről.
Bükkzsérc, Borsod vm. (ZTI 047078).

A *Haja, gyöngye, haja* refrénű *Hídépítés* változatcsoportban az úr vagy úrasszony célja az építmény elkészíttetésével az volt, hogy megteremtse a földi hely meg a kozmikus világ közti kapcsolatot, kösse össze az addig megközelíthetetlen végpontjait, biztosítson lehetőségét a távoli út kapujába való bekérezésre, hogy az érkező megkörnyékezhesse a mögötte álló várat. A kapun belül lakó személy, inkább nő, akinek az engedélyét kérték, lehetett: a) a holdbéli asszony (?); b). egy férfi érdeklődésének vagy beteljesedett szerelmének tárgya, „a rózsája", vagyis egy leány vagy asszony;[99] c.) az új otthonába érkező menyecske;[100] d.) az ellenséges uralkodó nő, illetve kapuőrei. A bekérezés célja az ott lakó várának „kerülgetése", meghódítása, *katonák általi bevétele*,[101] vagyis az átjárás, a javak átáramlása, a szerelem, házasság sikerének biztosítása, vagy a hazáért való harc előfeltételének lehetővé tétele. Utóbbi esetben a résztvevők legtöbbször ismert történeti személyiségek szembenálló harci *sereg*ei. A *Szent Erzsébet-játékok* egy részében az átkelők nincsenek meghatározva, de egyes motívumokból (pl. a kendő felemeléséből, a „szőjétek, szapuljátok" felszólításból, a szerelmi témákból) az derül ki, hogy még csak lakodalmas népről van szó. Ez nyilvánvalóvá a mátyusföldi Deákin és Alsószelin válik, ahol a párbeszéd a *menyasszony násznagya* és a *vőlegényes ház egy asszonya* közt zajlik, és a tét a menyegzői seregnek a vőlegényesházba való bekérezése, majd a huzavona elhárítása utáni bevonulása. A deákiak játékában a bekérezők magukat *Angyalász és jó király népének* tartják!

Az alkudozás után ez a konkrét kérésük:

Nyitsd ki, asszony, kapudat,
Hogy vigyem be hadamat !
Alsószeli és Deáki, Pozsony vm. (Bakos 1953: 168–169/m/2).

99 Kiss Á. 1891: 209–213/1–10.
100 Piliny,Varsány, Nógrádsipek és Endrefalva, Nógrád vm. (Melich 1939: 93/8, 94/10, 95/11–12).
101 Sóshartyán, Nógrád vm. (Melich 1939: 92/5).

Itt a *had* szó régi 'család, nemzetség' jelentése érvényesül, és a jelenet képzeletbeli hídon játszódik. A vám, mint más esetben, itt is egy *szép lány,* maga a menyasszony. Végül kinyílik az ajtó, és a had bevonul (Bakos 1953: 168–169/m/2). Emlékezzünk vissza, hasonlóképpen a két lakodalmas népet elválasztó „hídon" való átkeléséről van szó a Kiss Lajos átírásában közölt játékban is, és itt a bekérezők *Lengyel László népé*nek tartják magukat (Kiss L. 1953: 374). A *Révész-*, illetve a *Lengyel László-játék*csoportokban hivatkozott királyok közül legfeljebb *Angyal László király* visel reális helyett beszélő nevet, csapata jó–rossz ellentétpárban elfoglalt helyét tükrözve, de még valószínűbb, hogy ez esetben is a Lengyel László nevét cserélték fel benne. A *Lengyel Mátyás és Fehér László, Vesszős Tamás* név is félreéneklések eredménye lehet, ugyanis *Lengyel László jó királyunk*ra több mint 30, folklórterületünk legkülönbözőbb pontjain gyűjtött változat hivatkozik. A további jeles történeti személyek – *Szent László, Ferenc József, Nándor István –,* vagy tisztségviselők – nádorispán – is csak egy-egy változatból ismertek.

Lengyel László király, mint reális történeti személy neve is először a régi, mitikus környezetben zajló játékokban jelent meg. A *Kapus,* vagy *Nyiss kaput, újhold* megnevezésű alkotásban a híd az *anyá*é, aki meghallva a *dib-dob* hangzású lábdobogást, a *kapus*októl megtudja, hogy *Lengyel László jó király dobogtat rajta*. Az anyja az *Újholdat kéri* a kapunyitásra, amit a kapusok a régi kártételére hivatkozva utasítanak el. Az anya és kísérői a megrongált híd megjavítását magukra vállalják, amihez aranyért *Boldogasszonyhoz* folyamodnak. Ugyanakkor tudomásul veszik, hogy vámot kell fizetniük.[102]

A klasszikus Lengyel László-játékokban már nincs szó újholdról, mindössze Boldogasszonyról, és két – a magyar és a német – nép közti ellenségeskedésről. De még itt is előfordul, hogy a két ellenséges csapat tagjai az angyalokhoz-ördögökhöz hasonlóan próbálják a maguk oldalára áthúzni egymást:

> ***Hidas-játék***
> *...összehordanak gizt-gazt, s azt mondják, hogy tüzet raknak, s a két csoport két láncot alakítva, igyekeznek egymást átrántani a tűzön. Amelyik csoportnak sikerült, az a nyertes.*
> Bodmér, Fehér vm. (Kiss Á. 1891: 234/1).

A Boldogasszonytól kapott ingyen arany még a klasszikus változatokban is megőrződik:

> ***Lengyel László***
> *A leányok két részre oszlanak: az egyik magyar, a másik német nép: aztán felváltva éneklik:*
> *Tisz, tisz, ti népei vagytok, hej, magyar népek?*
> *Lengyel László jó királyunk,hej, német népek.*
> *Az is nekünk ellenségünk, hej, magyar népek.*
> *Miről volna ellenségtek, hej, német népek?*

102 H. n. (Kiss Á. 1891: 228–229/3).

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Hidunk lábát eltörette, hej, magyar népek.
Mivel tudta eltöretni, hej, német népek?
Ez ő piros pejlovával, hej, magyar népek.
Megcsináltatjuk sárarannybú, hej, német népek.
Hol veszitek sárarannyat, hej, magyar népek?
Boldog anyánktú sírva kérjük, hej, német népek.
Mutassatok Boldog-anyát, hej, magyar népek.
Ekkor a magyarok egyet felkapnak maguk közül, rendesen a legkisebbet, és megmutatják.
Tesmag, Hont vm. (Nyr 1880: 569).

Mint már láttuk, Lengyel László alakjának azonosításával több kutató is foglalkozott. Valószínűleg a játék nem Szent Lászlónak, hanem az 1440-ben az akkor szörényi bán, Hunyadi János és tábora által megkoronáztatott I. Ulászlónak az alakját idézi fel, és az ő Erzsébet királynéval szembeni „négy esztendős, külső- és belső harcokkal terhes uralkodásának egy versbeszedett epizódja olvadt bele gyermekeink ősi hidasjátékába, amelyet valamelyik iskola tanítója állíthatott ösze a 15. század táján a mendikáló-rekordáló diákjai számára." (Mészáros 1963: 275). Az óbudai vár akkor Erzsébet királyné tulajdonában volt, és mert Frigyesék német zsoldosokkal erősítették meg hadaikat, a hidászoknak meg kellett kérdezniük, hogy ki népei akarnak átkelni a hídon. Mészáros István szerint mindegyik variáns alapgondolata: „Lengyel László és népe szembeszáll az ellenséggel és legyőzik azokat" (Mészáros 1963: 275), amint az az esztergomi és budai csata esetében így is történt.

27. kotta. *Lengyel László játék*

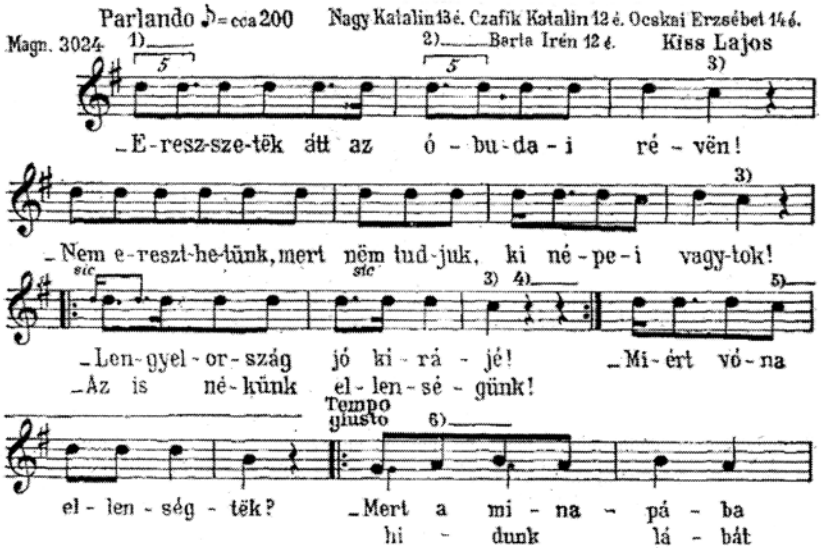

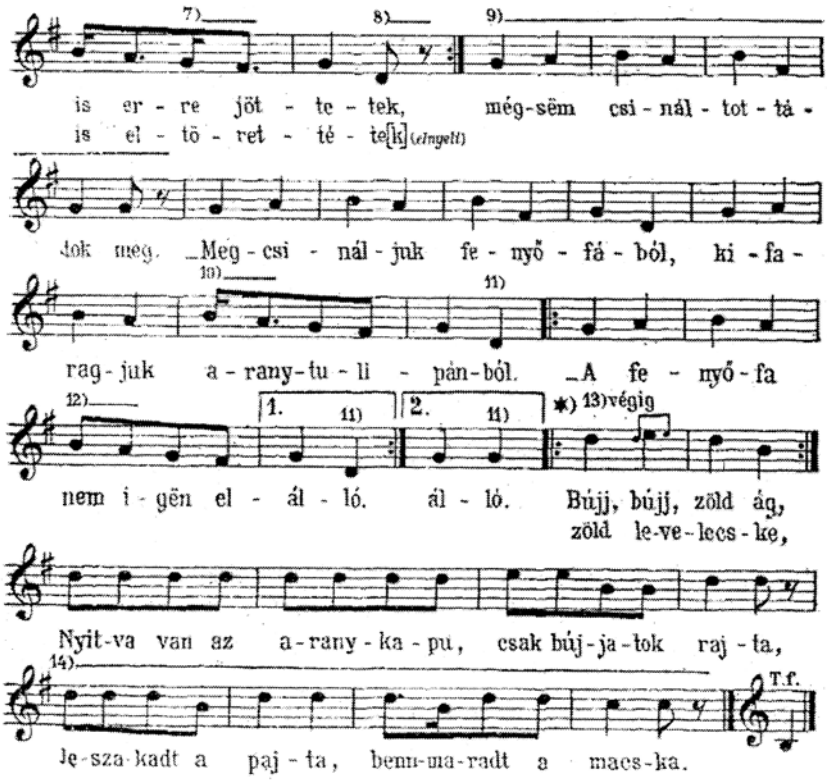

Püski, Moson vm. (Kiss L. 1953: 391/4).

Az ősi hidasjáték egyes motívumai történeti tartalmúvá való átfordulásának több jelét meg lehet figyelni. Pl. a *hidasmester* a híd lábát a *patkós lovaktól* félti (így Győr-, Zala- és Baranya- vármegyei változatokban).[103] A *dobogtatás*[104] katonák átvonulására emlékeztet. Két nép királya közt folyik a párbeszéd, Lengyel László jó *király* népének átvonulását korábban az ellenfél nem a híd-, hanem a katonái kezének-lábának eltöretésével akarta megakadályozni:

> ***Ki kis népei vagytok?***
> *A gyermekek két rendbe állva, két nagyobb gyermeket királynak választanak. Az egyik királyhoz még választanak egy ahhoz hasonló nagyságú gyermeket. A másik királyhoz, aki legelől áll, a többi játszó gyermekek hozzá fogódznak. Ezután az egyik király kérdést intéz a másokhoz:*
> *Ki kis népei vagytok*
> *Felelet:*
> *Lengyel László jó királyunk,*

103 Pl. Dobronyhegy, Zala vm. (ZTI 47225).
104 Kiss Á. 1891: 228/3.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Van is nekünk ellenségünk.
A másik:
Miről való ellenségtek?
Felelet:
A mi nap is itt termettünk.
Kezünk lábunk eltörettük.
[...]
[Az átmenetelre az engedélyt Szent Erzsébet napja tiszteletére kapják meg.]
És ekkor a kettő összefogódzik s felemelik kezeiket és a másik király társaival együtt átbújik a kezeik alatt. És az a kettő tetszése szerint vághat el a másik király játszótársaiból, amennyit akar [...].
Feketeardó, Ugocsa vm. (Kiss Á. 1891: 229/4).

Előfordul, hogy amikor katonák kelnek át, a másik fél váltságdíjban szép lány, pirosalma, bor, stb. helyett *tollas katonát* kér.[105]

Van olyan változat, amelyben az ellenségesség oka, hogy az arany, amit Boldogasszonytól kértek, mind Lengyel Lászlóéknál van. Ezért a végén ellenséges seregekként üldözik egymást:

Lengyel László
A két sereg aztán egymást kergeti, s mikor kifutották, kibirkózták magukat, újra két sorba állanak, s kezdik elölről vagy próbálják áttéríteni a saját oldalukra.
Szatmár vm. (Kiss Á. 1891: 236/6).

A játék láncszakító harcjátékkal is összekapcsolódhat:

Lengyel László
Két szemben álló, egymással ellenséges sort képeznek; mindenik „sereg" nevet kap, a két sereg szélsője... [között – a szokásos párbeszéd után –] *megtörténik a vámvétel oly módon, hogy a vámot vevő sereg, azon szélén, ahol a párbeszéd folyt, két szélsője által kaput állít fel, mely alatt a vámot adó sereg átbúvik e szavakkal:*
Sirassuk, sirassuk a mi sereginket.
Belőlük aztán elvág a vámot vevő csapat annyit, a mennyi neki tetszik, így örvendezve:
Örüljünk, örüljünk a mi sereginknek.
Most az ott maradt három-négy [játékos] *– mert rendesen kell annyinak ott maradni – a vámot vevő seregnek, mely magát összefogózás által megerősíti, nekiszalad; ha a szükség úgy kívánja, ismételve is, azért, hogy azt elszakítsa, s ha elszakad, újra magához veszi az elvett vámot.*
Panyola, Szatmár vm. (Kiss Á. 1891: 237/7).

A láncszakítás az alábbi játék záradéka szerint fogolyszerzési mód:

Eltörtétek hídunk lábát
Leányok énekes-táncos, küzdő sorjátéka, de fiúk, lányok együtt is játszhatják. A játékosok arcvonalba (két sorban egymással szemben), egymás kezét fogva felállnak. A két sor között kb. 2-3 m távolság van. Az éneket kezdő sor, míg

105 Palli, Győr-Moson-Sopron vm. (Kiss Á. 1891: 240/11).

az első sort énekli, fél lábon áll, később leteszik a lábukat. Egymásnak felelve éneklik:
– Eltörtétek hídunk lábát, hej, vári, hessek.
– Megcsináljuk sárararanyból, hej, vári, hessek.
– Hol vettetek sararanyat, hej, vári, hessek.
– Boldoganyánktól kérve kértük, hej, vári, hessek.
Ismétléskor sírva éneklik:
– Ki népei vájé vagytok, hej, vári, hessek.
– Vesszős Tamás népei vagyunk, hej, vári hessek.
A dal végén az egy-egy sorban álló játékosok erősen megragadják egymás kezét, a két sor egymásnak megy, a másik sorban levőket igyekeznek bekeríteni. A gyöngébb csoportban lévők csak úgy szabadulhatnak, ha elengedik egymás kezét, és megpróbálnak az ellenfél összefogott karja alatt kibújni. A foglyokat az elfogók a saját sorukba veszik.
A játék addig tart, míg valamelyik sor el nem fogy.
Kelenye, Hont vm. (Haider–Borsai–Kovács 1976: 144–146/98).

E változatok történeti témájuknak megfelelően realistább tartalmúak, mint a mitopoétikus világképi elemekben gazdagabb elődeik. A víz és híd (vagy rév) már nem a valódi és a képzelt világot köti össze, hanem két valóságos part közt teremt kapcsolatot, az átvonulók, részben menyegzősök, részben katonák, hús-vér emberek – igaz, hogy utóbbiak a játszás idejéhez képest néhaiak, ami, noha valószínűtlenül, lehetővé teszi azt is, hogy esetleg ne róluk, hanem a lelkükről legyen szó. A régi világképi elemekből csupán a Boldogasszony segítségét kérő, és azt aranyban remélő támogatásának motívuma maradt meg. A vetélkedés, és egymás emberei foglyul-ejtésének törekvése azonban már megintcsak áttevődik az angyal és az ördög által elnyert lelkekről a két ellenséges csapatra.

Az átengedés előfeltétele: az okozott kár jóvátétele

Az utasok átkérezkedését (*Eresszenek kaput,*[106] *Eressz által a hidadon,*[107] vagy: *Eresszetek át, jó révészek*[108]) a *hidasmesterek,* illetve révészek vonakodnak teljesíteni, arra hivatkozva, hogy félnek a híd *leszakadás*ától, *lába lerontásától*. Pl.:

Nem eresztlek, mert leszakad!
Általánosan ismert.

Előfordul, hogy a már említett mérges gazda jelenléte hiányában ódzkodnak az engedély megadásától:

Adj nekünk, adj nekünk, kapun által menni!
Nem adunk, nem adunk, nincsen az úr itthon.
Bagota, Komárom vm. (Bakos 1953: 162–163).

106 Étfalva, Háromszék vm. (Kiss Á. 1891: 245).
107 Lelle, Somogy vm. (Kiss Á. 1891: 213/1).
108 Nagykajdacs, Tolna vm. (Kiss Á. 1891: 226/1).

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Néha a hidat az átvonuló lovaitól féltik.

Nem eresztlek, mert az én hidam igen aranyos,
a te lovad igen patkós, mind fölvágja
Dobronyhegy, Zala vm. (ZTI 47225).

Vagy:

Talpa törik a hidamnak.
Szenna, Somogy vm. (Kiss Á. 1891: 214/l/2).

Gyakrabban egy korábbi alkalommal okozott, jóvá nem tett kárra hivatkoznak:

– A minap is itt jártatok,
hídom lábát eltörétek,
fel sem csinálátok.
Kadicsfalva, Udvarhely vm. (MTA ZTI IX. 60, 83. sz., Vikár áttétel, 1902).

Vagy:

Kapum sarkát letörétek,
Föl sem építétek!
Barcaújfalu, Brassó vm. (Kiss Á. 1891: 245–246/5).

Előfordulhat, hogy az utasok biztosak magukban, megérdemelvén a sikeres átkelésért kapott ajándékot:

– Eressz átal a hidadon!
– Nem eresztlek, mert leszakad.
– Mit adsz, [hogy]ha nem szakad le?
– Három aranybáránytyt, (hozzá) egy kis pásztort.
– Kinyílott (kapu) már, Gyühetsz (rajta) bátran.
Lesencetomaj, Zala vm. (ZTI 47292).[109]

Legtöbb esetben azonban megnyugtatják a hidasmestereket:

Ha én aztat fölvágatom,
aranyfüsttel befuttatom,
a legszebbik lovam itt hagyom.
Dobronyhegy, Zala vm. (ZTI 47225).

Ácsmesterként ígérik, hogy megjavítják, fel is aranyozzák. A csángóföldi változatban felmerül a kérdés:

109 A sérült szövegritmikán részben betoldással (szögletes zárójel), részben elvonással (kerek zárójel) próbáltam segíteni, de még így sem sikerült teljesen.

– Honnan az akarat?
– Földbül, s mennyből,
kaspákval kapáljuk
Lapátokval hányjuk,
Gyimiljével mérjük,
Szeprükkel szeperjük.
Trunk, Bákó m., Moldva (KFA 0253).

Lássuk, milyen anyagokat kívánnak felhasználni a híd biztonságosságának a helyreállításához:

3. táblázat. *Ígért anyagok a híd megjavításához*

Anyagok a híd megjavításához		**Kommentárok: helyeslések, helytelenítések,**	**Helység, forrás**
Fa	*– Diófából kifaragjuk*		Lécfalva, Háromszék vm. (Kiss Á. 1891: 245/4); H. n. (Kiss Á. 1891: 206–207/2); Hévízgyörk, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. (ZTI AP 11685a–b); Bordány, Csongrád vm. (ZTI 47425); Mezőcsávás, Maros-Torda vm. (Veress 2002: 206/1490); Kadicsfalva, Udvarhely; Szentistván, Borsod vm. (ZTI Vikár áttétel IX.60/83).
	– Megcsináljuk fenyőfából	*A fenyőfa nem igen elálló (állandó),*	Sárfenyősziget, Pozsony vm. (ZTI 47268); a többi Győr-Moson-Sopron vármegyéből: Dunaremete (ZTI 47265), Püski (AP 809b1), Cikolasziget (ZTI 47267), Darnózseli (ZTI 47291), Lipót (ZTI 47370).
	– Megcsináljuk ficfábul		Nyírbogát, Szabolcs vm. (ZTI 47239).
Cserje	*– Megcsináljuk bocfábul, bodzafából, bodzából, böröki bodzából*	*Böröki bodza sok sárvizet csinál* (Jobaháza, Győr-Moson-Sopron vm. – ZTI 47271).	Lőrinci, Nógrád vm. (ZTI 47206); Nyírbogát, Szabolcs vm. (ZTI 47239); Csóka – Lőrincfalva, Torontál vm. (Kálmány 1891: 109/147); Kartal, Pest vm. (MNT I. 730, Lajos 1940: 40–42); Jobaháza, Győr-Moson-Sopron vm. (ZTI 70718); Bakonyszentlászló, Veszprém vm. (ZTI 57357); Réde, Veszprém vm. (ZTI 47380); Galambok, Zala vm. (ZTI 68308); Ajak, Szabolcs-Szatmár vm. (Haider–Borsai–Kovács 1977: 55–56).
	– Miből tudnánd megcsinálni? *– Hozok neked aranyágat.*	*Honnan hozol aranyágat?* *Elmegyek a zöld erdőbe.*	Gölle, Somogy vm. (ZTI 47229), Csányoszró, Baranya vm. (ZTI 11692i1–2).

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Lágyszárú növény. Virág	*– Miből lesz a két lába?* *– Két szál rozmaringszálból*		Vizslás, Nógrád vm. (ZTI 48242, 47237, 11759e).
	– Rozmaringgal, gyöngyvirággal	*Isten hozta szent markával*	Gyulakeszi, Zala vm. (AP 1487d).
Lágyszárú növény. Gyom	*– Bürökből*		Csóka – Lőrincfalva, Torontál vm. (Kálmány 1891: 109/147); Kartal, Pest vm. (MNT I. 730, Lajos 1940: 40–42); Galambok, Zala vm. (ZTI 68308); Császár, Komárom vm. (ZTI 70718); Darnózseli, Győr-Moson-Sopron vm. (ZTI 47291); Szenna, Somogy vm. (Kiss Á. 1891: 214/2); Ajak, Szabolcs-Szatmár vm. (Haider–Borsai–Kovács 1977: 55–56).
	– Csanából (csalánból)		Lőrinci, Nógrád vm. (ZTI 47206).
	– Sóskakáposztából		Ajak, Szabolcs-Szatmár vm. (Haider–Borsai–Kovács 1977: 55–56).
	– Földi labodából		
	– Káposztatorzsából		Kapuvár, Sopron vm. (ZTI 47239).
Gomba	*– Vénasszonyposzábul (pöffeteg gomba)*		Bakonyszentlászló, Veszprém vm. (ZTI 57357).
Ásvány- vagy kagylógyöngy (Ékszer)	*– Győri gyönggyel +* *– Gyöngyharmattal* *– Gyöngyvirággal* *– Kősziklával* *– Arany gyönggyel, gyöngyharmattal*	*– Győri gyönggyel megragadni*	Nagybarát, Győr vm. (Barsi 1967: 279/38).
		– Győri gyönggyel, gyöngyharmattal megcsinálni	Győr, Győr vm. (Barsi 1967: 263/2).
		– Győri gyönggyel, gyöngyvirággal,(-ból) megragadni, megcsinálni	Farád, Sopron vm. (AP 3786c); Vindornyaszőllős, Zala vm. (AP 3786c).
		– Győri gyönggyel, kősziklával fölragasztni	Izsákfa, Vas vm. (AP 3875e); Nyárád, Veszprém vm. (AP 7796n, 7796e)
		– Arany gyönggyel, gyöngyharmattal.	Lelle, Somogy vm. (Kiss Á. 1891: 213/1).
	– Gyűrű gyönggyel + *– Gyöngyharmattal* *– Gyöngyarannyal*	*– Megrakatom* *– Megragadjuk* *– Megjavítom* *– Fölcsinálom* *– Megcsinálni,* *– Gyűrű gyönggyel, gyöngyharmattal* *– Isten adná jobbkezéből.*	Somogy vármegyéből: Attala, Somogy vm. (ZTI 47226), Fonó (ZTI 47391), Nagyberki (ZTI 15758); Kazár, Nógrád vm.(ZTI 727069); Juta, Somogy vm. (AP 4068a), Zádor, Somogy vm. (AP 11689i), Zalacséb, Zala vm. (ZTI 025170), Felsőpáhok, Zala vm., (ZTI 47389) Kazár, Nógrád vm. (ZTI 72706); Bajna, Esztergom vm. (MNT I. 513).

Ásvány- vagy kagyló-gyöngy (Ékszer)	*Gyűrű gyönggyel, Gyöngyaranynyal*	*– Fölaggatom – Győrben voltam gyűrűgyöngyért. – Isten adta jobbkezéből.*	Középpulya, Sopron vm. (AP 1783f); Tura, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. (Dolányi 1996: 199).
	Gyűrűgyöngygyel, mézharmattal	*– Ha leszakad, megcsináljuk. Mivel tudnánd megcsinálni? Isten adná szent markából.*	Öszöd, Somogy vm. (ZTI 47203).
Ásvány	*Sáraranyból, aranyból*	*– Megcsináltatjuk sárarannyal Hol veszitek sáraranyat...? Kérve kérjük nagy Istentől.* Édesanyánktól sírva-ríva kérjük. / Boldog anyánktól sírva (kérve) kérjük. *Fel-felfutunk Kisbódogba, Kisbódogból Nagybódogba, Kérve kérjük, adva adják, Rúddal tolják, medencével mérik. Boldogasszony várából Felmentünk Boldogasszony kis várába.*	Tesmag, Hont vm. (Kiss Á. 1891: 230/l/5); Galambok, Zala vm. (ZTI 68308); Mezőfele, Maros-Torda vm. (Veress 2002/1491); Kézdiszentlélek, Háromszék vm. (Balázs M. 1942: 131).
		Holnap délre viszszajövünk, száz kocsi aranyat hozunk, maj megcsináltassuk	Kákics, Baranya vm. (ZTI 56828).
	Ezüstből, sáraranyból Vagy: *aranyból, ezüstből*	*Miből ácsodoztok? – Mind ezüstből, sáraranyból. Hol vettétek mind ezüstöt, mind sáraranyt? Boldog Asszonytól kérve kértük*	H. n. (*Lengyel László játék*, MNT I. 800–801).[110]
		Majd megcsináltatjuk aranyból, ezüstből, meg is aranyozzuk! – Hol veszitek az aranyat, az ezüstöt, mikor néktek nincsen? – Boldogasszonytól kérjük kölcsön ezt a keveset is.	Dejtár, Nógrád vm. (ZTI 47193, 47194, 47195).
	Majd megcsináltatjuk üstből, aranyból, meg is aranyozzuk	*Boldogasszontól kérvén kértük.*	Dejtár, Nógrád vm. (ZTI 47196, 47198, 47195).

110 Lengyel László játék, Kölcsey említi először, 1830-ban a *Koszorú* közli (lásd MNT I. 800).

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Tárgy, ruha	*Bürökből, berekből, rongyos köpönyegből*		Becefa, Szigetvár, Baranya vm. (Kiss Á. 1891: 215/5).
	Bőrből		Bakonyszentlászló, Veszprém vm. (ZTI 57357).
	Cigányaszony kontyából (maszk, kenderszöszből)		Réde, Veszprém vm. (ZTI 47380).
	Rongyos köpönyegből		Körmend, Vas vm. (Kiss Á. 1891: 215/4).
Háziállat	a *Katka kutyájukból*	*Ez nem tetszik minékünk.*	Tésa, Hont vm. (ZTI AP 692b).
	Balog szamarukból urak szamarukból	*Ez sem tetszik minékünk.*	Tésa, Hont vm. (ZTI 47430).
Étel	*Töltött káposztából*		Tiszaszalók, Jász-Nagykun- Szolnok vm. (Kiss Á. 1891: 211/1).

4. táblázat. *Anyagok a megjavítandó híd feldíszítéséhez*

Anyagféleségek		**Kommentárok: helyeslések, helytelenítések,**	**Helység, forrás**
Ólom és réz; Egy taliga lószar	(*Fenyőfából kifaragjuk, ingyen aranyozzuk?) – Mivel aranyozzátok? Ólommal és rézzel. – Mivel aranyoztok? Rézzel és ólommal. Egy taliga lószarral.*	*Réz igen repedékeny, ólom igen olvadékony.* Vagy: *A réz törékeny, az ólom olvadékony.*	Naszvad, Nyitra vm (Bakos 1953: 168–169); Alsószeli és Deáki, Pozsony vm. (Bakos 1953: 168–169, Gágyor 1982 I.: 757); Hidaskürt és Nagyfödémes, Pozsony vm. (ZTI 47138, MNT I. 128/256); Libád, Esztergom vm.; Kunszentmárton, Jász-Nagykun-Szolnok vm. (Kiss Á. 1891: 236/5).
Arany, sárarany	*Ingyen aranyozzuk*	*– Honnét kapjátok azt a sok ingyen aranyat? Fel-felmentünk Boldogasszszony kis malmára, kérvén kértük, adván adták, kis tekenővel mértek- Föl-fölmentünk Boldogasszonykához. Kérvén kértük, Adván nékünk, Mint jó barátjának. Hazudtatok, most loptátok. Nem hazudtuk, se nem loptuk, Isten ajándéka, Gyermekek játéka.*	Mezőcsávás, Maros-Torda vm. (Veress 2002: 179); Lőrincréve, Fehér vm. (Haider– Borsai–Kovács 1977: 52); Perbenyik, Zemplén vm. (Kiss Á. 1891: 227–228/l/2).
	Kifaragjuk aranytulipánból.		Dunaremete, Cikolaszi-get, Sárfenyősziget, Lipót, Püski, Moson vm. (ZTI 47267, 47268, 47370; AP 809b1–2).
	(Bürökből, bodzából) Megfuttatjuk sáraranyból		Galambok, Zala vm. (ZTI 68308), Szenna, Somogy vm. (Kiss Á. 1891: 214/l/2);
	(Bürökből) sárarany koronából		Császár, Jobaháza, Komárom vm. (ZTI 70718).

Hídjavító munkájukhoz tehát az átkérezők igen változatos anyagokat ígérnek. Lengyel László magyar népe még honfoglalás előttről ácsmesteri tudása birtokában faféléket: megfelelő keménységű, inkább bútornak és koporsónak való *diófá*ból-, meg a gyengébb, „nem igen állandó", de a hídépítéshez még használatos *fenyőfá*ból fogja a szükséges alkatrészeket kifaragni, megjavítani és azt ígéri, hogy a legértékesebb ásványi anyagokkal vagy ékszerekkel – legtöbb esetben gyűrűnek való *drágakő*vel, *gyönggyel*, *arannyal* és *ezüsttel* – erősíti meg és díszíti azokat. Az alkalmas és értékes anyaghasználat mindenképp a becsületére válik. A többi változatcsoportban, elsősorban az Úrasszony hídépítőinél felsorolt anyag – *bodzafa* és *bürök*, *csalán* és *földi laboda*, *sóskakáposzta*, *káposzta torzsa, töltött káposzta*, *Katka kutyája*,

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Balog szamara, cigányasszony kontya, aranyozásra *egy taliga lószar* – reális mércével nem vehető komolyan. Hasonlóképpen nem a *bőr*, de az *Itthon vagy-e, hidasmester* változatcsoportban a hídláb javítására szánt *rozmaring* vagy *gyöngyvirág*, meg *gyöngyharmat*, *mézharmat* sem. Itt három eshetőséggel kell számolnunk: a) a kozmosz földre gyakorolt jótékony hatásának, tavaszi helyreállítási működésének, a megemlített növények földből kibúvásának vagy újrahajtásának és állatok megfiadzásának a szimbolikus elősegítése az átkelőhely velük való megjavításával; b.) parodizálás; c) az említett javaknak egy kettős szimbolikus osztályozási rendszer egyikébe való beilleszkedése. Többféle szempont szerint különíthető el két-két ellentétes minőség: pl. az alapfunkciójában alkalmassága vagy alkalmatlansága szerint, esztétikai minősége – szép vagy csúf – szerint, vagy világnézeti töltete – közönséges vagy varázserejű –, hangulati értéke – vidám vagy szomorú – stb. alapján, és ezek egyikét vagy másikát formájuk, használatuk, kulturális, sőt szimbolikus töltetük szerint helyezzük előtérbe. A *fűzfa,* a *bodzafa* meg az *aranyág* szemben a dió- és fenyőfával, eleve nem hasznosítható hídjavításra, mert igen gyenge, értéktelen: a bodzafából csak szerszámnyelet készítenek, a fűzfából csak háztartási eszközöket – teknőt, fakanalat, meg a vesszőjéből kosarakat. Ugyanakkor a fűzvessző kitűnően hasznosítható az omladékony partok megkötéséhez, mely kizöldülve igen szép látványt nyújt (Craus 1905: 960–964). A fűzfa lecsüngő ágai szomorúságot sugallnak, ezért ábrázolják gyakorta a temetői síremlékeken. A bodza, akárcsak a *bürök* kellemetlen szagú: utóbbi halálos méreg is. A bodza is enyhén mérgező, a néphit az ördög, a gonoszlélek fájának tartja. Ilyen ételemben mindkettő a rossz oldalhoz tartozik. Mégis, utóbbinak gonosztávoltartó szerepet is tulajdonítanak. Szeretik a ház körül, gonoszjáró estéken kapura, ablakok fölé tűzni. A gyógyászatban mágikus praktikákat hajtanak végre vele, elhajtják az állatnyűveket, másra ruházzák át a kiütéses- és bőrbetegségeket. Sűrű gyökérhajtásai miatt pedig termékenységi szimbólum a szerelmi varázslatokban, a népi erotikában (Szendrey 1937: 157). Az *aranyág* nevű sárga virágú cserje (*Forsythia*), amelyért a játékhős a zöld erdőbe megy, sem szolgálhat építőanyagul, sem az *aranyvessző (Solidago virga-aurea)*, ami itt nem szerepel, de nagyon valószínű, hogy előbbi helyett ez utóbbiról van szó. Hacsak nem a képzelet teszi arannyá, mint varázserejű eszközt. Az aranyvessző ugyanis a magyar folklórban pozitív mágia eszköze. A karácsonyi szertartási ének szerint a paradicsom mezejében rengő bölcsőben fekvő kis Jézus balkezében aranyvesszőt tart, melyet ha megsuhint, *zúg az erdő, cseng a mező* (Dömötör T. 1974: 140). Tündérmeséinkben is megjelenik ez a motívum: a meggyilkolt hősnő, Ámán sírkeresztjén megjelent aranyruhás szoborképe, két kezében két aranyvesszővel, melyek *olyan szépen zengedeztek, mint két szépen szóló muzsika.* (Benedek 1988 – *Támán és Ámán*). A mese szerint az aranyvessző bármivé átváltozhatik, ha a hős úgy kívánja. Az alábbi idézet azért érdemel helyet, mert a hidasjátékokban megjelenő, nem is akármilyen, hanem fényes királyi várba vezető híd képzetet is megvilágítja:

> *– Mivel semmiképpen nem tudlak megtartani, fogadj el emlékbe tőlem egy arany vesszőcskét. Ennek az a tulajdonsága, hogy szorultság esetén azzá változik, amivé változtatni akarod.*

A királyfi megköszönte a királykisasszony adományát, a zsebébe rejtette, azzal búcsút vett tőle s útnak indult megint. Alig ért ki a városból, egy nagy folyóra talált. Azt is látta, hogy a túlsó parton az ég kárpitjai már leereszkedtek és tovább menni nem lehet, mert ott a világ vége. Elindult tehát vízjöttire a parton. Mikor egy darabocskáig felfelé haladt volna, egyszer a szemébe ötlött egy fényes királyi kastély a folyóvíz fölött, a levegőben függve. De minden vizsgálódása után sem látott semmi utat vagy hidat, ami a szárazfölddel összekötné, holott ugyancsak szeretett volna a fényes kastélyba bepillantani. Akkor eszébe jutott az aranyvessző, amit a hímvarró királykisasszonytól kapott volt. Elővette, ledobta a földre s azt gondolta: „Legyen belőle palló, átal a fényes királyi kastélyba." Hát a vesszőből azon nyomban palló lett.
(Benedek 2012: *A halhatatlanságra vágyó királyfi.*)

A lágyszárú növények is haszontalanok a hídépítésben, de szimbolikus értékük – újraéledésük, kizöldellésük –, a virágok szépségük révén nyerhetnek jelentőséget. A rozmaringszál nem alkalmas hídlábnak, de illatával gonoszűző, örökzöld színével az élet-, az emlékezés, hűség, szeretet jelképe, az átmeneti rítusok szereplőinek emblémája. A gyöngyvirág mérgező bár, dísznövény és szeretetjelkép is egyben, ezt a szerepkört kitűnően betölti. Az igen olvadékony ólommal, meg az igen repedékeny rézzel szemben, melyek a pokol vaskapuja felé tartó *révészjátékok*ban fordul elő (Gágyor 1982 I.: 757), a gyűrű gyöngy, gyöngyharmat, arany, ezüst szépséget sugároz, ragyogásával és bőségével a mítoszok világába emeli fel a játékváltozatokat. Az arany a nap színe, és mint fentebb láttuk, a mennyország kapuját, várát is ilyennek képzelik el. A drágakövek keménységükkel, sokszínűségükkel fénytörő sziporkázásukkal a Nap és a Hold, a szakrális és világi hatalom a tökéletesség, a romolhatatlanság, állandóság (örökkévalóság) a fény és energia jelképei. Innen van bajelhárító szerepük is (Pethő 1997: 107). Az igazgyöngy gömb alakjával a tökéletesség, fehér fényével az ártatlanság, szűzies tisztaság, tengeri kagylóbani keletkezésével a női termékenység, felfűzve a generációs lánc jelképe. A néphit a gyöngynek gonoszelhárító szerepet tulajdonít (Reuss 1997d). A gyűrű kerek, önmagába visszazáródó formájával az örökkévalóságra, összetartozásra irányítja a figyelmet (Antal B. 1997c: 175). A gyűrűgyöngy eszerint kétszeresen is értékes szimbolikus képzet. Érdekes, hogy helyette több ízben győri gyöngyöt énekelnek. Az pedig állítólag a szódavízzel felhigított borban felfelé menő gyöngyöt jelenti (vö. Vörösmarty Mihály: *A fóthi dal*). A fröccsöt egy győri bencés szerzetes, kiváló oktató, fizikus találta fel (Papp 2012), de ez az értelmezés itt igen kevéssé valószínű. A gyöngyharmat a hajnal ajándéka, a frissesség, üdeség, és az alábbi *Aranykapu* játékváltozatban:

Bujkálós játék
Gyere, be, gyere be,
Gyönyörű kis madár!
Csináltam tenéked
Aranyból kalitkát
Ezüstből ajtaját.

Nem szoktam, nem szoktam
Kalitkában hálni.[110]

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Csak szoktam, csak szoktam
Zöld erdőben bújni,
Fenyőmagot enni,
Gyöngyharmatot inni.
Sopron (Kiss Á. 1891: 203).

Felmerül az a kérdés is, hogy a hasznosság, esztétikai érték és mágikus töltet, annak minőségi és mennyiségi jegyei hogyan szolgálhatnak az átvonuló személyek jellemzésére, kihatnak-e elbírálásukra, vagy sem. Ugyanakkor nem mellékes szempont az sem, hogy az ellenfél felvetései valamint kiléte alapján mi számít a legnagyobb, és mi a legkisebb értéknek. A fenyőfát leszámítva, magától értetődően a hidászoknak leginkább a *büröki bodza,* a *Katka kutyája,* meg a *Balog szamara,* továbbá a *réz* és *ólom* ellen van a legnagyobb kifogásuk. Előbbieket az úrasszony parancsára épült híd utasai ajánlják fel, utóbbiakat a pokolba vezető vaskapu vámosai utasítják viszsza. A legértékesebbek az Isten jobb markából ingyen kapott virágok (rozmaring és gyöngyvirág), természeti adományok (mézharmat, gyöngyharmat) és ékszerkövek, ékszerek, amilyen a gyűrűgyöngy, továbbá a Boldogasszonytól kért és kapott arany.

Boldogasszony nem szűkmarkú: az aranyat *kis malmában őröli*, *teknővel* vagy *medencével* méri.

Fel-felmentünk Boldogasszony kis malmára,
kérvén kértük, adván adták,
kis tekenővel mérték.
Lőrincréve, Fehér vm. (Haider–Borsai–Kovács 1977: 53).

Fel-felfutunk Kisbódogba,
Kisbódogból Nagybódogba,
Kérve kérjük, adva adják,
Rúddal tolják, medencével mérik.
Mezőfele, Maros-Torda vm. (Veress 2002: 1491).

Az ellenfél – a Lengyel Lászlós játékban a német fél – ezt nehezen hiszi el:

Hazudtok, mert loptátok.
Isten tudja, mi nem loptuk, se nem kuruzsoltuk. Isten adománya!
Szilágyballa, Szilágy vm.

Ők ugyanis hasztalan kérik:

Mi is kértük, de nem adott,
Azért, mert ti kutyák vagytok!
Zádor, Somogy vm. (AP 11689i).

A német ellenfél nem ismeri a magyarok égi pártfogóját, Boldogasszonyt, ezért kéri kétkedve:

– Mutassatok Boldog-anyát, hej, magyar népek.
A magyarok egyet felkapnak maguk közül, rendesen a legkisebbet, és megmutatják.
Tesmag, Hont vm. (Kiss Á. 1891: 230/5).

A magyarokkal való szoros lelki kapcsolatának tudatát a népét Szűz Máriának felajánló *Szent István hagyta örökségül*, és e köteléket *Szent László király is* megerősítette. Ezért mint a nemzet védőasszonyához fohászkodnak hozzá a 18. század elején keletkezett régi magyar himnusz első két versszakában:

Boldogasszony Anyánk,
Régi nagy Pátrónánk!
Nagy ínségben levén,
Így szólít meg hazánk:

Refrén:
Magyarországról,
Édes hazánkról,
Ne felejtkezzél el
Szegény magyarokról!

Az istenszülő, és a magyar nemzetet segítő Szűz Mária alakja egyszersmind a gondviselő égi édesanyáé is, akihez minden bajban és nehézségben fohászkodni lehet, aki jótevőként minden teremtett jóból, szépből, értékből bőven, ingyen adományként juttat az ővéinek. Ezért mondhatják a játék során is:

Édesanyánktól sírva-ríva kérjük,
És azt néktek által adjuk.
Császár, Komárom, Jobaháza, Győr-Moson-Sopron vm. (ZTI 70718).

Ügyes-bajos dolgaikban Babba Máriához is így fordulnak a gyimesiek, a Holdban képzelve lakhelyét. Alakjában Daczó Árpád Lukács ferences szerzetes atya még egy korábbi, pogány istennő, Szűz Mária elődjét véli felfedezni (Daczó 1980). A Jótevő Nő egyébként Gilbert Durand szerint minden kultúrában megjelenik, mint a termékenység- és teremtő istennő archetípusa (vö. Tánczos 2006: 185).

Összegezve a híd építéshez használt anyagok, dolgok jelentőségét, számbajöhet gyakorlati hasznuk/használhatatlanságuk, szimbolikus töltetük (jó, értékes, szép, égbevivő: arany, ezüst, drágakő/durva kivitelű, repedékeny, pokolbavivő: vas, ólom), a szereplők egymáshoz való viszonyulása (csúfolkodó/nagylelkű), valamint mindahányhoz a szereplők természetfeletti szférával kapcsolatos mágikus hiedelmeinek, Istenben és Boldogasszonyban való hitének a pozitív kihatása.

Az utazás

Az átkelés eltökélése

A bekérezkedő utasok hallani sem akarnak arról, hogy ne mehessenek át. Ezt tükrözik az alábbi játékrészletek:

Szent Erzsébet hídja
– Micsoda hídja ez?
– Szent Erzsébet hídja

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

– Átalmennék rajta.
– Megvakusz alatta!
– Akár vakulok, akár nem,
– Mégis átmegyek rajta.
Tiszaszalók, Jász-Nagykun-Szolnok vm. (Kiss Á. 1891: 223–224).

Nem kevésbé elszántak az alábbi utazók sem:

28. kotta. *Itthon vagy-e, hidasmester?*

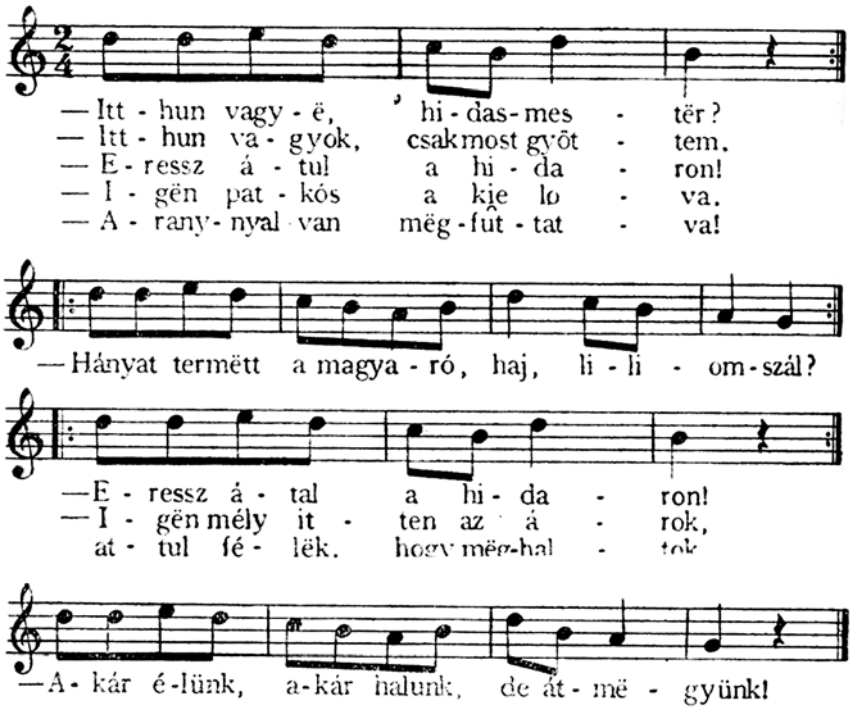

– Eressz által a hidadon!
Igen mély itten az árok,
Attól félek, hogy meghalok.
Akár élünk, akár halunk, de átmegyünk.
Hahót – Nagyatádon gyűjtve – Zala vm. (MNT I. 574–575/959).

Szent Erzsébet hídja.
Vezír: *Gyiki, gyiki, gya?*
Kapus: Szent Erzsébet hídja.
Vezír: Általmegyünk rajta
Kapus: Vámot veszünk rajta.
Vezír: Nem bánom, én,
Akár nyerek. Akár vesztek,
Ezt a néhány szilaj csikó átvezetem rajta.

Ekkor nekirohannak a kapun átszaladnak. Ha a kapusok valamelyiket vissza tudják tartani, az is melléjök térdepel; de a fogás közben térden kell maradniok, nem szabad felállniok. A vezér mindaddig vezetgetni lovait, míg valamennyit el nem fogják a kapusok.
Piricse, Szabolcs-Szatmár-Bereg vm. (Kiss Á. 1891: 219/2); Balatonlelle, Somogy vm. (Kiss Á. 1891: 213/1).

A váltságdíj

A híd megjavításának ígéretét követően, az utasok átbocsájtást megelőzően az utasoknak tisztázniuk kell a váltságdíjat.

Van, aki ezt magamaga ajánlja fel:

Ha leszakad, felrakatom,
A legszebbik csikómat otthagyom!
Egervár, Vas vm. (ZTI 7470).

Két Pozsony megyei, hidaskürti és nagyfödémesi szövegben a vámot a *vaskapu* – tehát a pokol – kapujának kell fizetniük.

Vaskapunak vámjai vagyunk.
Mik a vámjai?
Egy szép rózsa most bimbózik,
Királyleány most babázik.
Nagyfödémes, Pozsony vm. (ZTI 47138).

Legtöbbször bor, alma és leány a vám, de ezek közül csak a leányt ígérik oda az átkelni vágyók:

– A kapunak vámja is van.
– Micsoda vámja?
– Egy hordó bor, egy aranyalma, meg egy szép lány.
– A hordó bor most virágzik,
az aranyalma most bimbózik,
a szép leányt megadhatjuk.
Lőrincréve, Fehér vm. (Haider–Borsai–Kovács 1997: 52).

Az alma keresztény értelmezés szerint termékenységi jelkép, az ősszülők bűnbeesésének, és a halandóságnak a tárgyi okozója. A karácsonyi népének szerinti aranyalma meg aranyvessző kis Jézus kezében a bűn eltörlésének, és azzal a megváltásnak, feltámadásnak az előjelképei:

Paradicsom nagy kertjibe
aranyszőnyeg leterítve.
Rengő bölcső reátéve,
Abban fekszik az Úr Jézus

Jobb kezében aranyalma
Bal kezében aranyvessző.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Azt a vesszőt megzugítsa
Zúg az erdő, cseng a mező.

Nem láttam én szebb termőfát,
mint a Krisztus keresztfáját,

mert ez vérrel virágozik,
Szentlélekkel illatozik.
Pusztakamarás, Kolozs vm., Faragó József gyűjtése (MNT II. 510).

A kerekded, közepén magoskettévágott alma látványáról írja Tóth-Bogár Katalin 2010-ben: „Úgy-e, nem kell magyarázni, hogy az alma miért a nőiség egyik szimbóluma?" Szendrey Zsigmond pedig így foglalja össze a vele kapcsolatos főbb magyar népszokásokat: „A házassági szokásokban, szerelmi varázslásokban és jóslásokban [...] rendesen a piros alma szerepel: piros almát ad a legény a kiválasztott leánynak, piros almába dugja a jegypénzt is, piros almába harap Lucától szentestéig az ura keresztnevére kíváncsi leány és bizonyos jelesnapokon a piros almáról való ivás leányra, állatra szépség- és egészségvarázsló, de piros almát tesznek az első fürdővízbe s első látogatáskor piros almával simítják körül a gyermek arcát, hogy telt, kerek és piros legyen." (Szendrey 1937: 156.) A kezdőalkalmak *aranyvizé*be helyezett alma tisztító erejű. Ez pedig ugyanvalóst fontos, mert az egyén, akárcsak az almafa terménye, egyik játékszöveg szerint romlott is lehet:

Ablakimnál van egy nagy fa,
Piros alma terem rajta,
Olyan poshadt, mint az író,
Egye meg a szolgabíró.
Felsőtárkány, Heves vm. (ZTI 012947a–c).

Az aranyalma mint a *Virágnevezés* angyal szereplőjének egyik lehetséges kézbelije, tehát a mennybe visz.

Az idézett szövegrészletben megtagadják az alma vámként való átadását, mert, mondják, az csak most bimbózik, vagyis még csak elővetíti a szerelem, házasság, termékenység ígéretét, mint Tánczos Vilmos mondja, „egy élettani folyamat végeredményét, a gyermeket" (Tánczos 2006: 280).

A híd őrzői *váltságdíj*ban, avagy *kocsibér*ben (Kiss L. 1953: 383–384) kérhetnek az utasoktól *piros-* vagy *aranyalma* mellett *tíz* db, vagy *egy kemence kenyer*et,[111] *egy hordó(akó) bor*t, *egy koszos malac*ot, egy *kanca lovat,* egy *kendő cseresznyét*, *egy pár aranyvesszőt,* fiú esetén egy *kórészál*at, vagy egy *tollas vitéz*t, leány esetén egy *virágszál*at vagy egy *rózsá*t, de legtöbbször egy szép leányt, aki „*most búcsúzik*",[112] avagy egy *piros barna menyecskét*.[113] Váltságdíj lehet az utasok hátára ütés is.

111 Kisbodak, Moson vm. (ZTI 7109h).
112 Naszvad, Komárom vm. (ZTI 47293 és Bakos 1953: 168–169).
113 Piliny, Nógrád vm. (Melich 1939: 94/10).

– Mi a kaputok váltsága?
– Üss egyet a hátába!.
Sonkád, Szatmár vm. (Kiss Á. 1891: 242/15).

A kért javak többsége a rituális alkalmak lefolyása során is használatos, vámhoz hasonló kelléket: bort, kenyeret vagy kalácsot, meg némi apróp énzt a menyasszony hadának a vőlegényes házhoz vezető útját elkötő legények is kérnek, az útbaeső akadály elhárítását ígérve érte. A kért javakból azonban az utasok csak a szép lányt – magát a menyasszonyt – ígérik oda, akit esetenként *aranyalmának* vagy *virágszálnak* is nevezhetnek. Ha a játék folyamán egy legény és egy leány neve is elhangzik, azok egy összehozandó- vagy pedig már összeesküdt párra vonatkoznak. Ha katonai sereg akar átkelni, attól leggyakrabban lovat, vagy katonát kérnek.

Az áthaladás

A kaputartók összekulcsolt kezüket először még nem emelik magasba, csak lengetik vagy leengedik, hogy jelezzék, hogy a híd vagy kapu csukva van.

Többnyire jól meghatározott szavakra és gesztusokra nyitják ki (nyújtják magasba), majd csapják le. Az alábbi táblázat ezeknek a saját- és csatlakozó szövegfordulatoknak és gesztusoknak alváltozatok szerinti legfőbb eseteit mutatja be:

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

5. táblázat. *A kapu kinyitása és lecsapása a szövegösszefüggések értelmében*

Játék altípus	**A cselekmény kezdete**	**A kapu kinyitása**	**A kapu lecsapása**
Az alapváltozat (záró-játék)	*Bújj, bújj, zöldág*	*Bújj, bújj, zöldág,*	1. A sor végéről egyet *lecsapnak* 2. Az utolsót *elfogják, leeresztett* híddal föltartóztatják, s akkor ezek lesznek a hidasok. (Somogy vm. – Kiss Á. 1891: 216/7.)
		2a. *Bújj, bújj, zöld ág, zöld levelecske…* 2b.*Nyitsd ki, rózsám, kapudat…* 2c. *Szabad a híd.* (Tura, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. – Dolányi 1996: 199.)	–
		3a. *Bújj, bújj, zöld ág, zöld levelecske…* 3c. Aki bent maradt, az énekli: *Nyitsd ki, rózsám…* *3d. Sárgarépa, vörösbor, Mindjárt rád kerül a sor*	3b. *Rajta, rajta, Leszakadt a pajta, bent maradt a macska.* (Táp, Győr, Kapuvár, Sopron vm. – ZTI 47235 és 47289.) 3e. *„Szaladj, pajtás szamara, ha nem szaladsz, itt maradsz.” Akkor fogtuk meg utoljára, a kapu leeresztődött, s aki utoljára bentmaradt (pár), az lett a kapu.* (Topolya, Bács-Bodrog vm. – AP IX.5409/37.)
		Bújj, bújj, zöldág… *Nyitsd ki, rózsám…*	1. *Bokrod itt maradjon!* (Nagykajdacs, Tolna vm. – Kiss Á. 1891: 218/11.) *Bátor vitéz maradj itt, A nagy hídon által!* (Vecsés, Pest vm. – Kiss Á. 1891: 217/9.) *Juliska, téged szeret a Miska…*
		Bújj, bújj, bokrostul!	*– Juliskának szép a neve, Rakd ide, rakd oda, rakd az ölembe!* (Felsőőr, Vas vm. – Barsi 1992: 44.) *– Juliska, Beleesett a kútba.* (Zaláta, Baranya vm. – AP 11698j.) *– Juliska, Tizenhárom harisnya. Kihez mégy? Rózsához vagy violához?* (Bezi, Győr vm. – ZTI 73738.) *– Juliska, Hosszúlábú ceruza.* (Kemenessömjén, Vas vm. – ZTI 22761.)

Játék altípus	A cselekmény kezdete	A kapu kinyitása	A kapu lecsapása
Aranykapu játék	*Jöjj által, jöjj által!...*	*Nyitva van, nyitva van, csak jöjj által rajta!*	A legutolsó átvonuló előtt csukódik le.
Új hold játék	*Bújj, bújj, zöldág fényes nap!*	– Új hold, fényes nap, bocsáss kapun átal. *– Vagyok bátor jó vitéz, hídon megyek átal.* (Nemesgulács, Zala vm. – ZTI 047049.)	*Az utolsó kis lányt a többitől elválasztva a maguk csoportjához csatolják, ezekkel a szókkal: Kiveszem a váltságot, Haja, gyöngyöm, haja!* (Nógrád vm. – Kiss Á. 1891: 209/4.) Vagy: tetszés szerinti időben.
Hídépítés	*Mért küldött az úrasszony?*	*– Nyiss kaput, nyiss, lévai bíró!* (Bag, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. – ZTI 047156.) Vagy: *Miért nektek az a híd, haja, gyöngyöm, haja?... – Katonáknak átjárni, haja, gyöngyöm, haja!* (Sóshartyán, Nógrád vm. – MNT I. 431/723.) Vagy: *– Piros-barna menyecske, ne egy kendő cseresznye.* (Mátraverebély és Lőrinci, Nógrád vm. – AP 3919f, 3925i; ZTI 047206.) Vagy: *– Új vár, fényes vár,* borsos kapitány, *Leszek jámbor jó vitéz, hidon megyek át.* (Galgamácsa, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. – MNT I. 431/723.)	–

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Játék altípus	A cselekmény kezdete	A kapu kinyitása	A kapu lecsapása
Hidasmester	*Itthon vagy-e, hidasmester?*	Körben állnak, kézenfogva, egy helyen kaput tartanak. A kör kapu melletti tagja a kapuval szemben befelé indul a sorral a kapun. Közben mondja a párbeszédet. *Isten hozta szent markából. Jöhet.* (Gyulakeszi, Zala vm. – AP 1478d.)	–
		az elején csak átmegyünk,	*az utóján hoppot mondunk. Édes rózsám, hopp ide, hopp!* (Kazár, Nógrád vm. – ZTI 66879e.)
	Itthon vagy-e, hidasmester + pünkösdölő	*Ma vagyon, ma vagyon piros pünkösd napja,+ Tizet-huszat a liliom + Itthon vagy-e, hidasmester?... Isten adja szent markából.* (Kapoly, Somogy vm. – AP 8458p.)	–
Szent Erzsébet játék	*Gyhi, gyihigya, Kié ez a híd? Kié ez a kapu?*	*Nem bánom én, Akár nyerek, akár vesztek, Ezt a néhány szilaj csikót Átalviszem rajta.* (Nagykőrös, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm.)	*A hidasmesterek az átvonuló csikókból minél több vámot akarnak venni. A gyengébbek lábait megfogják, és nem eresztik tovább. Ha azután a lánc elszakad, a szakadáson túl levők elmennek, s az elszakadtak pedig a hidasmesterek mellé leülnek, s a következő átvonuláskor ők is segítenek vámot venni. Ez így megy, míg a csikók mind vámon vesznek.* (Nagykőrös, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. – Kiss Á. 1891: 218–219/1.) *A vám megnevezése után nyitnak kaput.*
	Hej, tulipán, tulipán + Kié ez a kapu	*Fenyőfából kifaragjuk, meg is aranyozzuk. Szűjjétek, szapulljátok!*	*A legutolsót szakítja el a sortól.* (Nógrád vm. – Kiss Á. 1891: 220–221/4(1).)
Révészjáték	*Eresszetek át, jó révészek!... Ki s ki népe vagytok?*	A kapu váltságának megnevezését követően: *Bújj, bújj, zöldág* (Kiss Á. 1891: 226–227/1.)	–

Játék altípus	A cselekmény kezdete	A kapu kinyitása	A kapu lecsapása
Lengyel László játék	*Eresszetek át a Jordán hídon. Ki s ki népe vagytok*	Idem. + a Bújj, bújj-ra: Pl. *Bújj, bújj, búbos tyúk, Fejed itt maradjon Nyakad itt szakadjon* (Bodmér, Fejér vm. – Kiss Á. 1891: 233/1e.)	*Vámvétel: a vám meghatározását követően a vámot adó sereg átbúvik a vámot vevő sereg kapuján, mely belőlük annyit vág el, amennyi neki tetszik..* (Panyola, Szatmár vm. – Kiss Á. 1891: 237/7.)
Híderesztés	*Eresszetek át!*	A párbeszédet követően: Fölmegyünk... a révészek kezüket feltartva kaput formálnak, azalatt átbújik a csoport, kígyózó alakban. Egyik révészt elölről, a másikat hátulról kerülik.	*Mi volt a kocsibér? Tíz kenyér, meg egy szép lány. Fölmegyünk, föl, Boldogasszony, Irviny, árvány, Egy kis leány, Most búcsúzik, Csavarrúzsa.* (Naszvad, Komárom vm. – Bakos 1953: 168–169/m.)
Leánykérő játék része, híd alatti vonulás	Méz, méz, méz?	*Méz, méz, méz:* itt egyszerű, avagy kapu alatti vonulás a falu hosszán át.	*A torkodra forr.* (Jászszentandrás, Szolnok vm. – ZTI 49070.)
	Méz, méz, méz. Kakas-bakas, jó napot!	1. Méz, méz méz: az anya és kérő kaput tartva a körbe fogózott lányok fölött, velük ellentétes irányban halad... 2. *Soha vissza nem jöhetünk. Itt viszik...*	1. *A torkodra forr.* (Jászszentandrás, Szolnok vm. – ZTI 47270.)
Pünkösdölés	*Ma vagyon, ma vagyon piros pünkösd napja*	*Ma vagyon, ma vagyon piros pünkösd napja* + *Az uram katona,* + *Ibolya, hányat termett a mogyoró?* A falu végétől indultak. (Szólád, Somogy vm. – ZTI 47135.)	–
Népdal-betéttel	*Lehajtom fejem* (+ körfogyasztó *Virágnevezés* típusú játék)	*Lehajtom fejem... nagy bánattal pirongatja.* Dalismétléssel, kézenfogva, oldalas falubejárás után: – *Nyitsd ki, asszony, kapudat...*	– *babszerda* (Ecseg, Nógrád vm. – ZTI 47212.) vagy: – *liliomszál* (Úri, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. – ZTI 47238.) *Vácott ezt illesztik hozzá: Sárga cukor, veres bor, Mindjárt rád kerül a sor, Szaladj, pajtás, hamarább, ha nem szaladsz, fogva vagy!* (Nagy S. 1903.)

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Játék altípus	A cselekmény kezdete	A kapu kinyitása	A kapu lecsapása
Hidasjátékra alkalmazott műdal	*Ajtó-ablak nyitva van*	*Ajtó-ablak nyitva van,* Körben két lány kaput nyit. Megindul a kör, egyesével bújik át a kapu alatt.	Éjjel-nappal, holdvilágon csókot akar lopni. A kaput tartó, virágról megnevezett játékosok egyikét csókkal választja. (Litke, Nógrád vm. – ZTI 70597).
Párosító énekre híd alatti vonulás	*Kukodáné káposztát főz, Hej, liliom.*	Hidasjáték, végig a falun. (Borzavár, Veszprém vm. – ZTI 047073.)	–
Falujárás, páros vonulás,	*Kettőt termett a mogyoró*	Medveshidegkút, Nógrád vm. (ZTI. 024756/1).	–

A kapu kinyitása

Kinyílik az aranykapu, a növények: *zöld ág* (általános), *arany búza*,[114] *liliom*,[115] *szegfű*, *szederice-levelice*,[116] zsendülésre, átjövésre és itt maradásra hívogatásakor, a mogyorótermés kérdezésekor, a szőlővirág lehullásakor. Előtűnik *a medve*[117] és *búbos tyúk, a gyönyörű kis madár* koratavaszi kicsalogatásukkor, a tavasz kibontakozásának, a természet újraéledésének mágikus sürgetésekor és biztosításakor. Bizonytalankodásuk esetén megerősítik abban a tudatban hogy a kapu *nyitva van, nyitva van*. Kinyílik a *rózsám, babám, asszony* kapuja is, amikor azt kinyitásra biztatják. Pl.:

> *Táts kaput az embernek,*
> *Bunkós kendőt a legénynek*
> Kisgerge és Liptagerge, Nógrád vm. (ZTI 047205).

Kinyílik az átkelést kezdeményező, olykor *zöld dolományú bátor, jó vitézek* határozottságakor, vagy a kártételeik jóvátételének, és kötelezettségeik megadásának felvállalásakor, a szükséges anyagok természetfeletti megszerzése megemlítésekor, az engedély *Szabad a híd!*, vagy *Jöhet! Bújj, bújj*! szavakkal való megadásakor. Némelyek erőszakosan toppannak be a nyitott ajtón-ablakon, mint az éjjel-nappal, holdvilágon almát lopni akaró Sári néni.

A hidasok nem teljesen biztosak abban, hogy helyesen cselekedtek-e az átengedésükkel, amint azt az átvonuló sor előtti hátrálásuk kifejezi:

> *A párbeszéd után a félkörben állók futva közelednek összefogózva egyenes sorban a két leányka felé, akik hátrálva mondogatják: Bújj, bújj. Mikor a futók elérik a hátrálókat, ezek mint egy híd alatt, áteresztik a sort, kivéve az utolsót. Most ezek csinálják a hidat és a játék ismétlődik.*
> Balatonlelle, Somogy vm. (Kiss Á. 1891: 213/1).

A játék főmotívuma, a hídon vagy kapun átbúvás a szereplők két csoportját tételezi fel. Egyfelől a hidasokét, akik a megfelelő pillanatban *összefogott kezüket ív alakban feltartva kaput tartanak,* másfelől az átvonulók láncát. Ezek libasorban kézen fogva, vagy esetleg egymás szoknyájába kapaszkodva egyenes, karéj- vagy kör alakú láncba fogózva az élen álló vezér által *húzva*-vonszolva indulnak el, hogy aztán *szaladva, rohanva* bújhassanak át a kapu alatt. Amennyiben a kapu és a lánc vezetője ugyanazon sornak vagy körnek a két végén áll, a kapusok sarkonfordulása és lánchoz csatlakozása, meg a két vezérlő fél fél szerepcseréje révén tagjai folyamatosan nagy távolságokat tudnak befutni a falu utcáin és esetleg külső határán végig-

114 Dunántúli – Vas, Zala, Somogy, Veszprém, Győr vármegyei falvakban (55 változat).
115 Zala vármegyei falvakban (ZTI 047414, 047446, 047164, 047210, 047110, stb.).
116 Panyola – Szatmár vm.; Tiszaszalka, Bereg vm.; Bugyi, Pest vm. (Kiss Á. 1891: 203/7; ZTI 047070, 047147).
117 Dunántúlról, Észak-Magyarországról és a Székelyföldről (23 változat).

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

száguldva. Ha a kapuk számát a vámul visszatartott játékosok megnövelik, illetve ha a két csoport számbelileg nagyjából azonos, a lánc kígyóvonal alakban bújik át valamennyikapu alatt. Pl. a *Mért küldött az úrasszony* játékváltozatban,[118] vagy a *Bújj, bújj, zöldág* változatban[119] kígyóvonalban, vagy a két kaputartó alatt nyolcas alakban,[120] vagy sorban átfonhatják az összes egymást követő kaput, amit *sövény-*, illetve *kötélfonás*nak neveznek (Kiss Á. 1891: 247). A hidasjáték másik formája a páros vonulás: ezesetben sorban állva, páronként alkotnak kaput, mely alatt a leghátulsó pártól kezdve szaladva bújnak kettesével át, majd állnak a sor élére, és alkotnak újra kaput. Ez a *lugasos*nak nevezett módszer is gyors és folyamatos haladást biztosít, de nem jár kapulecsapással, sem szerepcserével. Végül a harmadik formájában arcsorral szemben állnak a csapatok, és felváltva tartanak hidat vagy fogóznak láncba, szaladnak át a szembenállók közül, megpróbálván láncszakítással új híveket orozni.

A kapu lecsapódása

A kapulecsapás ideje és száma lehet tetszőleges is, de gyakoribb, hogy csak a láncban utolsóként elhelyezkedő, vagy esetleg a csak a név szerint megnevezett leányt érinti. Összefügg ez a vám előzetes meghatározásával, de ha seregekről van szó, a vámvevők akár annyit *elvághatnak*, amennyi nekik tetszik. Ezt különösen a lovas átkelőkkel követik el. Lehet a kapu lezárása mágikus cselekvés, olyankor, amikor a becsalogatott növényeket, így pl. az alábbi szövegben a szép aranybúzát ittmaradásra késztetik:

Bujj, szívem, barázdán, gyorsan megyek átul,
Bujj, bujj, bokrostul, bokrod itt maradjon,
Bujj, bujj, bokrostul, lábad itt maradjon,
Bujj, bujj, bokrostul, nyakad itt maradjon,
Bujj, bujj, bokrostul, fejed itt maradjon,
Bujj, bujj, bokrostul, kezed itt maradjon.
Nemesgulács, Zala vm. (ZTI 047049).

A feltételezetten mágikus visszafelé számlálás záró varázsszava, a dobszerda szintén kapuzárást von maga után.

Szita, szita, péntek,
Szerelem csütörtök,
Dobszerda.

A *Bújj, bújj* kezdetű zárójáték csúfondáros, vagy éppen büntető élű motívuma elhangzásakor szintén lecsukják a kaput. Pl.:

118 Kartal, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. (MNT I. 730, Lajos 1940: 40–42).
119 Jenő, Fehér vm. (ZTI 008015/2).
120 Nagyberki, Fonó, Somogy vm. (ZTI 15758).

Rajta, rajta, rajta,
Leszakadt a pajta,
Bentmaradt a macska.
Általánosan ismert.

A macskát a néphit általában gonosz léleknek, kísértetnek tartja, mely éjszaka a magányos járókelő nyomába szegődik, s csak ima vagy keresztvetés által lehet megszabadulni tőle.[121] Nem árt tehát zárkába tenni.

Vagy lecsapódhat ellentmondásos körülmények között, pl. ha a kapunyitásra felszólított asszonyt *liliomszál*nak titulálják. A liliom virág, mint már volt szó róla, ugyanis elsősorban a szüzesség szimbóluma, de erotikus jelentése is ismert (Propszt 1997a), így a várkerülés, vár pénzért való kiadása vagyis a szerelem áruba bocsájtása.[122]

A *Juliska* név elhangzásakor is a megnevezett előtt lecsapják a kaput. A vele kapcsolatos képrészek ugyanis bizonytalan erkölcsére utalnak.

Rakd ide, rakd oda,
rakd az ölembe!
Felsőőr, Vas vm. (Barsi 1967: 44).

Beleesett a kútba.
Zaláta, Baranya vm. (AP 11 698j).

Tizenhárom harisnya.
Bezi, Győr vm. (ZTI 73738).

Az iszákosok előtt is lecsukják la kaput a következő szavaknál:

Ez az áldott bor,
Ki mindenre forr,
Ha jót iszol belőle,
A torkodra forr.
Nemti, Nógrád vm. (ZTI 12970g).

A *fogva vagy* felkiáltás, szintén egy ínyenc és részeges személy visszatartóztatásával egyidejűleg hangzik el:

Sárga cukor, veres bor,
Mindjárt rád kerül a sor,
Szaladj, pajtás, hamarább,
ha nem szaladsz, fogva vagy!
Vác, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. (Nagy S. 1903).

121 Pl. Moldvában: Lábnyik (Bosnyák 1980: 88–89/673, 674), Klézse (Bosnyák 1980: 95/694), Somoska (Bosnyák 1980: 141/1126).
122 Lásd részletesebben a *Fehér liliomszálról* szóló tanulmányomban: 89.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Az *érviny* és *csavarrózsa* kifejezések szexuális kilengésre kapható egyénről szólnak: az érintett kislánynak emiatt kell búcsúznia, és még koccantást is kap a fejére:

Fölmegyünk, föl,
Boldogasszony, érviny, árvány,
Egy kis leány,
Most búcsúzik,
Csavarrúzsa.
A vámszedés ismétlődik mindaddig, míg a csapat el nem fogy. Ekkor az utolsó mindegyiknek a fejére koccant s kész a híd.
Naszvad, Komárom vm. (ZTI 47293).

Vámul ejtés és leánykérés: átjutás a másik világra

A vámul visszatartott leány legtöbbször valamelyik kapuhoz csatlakozik. Állhat mellette passzív módon is, mindössze azt kifejezve hogy oda tartozik, de aktívan kaput is tarthat, akár úgy, hogy előző, általa kiválasztott *kapulá*bat vagy *hídállá*st felváltja, vagy úgy, hogy a szomszédja kezét megfogva, növeli a kapulánc méretét, esetleg lehetővé téve, hogy az ő karja alatt is átvonuljanak. Ezzel, mint fentebb is jeleztem, a játék térformáinak a száma sokasodik.

A vám fogalma többféleképpen értelmezhető: a visszatartott játékos nem haladhat tovább előző minőségében. Lemarad a csoportjától, akivel együtt indult, léte állapotváltozásba torkollik. Élete folyamán az ember többféle állapotváltozáson megy át: átlép egy másik korosztályba, egy másik családi állapotba, egy másik társadalmi csoportba, egy másik szerepbe és végül a létből a nemlétbe. Ezeknek az átlépéseknek az egyén életében való megkönnyítését és társadalmi elfogadottságát ismétlődő szimbolikus közlésformák – nyelvi megfogalmazások, gesztusok, dramatikus játékok – segítik. E szimbolikus nyelvezet a leginkább elfogadható fő irány mellett egyidőben több jelentésű lehet.

A hidasjátékok *angyal*lal vagy *ördög*gel, valamint másvilági színhelyekkel – *pokol*lal, *mennyország*gal – is kapcsolatban álló szimbolikus cselekvései alapszintjükön a lélek túlvilági útjával, a reális és transzcendens világ közti közlekedésével foglalkoznak. Más játékfélék is szorosan kapcsolódnak ehhez a tematikához. Ilyenek a *tiltó játékok* közé besorolt *Virágnevezés* és a *Sántapipás* játék, a Magyar Népzene Tára által a hidasjátékokhoz kapcsolódó zárójátékok, de még a *leánykérő (várkörjáró-körfogyasztó)* játékokban is találunk hasonló motívumokat. Sőt, szórványosabban, a Zenetudományi Intézet Játékarchívumának mutatója szerint még egy sereg más játékcsoportban is.

A hidasjátékok szereplői kétféle úton juthatnak el a másik világba. Egyfelől egy Holdbeli kapitány – a várkörjáró *leánykérő játékok*ban pedig egy fehérvári várkapitány – küld kérőt sorra-rendre értük, és viteti magához. Másfelől a már bemutatott képzeletbeli híd, vagy kapu két ellentétes pólushoz tartozó vámszedői ejtenek foglyul, és próbálnak a maguk számára megszerezni egy-egy játékost. Ezek a vámszedők két eltérő égitest-, gyümölcs-, virág-, vagy ékszer-álnéven nevezik meg magukat,

azonban mindenik névpároknak az angyal/ördög felel meg, akik tiszte a *szép menynyországba*, vagy *csúnya pokolba* juttatni a megállított utast.

A Virágnevezés és Sántapipás a leánykérő játékokhoz hasonlít.[123] Kiss Áronnál a Virágnevezés *Angyal és ördög* néven szerepel. Mindkettő idilli képpel kezdődik. Az *Angyalosdi* játékban szép pázsitos helyen, kis kertben virágozó lányok pl. *rózsa, viola, szegfű*, stb. egymás derekát átölelve *himbálóznak, élnek, vigadoznak*,[124] mígnem az előttük álló halál nem *toppant* a lábával és nem *érinti meg vesszőjével egyikük fejét*, felállítva és vallatni kezdve. Az, válaszai és viselkedése alapján jobbra, az angyal, vagy balra, az ördög mellé kell, hogy menjen. A *Virágnevezés*ben – a hidasjátékokkal éppen ellentétben – a „vásárlók" a saját nevükön – *angyal*ként, *ördög*ként, esetleg *sárkány*ként, *tündér*ként – nevezik meg magukat, akik a áldozataikat a játékosok virág-álneve eltalálásával szerzik meg. Van még e tematikus játékváltozatnak egy szereplője, a virágárus, akit *kertész*nek, *gazdá*nak vagy *anyá*nak mondanak. Az angyalos-ördögös változatokban felváltva, hol az egyikük, hol a másikuk kopogtat be egy kertészet ajtaján, hogy elvigyen egy általa megnevezett *virág*ot. Az *anyá*hoz meg éppen *lélekért* jönnek.[125] Egy csanádpalotai (Csanád vm.) változat szerint a jelenet *utolsó ítéletkor*, a *pokol tornác ajtajánál* zajlik le, ahol az angyal *jó lelket keres, és elszáll vele a mennyországba,* az ördög pedig *fekete-rossz lelket* visz el a pokolba, és még *meg* is *bököd*i azt. Miután valamennyien eljutnak az őket megillető helyre, a pokolban levő lelkek megtámadják a mennyországban levőket, de azt a törekvésüket, hogy ők is bejussanak közéjük, a mennyországbeli levő lelkek igyekeznek megakadályozni. A civakodásnak az ajtónálló vet véget, aki a rossz lelkeket visszaparancsolja a pokol tornácára.[126]

A *Sántapipás*ban a lányok sorban állva várakoznak arra, hogy valaki megkérje őket. Ez egy testi fogyatékos szereplő lesz, aki bal–jobb irányban fél lábon körülugrálja vagy bicegi őket. A testi hiba, köztük a sántaság a folklór szövegekben általában a negatív erőket jellemzi, akárcsak az irányok közt a bal. Szájában pipát tart, amibe tüzet kér. Szerepét is azzal nyeri el, hogy *tüzet fog* (az elásott fadarabot a víz–tűz szavakkal való útbaigazítás alapján ő találja meg elsőként). A tűz nemcsak tisztít, de a pusztító erő szimbóluma is: a tűzzel járó szereplők általában a gonosz erő képviselői vagy munkatársai. A *Tüzet viszek* játék szereplője így inti a társait:

Ne nézzetek hátra,
Mert az ördög látja,
Belétesz a zsákba,
Úgy viszen a bálba!

Esztelnek, Háromszék vm. (Gazda 1980: 315).

123 Az MTA Játékarchívumában található Virágnevezés-játékok adatbázisát Oláh-Badi Melindának (2008) köszönöm, aki ezt az általam irányított szakdolgozata megírásához állította össze.
124 Rádfalva, Baranya vm. (Kiss Á. 1891: 254/67).
125 H. n. (Kiss Á. 1891: 253/11).
126 Csanádpalota, Csanád vm. (ZTI 073884).

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Tehát a tűzre kiváncsi játékosok az ördögei lesznek. A pipázás élvezeti cselekvés, mely néminemű módosult tudatállapotot eredményez, és ezáltal az érzékfeletti világba emeli gyakorlóját. A *Sántapipás* játék névadóját nevezik még *Pimpalomnak*,[127] *vásárra menő rókán*ak,[128] *borstörő*nek,[129] *basá*nak,[130] *halál*nak,[131] *bibíc madár, sánta halál*nak,[132] *orsó*nak (*Pereg az orsó*).[133] Tánczos Vilmos elemzése szerint a fonás a folklórszövegekben sorsszimbólum: ártó démonok szoktak fonni, szőni (Tánczos 2006: 78). Tehát nem ördög, de nem is pozitív szereplő: ravasz, mások orra alá borsot törő, basáskodó egyén, két példánkon a halállal azonosítják. Sántasága a hullámzó röptű bíbic madár (Fenesi–Szabó é. n.) képének képzetét kelti. A lábával toppantva érkezik, és majd a lányok anyjától érdeklődik a *szita,* avagy *az eladó leány* hollétéről. A jelölt hozzáértésére, de még inkább az esetleges hibáira kérdez rá: pl. *Tud-e sütni-főzni?*,[134] *Nem moslékba való?*,[135] *Nem sutba való?,*[136] *Nem csirizes a foga?* Ez utóbbiban nem is az anya, hanem a *nagyapó* fogadja és a sánta pipás az eladó lányt így szólítja magához: *Jöjj elé, vén kehes*![137] A továbbiakban, mint *halál, vesszővel* üt rá a kiválasztott lány fejére, és át is veszi a bíráskodó szerepét.[138] Gyakrabban azonban ezt a feladatot a baloldalt álló *ördög*re, meg a jobboldalt elhelyezkedő *angyal*ra hagyja.[139]

Ha a történet hősei állatszereplők, a ragadozó állat zsákmánya is hasonló sorsra jut. Pl. a *Tyúkozás* elnevezésű játékban a *sas* vagy *ülü* próbálja elkapni az *anya* mögött felsorakozott, egymásba kapaszkodó *csirké*k közül a leghátulsót. A sas szembeáll a sorral és próbálkozásait az anya *fiókái*i jobbra-balra irányításával próbálja kivédeni, de kicsidenként elveszíti azokat. [140]

A lélek túlvilági besorolásának lépcsőfokai

A lélek halál utáni sorsával kapcsolatos lehetőségek a zárójátékok szerint három egymásra következő lépcsőfokon való átmenet eredményei. Az első állomás a vámul visszatartott játékos, valamint a vámosok (kapu- vagy hídlábak) akaratlan, tudattalan döntésének eredménye, melyet a következő fázisokban féltudatos, de különböző módszerekkel befolyásolt próbák, és végül tudatos próbálkozások döntenek el. Bár az utóbbi sem csupán az egyéneknek, hanem az erőviszonyoknak is függvénye.

127 Kiss Á. 1891: 257/16.
128 Kaposvár, Somogy vm. (ZTI 47960).
129 Sajókazinc, Borsod vm. (Lajos 1940: 131–132).
130 Hosszúhetény, Baranya vm. (ZTI 73583).
131 Rádfalva, Baranya vm. (Kiss Á. 1891: 254).
132 Bag, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. (AP 12494).
133 Erdőbénye, Borsod-Abaúj-Zemplén vm. (Kiss Á. 1891: 258–259/18).
134 Sárbogárd, Fejér vm. (Kiss Á. 1891: 257/16).
135 Sárbogárd, Fejér vm. (Kiss Á. 1891: 257/16).
136 Égervölgy, Pécs vm. (AP 548af2).
137 Nagyecsed, Szabolcs-Szatmár-Bereg vm. (Dancs 1982).
138 Rádfalva, Baranya vm. (Kiss Á. 1891: 254).
139 Hollókő, Nógrád vm. (Lajos 1940: 130–131).
140 Tótszentmárton, Zala vm. (Kiss Á. 1891: 81–82).

Versengés a lélekért

Az angyal és ördög szembenálló tulajdonságait beszédes viselkedésük és javaik is érzékeltetik: Az angyal finom, légies vonásait esetenként *arany-*, *ezüst-* vagy *gyémánt*-előtagú neve, magas hangrendű szavakkal pl. *cin-cin-cin, ling-ling-ling, csing-csing-csing, csingi-lingi* való beköszönése, vidám *szökell*ése, attribútumainak nemes anyaga (*aranykulcs*, *arany-* vagy *rézpálca*, *aranykereszt*), tisztasága, fényessége (*vizespohár*, *fehér liliom*, *hét csillag)*, illetve szakrális töltete (*Isten kulcsa*, *mennyország kútja*,[141] *kőkereszt*, *keresztfa*) tükrözi. Megtalált hívét a *mennyországba* készül vinni. Az ördög durvaságát, visszataszító vonásait mély hangrendű szavakkal való *betoppanása* (*bum-bum-bum, gungulung, dör-dör-dör, dob-dob-dob, pupu-pu, krasz, krasz, krasz, bambalam, bambalam,* stb.), fél lábon *sántikálása* vagy *ugrálása*, tüzes- vagy rozsdás verekedő vagy fűtő szerszámai, fa- vagy vaseszközei (szájában pipája, kezében *vasvill*ája *furkósbot*ja, *tüzes piszkafá*ja, a *vaslapát*ja, *tüzeslapát*ja, *rozsdás vaskulcs*a), öreges hangja fejezik ki. Akinek ő találta ki a nevét, annak *borotvahídon* kell átmennie.

> *Nyolc-tíz gyermek egymással szembeállt. A kezükkel állandóan vagdalkoznak. A bűnösnek köztük kell áthaladnia.*
> (Szapu 1996: 194.)

E főbb sajátosságaikat állítja szembe az alábbi táblázat:

6. táblázat. *Az angyal és ördög szembenálló sajátosságai a* Virágnevezés *játéktípusban*

Önmegnevezése	*angyal, tündér, cerregő, ciregő, cin-cin-cin, csincselle*	ördög, durrogó, dundundun, pipás ember, gurgulung, pupupu, bombolla
Érkezési iránya	jobbról	balról
Járása	vidáman szökdel	a lábát a földhöz veri, hangosan dobogtat; vagy féllábon ugrál
Bekérezése	vékony hangon bekérezik: *Eressz bé gazda*	
Beköszöntése	*Cin-cin/ csingi-lingi* *pimpiling,* *Ting, ting,* *Cin, cin, cin, jónapot!*	*Bumm-bumm-bumm,* *dob-dob-dob,* *Ting bang /bung-bung/* *bam, bam, bam./* *pu pu pu, dur,dur,dur*
Kézbelije, vagy ismertető jele	*aranypálca (vagy aranyos bot)* *arany-, ill. a mennyország-, ill. Isten kulcsa* *arany- v. vizespohár* *aranykereszt, keresztfa; kőkereszt* *aranyalma* *hét csillag* *tüzeskard, tüzesvilla* *fehér liliom* *ìmára tett kezében Istentől kapott gyűrű*	*vasvilla* *vas- vagy tüzeslapát* *vaskulcs* *furkós bot, nagy karó,* *piszkafa* *pipa* *fekete kosár*

141 ZTI 47625.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Mit keres?	*Istennek legaranyosabb violáját*	ördög legravaszabbik rózsáját,
Gesztus	*nem nevet*	*nevet*
Segítőkészség	*hogyha tész, angyal lész*	

A játékok jelentős részében, nyilván elrettentő volta miatt, az ördög alakja kidolgozottabb, mint az angyalé. Színe leginkább – akárcsak a közbeszéd szerint – fekete, innen a találóskérdés képes kifejezése is:

Fekete ördög seggét pirítja. Mi az? (Üst)
Szőkedencs, Somogy vm. (Nyr 1874: 557).

De lehet *piros* is, ugyanis *ördög* az átszúrt mákvirág metaforikus neve is. A csodálatos színekben játszó szappanbuborékot így csalogatják ki a gyermekek:

Gyere ki, ördög, kékbe, zöldbe,
piros cipőcskébe.
Andód, Nyitra vm. (Bakos 1953: 66/2).

A foga nagy, amint azt az ölbeli gyermeknek szóló mondóka állítja:

Angyal vagy-e, ördög vagy-e?
Mutasd a fogadat.
Ha angyal vagy, kis fogad van,
ha ördög vagy, nagy fogad van.
Angyal vagy!
Csongrád (MNGY II. 250/1).

A közismert ábrázolásokhoz híven, a *Litya játék*ban szarva is van:

Megy az ördög pokolba,
szarva is van neki,
Utána megy a ganci.
Fütyű, danu neki.
H. n. (Kiss Á. 1891: 266).

Küllemét jellemzi a csúfolóban hozzá hasonlított csizmadia:

Szeme fényes,
Füle hegyes,
Hrrrrrr, Mindjárt megesz!
Szőreg, Torontál vm. (Kálmány 1891: 114/183).

A *kaptafa megrágta, csiriz megette, gyertya elnyelte, kénköves zsírral kent cérnával bőrt varró vargák*at pokolba valóknak tekinti, oda hurcolva bőrüket.[142]

142 Szőreg, Torontál vm. (Kálmány 1891: 114/183).

Olyanformán szorítja szűkebbre a cselekvési terüket, mint ahogy a *kanyargós járású Körösdi*-játék cselekménye és térformája, amelyben három, háromszög alakba letelepülő, és egymáshoz mindinkább közeledő gyermek körül láncbafogózott cikkcakkban kanyargók szabad területét korlátozza, végül rétesformába préselve a láncot. Kiszorítva, forgatással vagy rázással szerzi meg zsákmányát:

Mikor már egyik majdnem a másika hátán van, forogni próbálnak, mígcsak széllyjel nem hullanak. Ezalatt mondják:
Ördög megyen malomba,
Bűrt viszen pokolba.
Pokol ajtón van egy zár,
Rázd meg, ördög, azt a zárt,
Hadd hulljanak a vargák.
Rázd meg, ördög, azt a fát,
Potyogjanak a vargák.
Lincem-láncom cérna
Kénköves zsírja
Azt izente Tóni bácsi
Fordulj ki az útra!

Szőreg, Torontál vm. (Kálmány 1891: 114/183).

A *pokolba vitt bőr* nem annyira a varga által feldolgozott nyersanyagra vonatkozik, mint a halott mester bőrére is, akinek a szólásmondás szerint *kiterítették a bőrét* (Nagy G. 1976: 105/1232). A játék cselekménye és szövege közti összefüggés arra utal, hogy a játékosok láncának fokozódó összeszorulásáért, kényelmük és szabadságuk korlátozását, épségük veszélyeztetéséért az ördög a felelős, a varga pedig itt a csak kevésbé ártatlan áldozatokat testesíti meg. Mivel a malmot mint zúzó-roncsoló eszközt az ördög nem rendeltetésszerűen használja, a sülő rétes feltehetően nem a megőrölt gabona felhasználásáról szól, hanem áldozatai pokolban történő elégetéséről:

Ördög megyen malomba
Követ köszörülni.
Sül a rétes, sül,
Megegyük, ha meghűl.
Kiszerágó, benerágó,
A bőröd száradjon Rád

Hadad, Szilágy vm. (Kiss Á. 1891: 264/5).

Az ördög áldozatává a malom által kiszelektált, bűnös emberek válnak, akiket a pokolba vezető út előállomásaként malomba irányít.

Egy ember megy a malomba,
Bűnét viszi pokolba.

Nagyvárad, Bihar vm. (Kiss Á 1891: 264/3).

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

A „malom” megforgatta emberek az ördög hátán lyukas zsákban vitt borsóként hullanak el:

Félkörbe fogóznak, a legnagyobb az elsőnek úgy fogja meg a kezét, hogy mind a kettő másfelé néz arccal. Akinek a kezét megfogta, az a „bunkó”. Ezt aztán fogatni kezdi, s velük együtt forognak az összefogózott gyermekek is mind, miközben dalolják:
Elment ördög a malomba
Elszakadt a zsák madzagja
Hull a borsó, hull.
Aki nem jól fogta meg jó erősen a másik kezét, azalatt, míg a bunkó forgatja őket, elhullanak, a többiek pedig újra összefogóznak s ismétlik a játékot.
Jászberény, Jász-Nagykun-Szolnok vm. (Kiss Á. 1891: 263/1).

Az ördög maga is csonka, a játékszöveg szerint malomban vált sántává vagy félláb́ává:

Elszaladt az ördög a malomba,
kitört a lába, csuzella, butella.
Alsónémedi, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. (ZTI 045586).

A hintafélék egyikének, a forgóhintának egyik neve az *ördögmalom*, és e játék a gonosz kiszelektálásának szimbolikus eszköze.

Falu-, illetve családnév csúfolók szerint a ördög árokban, piszkos helyen tartózkodik:

Ördög, dög, az árokban hömpörög.
Pozsony vagy Nyitra vm. (Bakos 1953: 40).

illetve:

Ördög ül a ganajon.
Nagymácséd, Pozsony vm. (Gágyor 1982 II.: 629/233).

Hangja a morajláshoz hasonlít:

Föld bömböl, döbörög,
Ördögök közt könyörög.
Cserkeszőlő – Budapesten gyűjtve – Jász-Nagykun-Szolnok vm. (ZTI 0733320).

Bűnösnek vélik a tárgyak elvesztése dolgában:

Ördög, ördög, add elő,
Se nem iszol, se nem eszel,
Míg csak elő nem adod!
Eger vidéke, Heves vm. (Nyr 1886: 332/11).

Az ördög fekete kosarával, füstös fazekával vagy zabos tarisznyával viszi el az áldozatait, akiknek a pokolba vezető úton *borotvahídon*,[143] *vagy lyukas hídon kell átmenniük*. Leánykérés ürügyén vagy lopással is elragadhatja és el veszejti áldozatait, pl. a *Mit keresel, pipás ördög* című játékban.[144]

Jellemző cselekedetei a földre köpés, a nevetés, szívtelenség, angyal- és Isten-ellenesség, a jó princípium elrablási kísérlete, vagy a vele való harc, a mennyországba való behatolási kísérlet A hidasjátékok eseményébe szőtt népdalszerű szövegekből derül ki, hogy a kicsapongó, lusta, cifrálkodó, iszákos emberek lesznek az áldozatai. Neki tulajdonítják a tárgyak elvesztését. Igen sok játék szereplője tölthet be az ördögével azonos funkciót. Így a *fekete ember, fekete király, véres ember, véres fa, vízi ember, sánta pipás, boszorkány, bába, halál,* valamint számos állat: *farkas, a vörösbegy, árokcica, gödöri róka, boncos kutya, vízi bika, stb.* Ezek pincében, kamarában, föld, pad vagy híd alatt, laknak, undorító húst (esetleg kását, kenyeret) esznek és itt végzik szükségleteiket.

A veszélyeztetett szereplők körtánccal és számolással próbálják csillapítani félelmüket.

A hidasjátékok kaputartói csak a legvégén árulják el, amikor már mindenki fogoly lesz, hogy ki hová tartozik, de a döntés még nem végleges, a további erőviszonyok függvénye.

Tudattalan választás

Az első egy látszat szerinti választás ténye, amikor is a megkérdezett, vámul ejtett játékos anélkül, hogy tudná, hogy mit fednek a kapufélfák által felkínált álnevek, valamelyikük – vagy az angyal, vagy az ördög – mellett kötelezi el magát. Ahogyan a hidasjáték vámként visszatartott játékosa, nem ismervén a két felajánlott lehetőség (pl. aranyalma, aranykörte) ismeretlenjét, vaktában szegődik el valamelyik lélekvadászhoz, úgy a Virágnevezés konkurens lélekvadászai is vaktában, az áldozat nevének kitalálásával próbálják megszerezni azt maguknak. Mivel azonban mindkettőjük előtt világos, hogy a megkérdezett tájékozatlanságában döntött egyikük mellett, közös erővel hitelesítik vagy cáfolják meg a választást. Itt a válaszadó már ismer bizonyos szabályokat, mégis meglehet, hogy nem elég erős ellenszegülni a saját gyengeségének, avagy az ördög erőszakosságának. Így, bár besorolódik az angyal- vagy az ördög csapatába, még mindig van reménye a változtatásra ugyanis a két csapat számára adott a véső küzdelem lehetősége. Ez azonban már az erőviszonyoktól függ.

Próbatétel és ítélet

Ennek a bizonytalanságnak a feloldását szolgálja mindhárom említett játékban a foglyul ejtettek közös erővel történő próbára tevése. Az angyallá és ördöggé minősí-

143 Lábadi Honismereti Szakkör 1976: 28–29.
144 Bükkszék, Heves m. (Nagy M. 1974–1978: 15).

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

tés végső kontextusát egy Tolna- és egy Kolozs megyei körjáték világítja meg. Ezek kísérő éneke szerint az egymás kezét elengedő, leguggoló és szemüket behunyó játékosok *halottak*, akiknek az alábbi dal befejezésekor a fejüket egy körön kívül járó játékos egyenként felemeli, nevetéspróbának vetve alá. Aki elneveti magát, ördög lesz. Ezt követi a szitálás, ami végleg eldönti a sorsukat:

Keljetek fel, holtak, Kivel aludtatok!
Fujják a trombitát, az aranyos nótát!
Váralja, Tolna vm. (AP 2575);

illetve:

Keljetek fel holtak, Kik mélyen alusztok:
Fújják a trombitát, a siralmas nótát.
Angyal, készítsd a kaszát,
Vágjuk az ördög nyakát!
Kolozsgyula, Kolozs vm. (ZTI 1435).

E célból összefogott karjuk közé fogva, vagy arra hanyatt dőltve, vagy ráhasaltatva *megszitálják* avagy *megrostálják*, *meghintáztat*ják, végül *megfordítják, megserdítik*, enyhén módosult tudatállapotba hozva őket, és különböző reakciókat várva el tőlük. Különböző feladatokat kell teljesíteniük, vagy még inkább visszautasítaniuk. Különféle kérdésekre kell válaszolniuk. Ezek közül egyesek a jelenlegi, átmeneti állapotuk szimbolikus kifejeződései. Talán ilyennek tekinthető az első két kérdés és a rájuk adott válasz:

– Min állsz?
– Cserépen. (Kövön)
– Min lebegsz?
– Levélen.

A cserépen állás jelentése meglehetősen talányos. Feltehetően nem ép, hanem törött cserépen áll a hős. A cseréptörés az átmeneti rítusok tartozéka. Így a lakodalomé. Peterden (Baranya vm.) a menyasszonyi koszorú éjfélkor levételét követően összetörtek egy cseréptálat,[145] Szalafőn a vőlegényes háztól másnap reggel lementek a rétre a kúthoz, amikor az újasszony leengedte a cserép vagy kőkorsót a kútba, felhúzták és összetörték. Útközben az egész násznép zeneszóra vonult, dalolt, táncolt.[146] Verpeléten negatív mágiával magyarázták az edény lakodalmi menet elé dobását: *Akkor váljatok szét, amikor ez összeforr*.[147] Mikebudán a menyasszonytánc pénzes tálát a visszatérő új asszony kötőjébe a násznagy pénzestől úgy vágta belé, hogy összetörjen, mondva: *Így törődjetek ti is egymáshoz össze*.[148] Tácon a lakodalom során

145 MNA 64.
146 MNA 158.
147 MNA 336/119b.
148 MNA 150.

felrúgott-összetört bögre is örök életre esküvést jósolt.[149] Olyan elképzelés is volt, miszerint a szándékosan földhöz vágott cserép darabjaiból a születendő gyermekek számára jósoltak. A cseréptörés a halottkultusznak is tartozéka volt. Pl. Hóstátban, amikora koporsóval átlépték a küszöböt, a halott egyik női hozzátartozója cserépkö-csögöt vágott földhöz, hogy az hangos csattanással törjön szét, és az edény darabjait csak a temetésről visszatérve szedték össze (Kovács L. 1944: 217). A szilágysági magyarok is széttörtek a halott kivitelekor egy hamuval tele fazekat, azt állítva, hogy ezt az az élők védelmére teszik, nehogy elvigyen valakit a családból (Virág 1994: 61). Hamuval töltött cserépedényt vágtak földhöz a farsangi vénlánycsúfoláskor, akár-csak az óév búcsúztatóján. Ezt összefüggésbe szokás hozni a zajképzéssel is, mely nyilvánvalóan minden európai népnél gonoszelriasztó szerepet tölt be, de ugyanak-kor a honfoglaló magyarok keletről magukkal hozott hitével is, miszerint az evilá-gi eltörött tárgyak a túlvilágon ismét éppé válnak (László 1944: 472). László Gyula éppen ennek a fennmaradásával magyarázza a népi halottkultuszban fennmaradt cseréptörés szokását. Feltehetően ugyanaz a sorsuk, mint a léleknek: élet egy másik világon, regenerálódott körülmények között. És valószínűleg, azért hasonló a lako-dalmi és temetkezési rítusokban, mert mindkettőt az egyik állapotbani halálként és a másikban való feltámadásként képzelték el.

A levélen lebegés jelentése már kevesebb talányt hordoz. Test-hús emberrel ez aligha fordulhatna elő, csak az addigi világából kilépett, eredeti ágától elszakadt, azt felülről, más értékrendszerrel szemlélő lélekkel. Tehát olyannal, aki úgyszintén át-meneti állapotában van, és rájön arra, hogy a fontosnak vélt dolgok olykor semmivé válnak. Olyasképpen, ahogyan József Attila megfogalmazza:

a zöld füst pedig lassan megpirul
csöngess, a csöngés tompa tóra hull
jéglapba fagyva tejfehér virág
elvált levélen lebeg a világ
(József Attila: Medáliák 2.)

A kérdések másik köre mitopoétikus világképi elemekről szól. Ezekből néhány kérdés–felelet változatot egymás után sorolok fel:

– *Mi az? – Nézz az Égre! – Ha angyal vagy, nézz az égre!* (Budapest, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. – ZTI 75172);
– *Ég! – Nem nézek*! Vagy: – *Oda felnézek, mert ott angyalok vannak! – Oda is nézek, mert ott a jó Isten!* (Szurdokpüspöki, Heves vm. – AP 12957c.) – *Oda-néztem* [valójában nem nézett oda].
– *Mit láttál ott? – Kárpénzt. – Ki olvasta? – Őfelsége* (Sajókazinc, Borsod vm. – Lajos 1940: 180).
– *Hát ez?* [a kérdező lefele mutat, Vagy azt mondja]: – *Nézz a földre!* Vagy: – *Köpj a földre!*
A lehetséges válaszok*:*

149 MNA 59.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

– *Föld!* Vagy: – *Oda nem nézek, mer ott ördögök vannak!* (Szurdokpüspöki, Heves vm.) [Ha ránéz, ördög]; *Nem köpök (Eb köp)*
– *Mi van ott?* [félre mutatva] – *Tüzes kapu, mennyország ajtaja.* (H. n. – Kiss Á. 1891: 260.)

Egyértelmű tehát, hogy itt a fent–lent szembenállásában egyfelől az ég, mint a lélek, mint az állhatatosság, másfelől a föld, mint a vágyak által megrontható test tartózkodási helyeire, kozmikus közegeire ismerünk rá. A keresztény világszemlélet értelmében előbbi az Isten és angyalok, utóbbi az ólálkodó ördög kísértéseinek kitett, veszélyeztetett, emberek lakta terület. A játékbeli kérdező eziránti kérdéseire és utasításaira igenlő és tagadó válasz lehetséges, de a szövegekből nem mindig lehet megérteni, hogy melyik miért helyes vagy helytelen. Míg Szurdokpüspökin[150] a játékos a jó mellé szegődve az égbe felnéz, a rosszra azonban rá se tekint, addig Nádújfalun az ellenkező angyal, az igenlő ördög lesz.[151] Úgy tűnik, hogy a felszólításra, különösképpen ha az – bizonyára a gonosz lényektől jövő rontó, pusztító, bajt okozó köpésre biztat – ajánlatos visszautasítással (*Nem lehet. Nem merem. Eb köp! Nem köpök, mert büdös! Nem!*) válaszolni, elkerülendő az ördögök közé sorolást.[152] Jellegét tekintve, ehhez a kérdéshez kapcsolódik egy Szűcsin feljegyzett másik próba, a nyálazástilalom is, mely szerint *minden gyermeknek pálcikát tesznek a szájába, és akié nyálas lesz, ördög lesz, ha addig angyal volt is és viszont.*[153]

A kérdések és válaszok tükrében az otthont is uralhatják a szentségre utaló jelek:

– *Mi van az anyád kis padlásán?*
– *Kis asztalka*
– *Mi van rajta?*
– *Kis pohárka*

– *Mi van benne?*
– *Kis borocska*
– *Ki issza ki?*
– *Kis angyalka.*
Kecskemét, Ballószeg, Bács-Kiskun vm. (Kiss Á. 1892: 260/20–21).

Egy másik szöveg az égbe vezet el:

– *Mi van az égben?*
– *Bölcső.*
– *Mi van a bölcsőbe*
– *Korpa*
– *Mi van a korpába*
– *Gombolyég.*
– *Mi van a gombolyégba?*
– *Tű.*

150 Heves vm. (AP 12957c).
151 Nógrád vm. (Paraj 1926: 93).
152 A köpés néphitben játszott szerepéről lásd Wlislocki 1896.
153 Heves vm. (ZTI 047970).

– *Mi van a tűbe?*
– *Cérna.*
– *Mi van a czérna végén?*
– *Göm.*
– *Gömöld meg!*

Rátka, Zemplén vm. (ZTI 47963); a párbeszéd ismeretes Tiszakóródon a Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegyében is (Kiss Á. 1892: 255/13).

Az égben szereplő bölcső elvileg lehetne a lélek újjászületésének kerete, az újszülött sorsát kijelölő gombolyaggal együtt. A korpa motívuma mint az ég–föld közötti közlekedésre alkalmatlan kötél fordul elő a hazugságmesékben, a mesehősök azonban szakadóssága miatt pórul járnak vele (vö. Kovács–Benedek 1989: 70–73 – AaTh 1889E–1889E1). A játék kérője arra biztatja a megkérdezettet, hogy *gömölje meg,* vagyis csomózza meg a gomolyába szúrt tűbe fűzött cérna végét. Jóhiszemű változat szerint ezzel a párkákhoz hasonlóan a nagyobb tragédiák feldolgozását segítené, a rontás elleni védekezést jelentené, rosszhiszemű szerint a természetfeletti eredetű kötés a lélekvadásztól jövő halálos rontás (Ezékiel 13,8-19). „A zsinegek és a csomók rontani képesek, de egyúttal meg is védenek a rontás ellen [...]. Ezeknek a mágikus és mágikus-gyógyító rítusoknak tehát a lényege az az irány, amit a kötésben benne rejlő erő, vagy a »kötés« aktusa számára megszabnak. Ez lehet pozitív vagy negatív, tehát »jótékony« vagy »kártékony«, »védő« vagy »támadó«." (Ion Eliadet *idézi* Tánczos 2006: 79.) Mivel a bölcsőben korpa van, lehet, hogy a rontó szándék érvényesül inkább. De mindenképpen, azt is tudni kellene, hogy melyik erő teszi fel a kérdést.

A kérdések egyik sarkalatos pontja a húsmentes – böjtös – táplálkozás. Erre úgyszólván minden szereplő az elvárásnak megfelelően válaszolt, tilalom esetén visszautasítással.

– *Mit ettél ma?*
– Sós kenyeret; Kenyeret, sajtot; Túrós tésztát; Túrós étket; Kásikát; Bablevest; Mákoscsíkot, káposztát; *Isten testét.*
– *Mit ittál rá?*
– *Hideg vizet* (leggyakrabban, vagy): *Pálinkát, bort, vörös bort, meleg tejet, aludt tejet; Isten vérét.*

Nem világos a nyelvalatti kék kő, kék víz stb. Mibenléte:

– *Mi van a nyelved alatt?*
– *Golyóbis.* (*Kék kő, kék víz.*)
– *Köpd ki!*

A vallatott mind közüli legnagyobb vétsége, ha elneveti magát, vagy ahogy még értelmezik, *kimutatja a fogát*, annak bizonyságaként, hogy ő ördög. Ezt a jelenlevők fintorgásokkal, grimaszkodásokkal, a szájának erőszakos szétfeszítésével[154] is előhívhatják. Pl. a *Sugócska* elnevezésű játékban a *sugó* – a féllábú ördög jelenlétében – a

154 Abádszalók, Jász-Nagykun-Szolnok vm.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

kérdezett lány alsó ajakát a nevetéstilalom kimondását követően az ujjával meghúzza, erre a lány foga meglátszik.[155]

És nem utolsó sorban az elhangzott mókás szövegek is kiválthatják. Pl.:

Nagyapádnak térdig érő szakálla tele van tetűvel, bolhával.
Kocsord, Szabolcs-Szatmár-Bereg vm. (ZTI 47980).

Vagy:

– Fordulj egyet, ne nevess,
Mert kifut a bableves.
(Bánfi 2012: 52.)

Vagy:

– Szabad-e a vármegye kutyáját bántani?
Tiszakóród, Szabolcs-Szatmár-Bereg vm. (Kiss Á. 1891: 255/13).

Olykor a szöveg teljességgel érthetetlen, és nem tudni, hogy csak szövegromlás, nyelvjárási jellemző, avagy helyesírási hiba következtében, vagy mágikus-rituális jellege miatt eredendően hermetikus (vö. Evseev 1994: 7).

– Bába, bába, nyiss ajtót.
– Min lebegsz?
– Levélen.
– Mi van az öreg higyikán?
– egy öreg emberke.
– Rázd ki a boribol!
Tesmag, Hont vm. (Paraj 1926: 93).

A nevetéstilalmat egy Kolozs megyei, mérai, zálogszedéssel járó játék a nagypéntekkel hozza összefüggésbe:

Nagypéntek van máma,
Nem szabad nevetni,
Mert aki nevetik,
Zsebkendőjét, kendőjét el kell zálogolni.
Méra, Kolozs vm. (ZTI 81331).

A besorolás másik eldöntő tényezője az előre-hátra ugráltatással próbára tett játékos ügyessége, vagy ügyetlensége: az ha e feladata végrehajtása közben rálép a középre tett keresztre, ördög, ha nem, angyal. Ennek értelmében küldi a fentebb említett *Tyúkozás* játékban az anya (angyal) és a sas (ördög), az elfogott csirkéket a mennyországba vagy a pokolba:

155 Tiszaszalók, Jász-Nagykun-Szolnok vm. (Kiss Á. 1891: 251–252).

Gyér szita, gyakor szita,
Menj be mennyországba (vagy *pokolba*)
Tótszentmárton, Zala vm. (Kiss Á. 1891: 82/1).

Tiszakóródon (Szabolcs-Szatmár-Bereg vm.) az előnytelen helyzetbe jutott játékosokat másodszor is próbára teszik:

Azután az ördögöket kettő hintálgatja és ezt kérdik tőle: „Angyal vagy-e? Ördög vagy-e?" – vagy négyszer. Ha elneveti magát, ördög; ha nem, angyal.
(Kiss Á. 1891: 255/13).

A Baranya megyei Kémes-Szaporcán a forgatása során a következő szimbolikus kérdés ételmében az ördög és Jézus közt kell választania:

Kihő mész, a sántáho vagy a bárányhoz?
(Bánfi 2012: 59.)

Küzdelem a két csapat között. Győztesek, vesztesek és igazságosztók

A próbatétel eredményeképpen két csapat jön létre: az ördögöké, akiket az ítélethozók balfelé, és az angyaloké, akiket jobbfelé utasítanak. A két tábor harcba száll egymás ellen, győz vagy veszít, és ítélkezik egymás fölött. A győztes csapat kilétét mennyiségi alapon döntik el. Az arányok megváltoztatására és egyes személyek átjutására azért még van remény: ennek egyik módja az ellenkező csapat tagjainak áthúzása a magukéba. Pl.:

A választott angyal megkísérli az ördögöktől megszabadítani az elkárhozottakat, s valahányszor nem sikerül egyet áthúzni egy rántásra, az ördögöknek is szabadságában áll az angyalokból húzni el egyet. Természetesen az angyalok minden erejüket megfeszítik, hogy az ördögök hatalmába ne essenek, míg az elkárhozottak igen könnyen engedik magukat, s mind angyalokká lesznek.
Rádfalu, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. (Kiss Á. 1891: 255–256).

Az egész csapatot is át lehet húzni: az angyal és az ördög mögé felsorakoznak a gyermekek, a két oszlop szembenáll egymással, s húzzák egymást. Az a győztes tábor, amelyik elhúzza a másikat:

Ha az angyal húzza el az ördögöket, akkor a menny győzött a poklon, ha az ördög az angyalokat, akkor a pokol győzött az égen.
Tiszaszentmárton, Szabolcs-Szatmár-Bereg vm. (Kiss Á. 1891: 248/1).

Rimaszombati játékváltozatban az angyalok a soraik közt átsétáló ördögök iránt is irgalmasok:

Sétál az ördög, angyalok intik,
Míg végre ő is angyallá válik.
A sétáló ördögöt minden angyalnak meg kell érintenie; ha elmulasztja, neki is ördög módjára kell bűnhődnie.
Rimaszombat, Gömör-Kishont vm. (Kiss Á. 1891: 248/2).

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Az ellenfélnek szembetérdepléssel utat nyitó ördögcsapat tagjai olykor a saját felszabadításuk érdekében, önmaguk helyett cserében ejtenek foglyul egy-egy angyalt.[156] Leggyakrabban azonban kölcsönösen ellenségeskednek egymással: gúnyolódnak az ellenfélen, megcsipdesik, megbökdösik, hátba ütögetik, megkergetik az általuk felügyelt út utasait. Az is előfordul, hogy a testi bántalmat álhízelkedés, majd fenyegetőzés előzi meg:

> *Az egyik csapat letérdel, a másiknak át kell sétálnia, de azelőtt a térdeplők cirógatják:*
> *– Ciróka, maróka, mit foztél? – Káposztát. – Hova tetted? – Polcra. – Míg a kismacska odajárt, addig a nagymacska megette. Ekkor hirtelen kezdik a mutatóujjaikat összefenni: Fenem kis bicskámat, hogy élesebb legyen.*
> Kecskemét, Pes-Pilis-Solt-Kiskun vm. (Kiss Á. 1891: 261/21).

Kunhegyesen az angyalok ezt mondják:

> *Feni angyal a kaszát* (tenyerüket egymáshoz fenik),
> *Vágja az ördög nyakát.*
> *Mire az ördögök elszaladnak, s az angyalok jól megcsipdesik őket.*
> Kunhegyes, Szolnok vm. (Kiss Á. 1891: 256–257/15).

Zentán *vesszőfutás*sal ér véget a játék:

> *Az angyalok párosan egymással szemben állva, „motollálnak", azaz nyitott tenyérrel apró vágó mozdulatokat végeznek, az ördögöknek pedig át kell a soron szaladni. A „megmotollált" ördögök ilyenkor visítanak.*
> Zenta, Vajdaság, Bács-Bodrog vm., Burány Béla gyűjtése (Bodor 2008: 572).

Az *ítélő bíró* – beleértve a *Sánta pipást* is – az angyalokkal tart: a sorfalukon átszaladó ördögöknek ezt kiáltja:

> *Ördögök, mars a pokolba!*
> Hévízgyörk, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. (Hintalan–Lázár 1980: 201).

Így látja ezt jónak a Szűcsiben vele analóg szerepű *vajda* is, aki átmenve köztük, ki is mondja:

> *Köszörülök, borotválok, nagy haluskát hajigálok.*
> *Az angyalok simogassanak, az ördögök csipdessenek.*
> Szűcsi, Heves vm (ZTI 47970).

Ezt az viszonyulását az ördögök rossz néven veszik, míg az angyalok méltányolják: ezért csipdesik, karmolják meg előbbiek, simogatják meg utóbbiak, amikor a kettőjük által alakított ösvényen átszalad.[157]

156 Botpalád, Szatmár vm. (Kiss Á. 1891: 255–256/14).
157 Hollókő, Nógrád vm. (Lajos 1940:129–131); Erdőbénye, Borsod-Abaúj-Zemplén vm. (Kiss Á. 1891: 258–259/18).

*

A hídon átvonulók lánca csak fokozatosan apad meg, mert idővel sorra-rendre elfogynak a *leghátulsó-legutolsó* tagok, azok, akiket *vesszőjével* – kérő álcájában – megcsap a sánta pipás – a *halál* –, elvisz egy kozmikus várlakó, úgy, hogy *többé visszsza sem jöhet*, elragad egy ragadozó, vagy csapdába ejt a kaput tartó angyal és ördög. A társaiktól elválasztott lelkek végső sorsát eldöntő túlvilági próbatételek logikája „nem ember eszének való", de annyi mégis kibogozható belőlük, hogy megkülönböztetett szerepet tulajdonítanak az égi- és földi dolgokhoz, lelkiekhez és testiekhez való viszonyulásnak, tétjük van a táplálkozási szabályoknak, a komoly- illetve komolytalan magatartásnak, a szentségekhez – pl. a kereszthez – való viszonyulásnak, a természetfeletti igényeknek való megfelelésnek. A vallatás közbeni hintáztatás, forgatás, előre-hátra ugráltatás módosított tudatállapotban adott választ eredményez. Az utolsó ítéletig fennáll a besorolás pozitív vagy negatív irányba való módosulásának lehetősége és ez a személyes viselkedés mellett a jó és rossz erők arányának, az erőviszonyoknak is függvénye.

A kitárulkozó aranykapun innen: a hazatérők kiteljesedő élete

A Bújj, bújj, zöldág alapjáték és motívumai

A két világ közti átjárás célja – a télvégi dermedt élettelenségnek, *dögség*nek, a szegényes, böjti, savanyított korpából készült levesnek, meg a nevetségessé vált, terméketlen aggnőnek az eltávolításával – a természet újjászületésének és az emberi élet megújításának, kiteljesítésének biztosítása. Győzelméhez mindenkinek példásan fel kell vállalnia és le kell gyűrnie az átjárás veszélyeit, hogy megnyerje a felső hatalmak jóindulatát, megkapja azok természeti és lelki adományait. A veszélyes út akadályainak legyőzése csak tisztasági állapotban lehetséges. A fiatalok hazaérkezésének és életük kiteljesedésének motívumait a *Bújj, bújj, zöldág* kezdetű, Kiss Áron által *Aranykapu-*, meg *Újhold-játék*nak (Kiss Á. 1891: 201–205/1–11), Melich János által pedig *zárójáték*nak nevezett változatcsoportja fogalmazza meg. E játékdal eredeti rituális jellegére utal, hogy a különböző emberi vétségeket kigúnyoló dalok kíséretében a falu végére való kivonulást, és ahol ez szokás, a kiszi eltávolítását követi, és a hazatéréskor, zöld ág felmutatása mellett hangzik el. A szokás elhomályosulásával a tavaszvárás- és érkezés során bármikor elhangzik, és rövidsége meg rejtélyei révén a változatcsoportok közül a legnépszerűbbé válik. Ennek köszönhetően *alapjáték*nak fogom nevezni.

A Bújj, bújj, zöldág kezdetű játékváltozat-együttes a Zenetudományi Intézet Játékarchívuma bújó-vonuló játékainak közel felét teszi ki: ezt tükrözi Lázár Katalin Excel-ben szerkesztett részletes adatbázisának idevonatkozó része, amely szerint 1191-alkotásból 483-ban, van jelen, 154 típusszámon, magában, vagy pedig más szövegekkel összekapcsolódva. Ennek adatait a rendszerben elfoglalt helye miatt is érdemesnek tartottam összeszerkeszteni.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

7. táblázat. *A* Bújj, bújj, zöldág *kezdetű játékok rendszere a bújó-vonuló játékok között*

Csoport	Típus	Altípus	A változat belső osztása 1	A változat belső osztása 2
Vonulások	Bújó-vonuló egy kapu alatt (falukerülő jellegű)	Kapcsolódó kapu	Bújj, bújj, zöldág	Magában
				Jöjj átul. Jöjj átul
				Egyéb
		Különálló kapu		Magában
		Hiányos leírás		Teli kertem zsályával
				Egyéb
	Bújó-vonuló sok kapu alatt (falukerülő jellegű)	Bújj, bújj, zöldág		Magában
				Folytatással: Itthon vagy-e
				Folytatással: Új a csizmám, most vették
				Egyéb
		Kétséges, hiányzó játékleírás		
	Kapus-hidas (kapulecsapásos)	cserével		
		mögé állással		Egyéb
		gyarapodó kapukkal		
	Bújó-vonuló/ Kapus-hidas (falukerülő és kapulecsapásos)	Hiányos, vagy hiányzó leírás leírás		Magában
				Átul-, átulbújnék
				Hányat termett a mogyoró
				Juliskának szép a neve
				Nem megyünk mi messzire
				Sárga cukor, vörös bor,
				Tele kertem zsályával
				Új a csizmám, most vették
				Egyéb
			Ki népei vagytok?	Bújj, bújj, zöldág
				Vámja + Bújj, bújj, zöldág
			Kié ez a híd?	Bújj, bújj, zöldág
			Mért küldött az úrasszony?	

A *Bújj, bújj, zöldág* szövegű változat 359 alkotásban játékkezdő, a többi 124-ben más játékhoz kapcsolódó belső motívum. Más kapusjátékokhoz való kapcsolódási arányáról a következőket sikerült megtudnom:

8. táblázat. *A* Bújj, bújj, zöldág *kapcsolódása a kapusjátékok más változataival*

A kapcsolódó játékok	A kapcsolódási esetek száma
Itthon vagy-e hidasmester	122
Révészjáték	18
Gyerünk hidat csinálni	3
Kié ez a szép híd (kapu)?	3
Nyiss kaput, új hold (új vár)	2
Jöjj el, szép zöld ág	2
Gyere ki, gyere be	2
Bújj, bújj, liliom	2
Teli kertem zsályával.	1
Bújj, bújj, bokrosdi (bokrostól)	2

A fentiek szerint a *Bújj, bújj, zöldág* legstabilabban a Kiss Áron által *Hidasmester*nek és *Révészjáték*nak nevezett játékcsoporthoz kapcsolódik.[158] A játéknak három kulcsmotívuma van: az első a zöldág vagy aranybúza behívása és zsendülésre serkentése, a második egy asszony kapunyitásra kérlelése a vára kerülése reményében, a harmadik pedig az alábbi, rejtélyes, szerelemmel kapcsolatos szövegrész:

Szita-szita, péntek,
Szerelem csütörtök,
Dobszerda.
Általánosan ismert.

Lázár Katalin adatbázisából az is kiderül, hogy a játék kiinduló kulcsmotívumát az esetek 71%-ában a *Nyitsd ki, rózsám* (*asszony,* stb.) *kapudat* követi, de azt, hogy *a Szita-szita, péntek* kezdetű is jelen van-e, nem jelöli.

A zöldág behozatalának témáját részletesen kifejtettük már. A kapunyitás sokféle vonatkoztathatóságáról is szó volt, kezdve a kozmikus átjáró megnyitásától, befejezve a szerelmes férfi kéréséig. Akárcsak a korábban már értelmezett bekérezés-beengedés motívuma, kapunyitás és a vár megkerülése régi házassági varázslat lehetett, legalábbis Székely László szerint, a ami mára már eltűnt a lakodalmi szokásokból (Székely 1997: 77, *idézi* Tánczos 2006: 209).

De mit jelenthet a *szita-szita* kezdetű képrész? És miért emlegetik a hét három napját fordított sorrendben? A játék cselekményben *a dobszerda* szóra, tehát szerdai napra mutatva zárul le a kapu, esik „fogságba" az átvonulni vágyó szereplő, és az angyal meg az ördög pénteken ítéli meg a lelkét *szitálás*sal, hogy eldöntse további jó- vagy balsorsát. A két időpont között oda–vissza csatolás van: ha a szitálásra a fogságba esés után is kerül sor, annak értelme a vallatott alapvető lelki alkatára,

158 Kiss Á. 1891: 213–218/1–11, illetve 226–233/1–10.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

magatartására, viselkedésére való rákérdezés lehet, mely befolyásolta az eddigiek szerint a fogságba esése okát. Noha a lélek játékbeli megítélésének egyes módjait a középkori istenítéletekhez szokás hasonlítani (pl. esetünkben az alapján is ítélkeznek, hogy a játékos szájába dugott pálcika nyálas lett-e vagy száraz maradt), a teljes szövegkorpusz arra vall, hogy a szokás, viselkedés és magatartás sorsalakító erejét a közösségi kultúrája és társadalmi-történeti közege talapzatán álló egyén lelkiismerete is ismeri. A parapszichológiai kutatások szerint a halálközeli élmények döntő eleme az életút minden részletének egy pillanat alatti felidéződése, mely alapján az egyén nemcsak számot vethet az addigi értékrendjével, hanem szilárdan el is határozhatja annak megváltoztatását.[159] Lelki válságaink, szeretteink elveszítése, traumatikus sorscsapásaink, valamint balsikereink szintén ráébresztenek értékrendünk feldolgozásának és részleteiben vagy egészben való felülírásának a szükségességére, mely erőt ad az újrakezdésre is. Ha e legfőbb konklúzió nem is szűrhető le a játékokból, az igen, hogy életünk tudatos megszervezésének egyik előfeltétele a téves útra vezető viselkedés elkerülése, jobb esetben a más kárán, rosszabb esetben a sajátunkén tanulva.

Marad a kérdés: mit olvashatunk ki a fent idézett sorokból, milyen jelentéseket hordozhatnak azok a játék egészére, értelmére nézve?

A dob, a szita és a rosta szimbolikus jelentései

Elemzett hidas-kapus játékainkban gyakori a *szita* motívum. Több előfordulási esete közül legfeltűnőbb az idézett *Szita, szita, péntek, szerelemcsütörtök, dobszerda* szövegrészlet, mely a teljes anyag mintegy 1/5-ében szerepel. A mélyhangrendű dobszerda szó a dobszó kérlelhetetlen, pergő keménységét felidézve érzékelteti a kulcseseményt, a hídon vagy kapu alatt átkelő játékos hirtelen, traumatikus visszatartását. Hangulati alapon figyelünk fel arra, hogy a szövegben és a hozzá társítható cselekményben valamilyen utalás rejtezik, de nehéz megragadnunk, hogy mi is lehet az. Annyi biztos, hogy a poétikus szövegeknek nem a szószerinti jelentésük jeleníti meg a lényegüket. Ezt felismerni amúgy is meglehetősen problematikus a szövegek töredékessége, gyakori félreéneklése, netalán hermetikussága miatt, megfogalmazni pedig, mint bármely kép jelentését, csak hozzávetőlegesen lehet. A lelki természetű, szimbolikus többletüzenet előhívója a konkrét dolog anyagisága (alak, forma, szerkezet) vagy használata, illetve történeti alakulása, valamint az értelemadó egyén történeti-kulturális környezete, pillanatnyi érzülete, hangulata (vö. Bausinger 2005, idézi Gazda 2008a: 116). Mivel a dolgok több összetevőből állnak, általában ugyanazon szövegek egyazon időben is párhuzamosan többféle módon értelmezhetők. De persze, fokozódik a lehetséges értelmezési különbségek esélye a kultúra történeti változásaival. Mindezt számbavéve, az lenne az érdekes, hogy mikor, milyen alapon, melyik lehetséges jelentés válik uralkodóvá, illetve az értelmezésbeli különbségek hogyan kapcsolódnak a társadalom különböző időszakokban élő különböző egyéne-

159 Forrás: http://www.lelkititkaink.hu/elet_halal_utan.html.

ihez vagy csoportjaihoz. Beláthatjuk, hogy mindez óriási kihívás elé állítana, amiből csak egy kis töredéknyit tudunk megválaszolni.

A *szitá*hoz mint tárgyhoz, szerkezete és szerepköre szerint is sok mindenben hasonlít, de a finomsága alapján egyszersmind különbözik is tőle a *rosta*, ami lehetővé teszi, hogy esetenként egyik helyettesítse a másikat. Pl. a kapulecsapódást követő vallatáskor a szereplőket megítélésük céljából *megrostálják* avagy *megszitálják*,[160] és sejteni lehet, hogy nem üres stilisztikai meggondolás áll a *szita-szita péntek* helyett *szita, rosta, kéreg* szószerkezet mögött, amilyen az alábbi dalszöveg:

Szita, rosta, kéreg,
Szerelem csütörtök,
Bab szerda!
Karád, Somogy vm. (AP 1007e).

Egy hasonló változat két eltérő motívuma azt sejteti, hogy a *rosta* és *kéreg* képelem a játékos lelki alkatához, viselt dolgaihoz igazítva cserélte fel a *szita* ikerszó második tagját és a péntekre utalást:

Szita, rosta, kéreg,
Szerelem csütörtök,
Hopp szerda!
Állj ki, a pipádat vájd ki!.
Háromszék (Balázs M. 1942: 134).

Tekintve, hogy a játékost (a csoportból való) *kiállás*ra és *pipája kivájására* szólítják fel, és a *hopp* indulatszó sem vonatkozhat másra, mint valamiféle rajtafogás vagy kárhoztatás kifejezésére, a *pipás* szó pedig, a már bemutatott a rokon játékok szerint a túlvilági kérőre, ördögre vagy halálra, nyilvánvaló hogy a durvább rosta kifejezés negatívabb tartalmat hordoz magával, mint a szita.

Negatív érzelmi viszonyulást tükröz az alábbi mondóka is:

Szita, rosta, kéreg,
Majd megöl a méreg.

A *rosta* fogalom a költészetben gyakorta állapotváltozásra – születésre és halálra – utal. A mesebeli szegény embernek *annyi gyermeke volt, mint a rosta lika, még egyel több*. Nyilván, itt a sokaság képezi a hasonlóság alapját. Aki kirostálódik valahonnan – legyen valamilyen baráti, hivatali, politikai, stb. csoportosulás, kör –, annak ott már nincs keresnivalója. A szó legsúlyosabb képletes jelentésén Ady Endrével együtt merenghetünk el:

Kezében óriás rostával
Áll az Idő és rostál egyre,
Világokat szed és rostál ki
Vidáman és nem keseregve
S búsul csak az, akit kihullat.

160 Pl. Esztelnek, Háromszék vm. (Gazda 1980: 305).

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

[...]
Az Úr, az Idő áll örökké,
De elmúlnak a renyhe népek,
Be igazság szerint hullunk ki
a kegyetlen óriás rostán.
(*Az Idő rostájában. Idézi* Nagy K. 1997: 438.)

Az életből való kirostálódással lehet kapcsolatban a *Lovakat hoztam* típusú játékszöveg alábbi két sora:

Rostafenek, rostafenek, duda szól,
Itt a halál, itt a halál, itt nem szól.
Tiszafüred, Jász-Nagykun-Szolnok vm. (Kiss Á. 1891: 297/5).

Az eszköz, hangszer és halál együtt emlegetésének hiedelmi háttere lehet. Általánosan elterjedt képzet, hogy a duda az ördög hangszere. A közösség számára felfoghatatlan, kivételes tudást a zenészek az ördögtől kapják. A tudós zenész jártas a túlvilágon, leginkább a pokolban, de az ördögökön kívül a boszorkányoknak, tündéreknek is muzsikál (Agócs 2010). Az idézett játékszövegben a dudaszó a halál megjelenésekor hallgat el. Hogy miért, arra nincs eligazító adatunk.

A Szita, szita, péntek, szerelemcsütörtök, dobszerda szövegegységet a magyar szakirodalom a a *szita* és *dob* együtt szerepeltetése, meg a napok sorrendjében felismerhető visszafelé számlálás miatt a samanizmus emlékét megőrző varázsszövegnek tartja. Eszerint a beavatott lélekgyógyász dobbal és visszafelé számlálással gyógyította vagy hozta volna vissza az eltávozó lelkét? Vagyis pénteken találta volna meg a lelket, miután az kihullott volna az egészségesek vagy az élők közül?

Talányos, hogy miért éppen ezek a napok szerepelnek a szövegben. Elfogadott álláspont szerint népi kultúránkban a hét napjai közül a szerda és péntek a tűzhely körüli tennivalók, közülük az előbbi egyszersmind a lakodalom napja is (Lázár 1990: 619). Székely László – mint fentebb idéztem – feltételezi, hogy a zárójáték középső kulcsmotívumai, a kapunyitás és a vár megkerülése elfeledett házassági varázslat lehetett. Egy magát megnevezni nem kívánó nyelvész a szövegkörnyezetre és Bernáth Béla tanulmányára hivatkozva afelé hajlik, hogy „ha pontosan nem is tudjuk megmondani, miről szól a szöveg, az egészen biztosnak látszik, hogy valamilyen erotikus tartalma van”[161] A névtelen cikkíró nagyon helyesen felveti, hogy a válaszadáshoz a folklórban és népéletben való szerepüket is meg kellene vizsgálni.

Lássuk tehát a megértést bármily kis mértékben elősegítő fogódzókat.

A dob, szita és rosta szimbolikus jelentései a magyar népi kultúrában

A tárgyak anyaga, felépítése és köznapi használati módja jelképes jelentéseket sugalló tényező lehet. Az emberi képzelet formai analógiák alapján teremt kapcsolatot a kézzel fogható – érzékelhető – és a megfoghatatlan, elvont dolgok közt. Az esztétikus megformálású darabok, ha csupán a forma teljes használati funkcionalitásán alapul-

161 Forrás: https://m.nyest.hu/hirek/szita-szita-pentek.

nak is – állítja a Kapitány házaspár –, mindig létrehozzák „az evilág és egy másvilág" ugyanazon egymásra vetítését, ami a szimbólumban megvalósul (Kapitány–Kapitány 2005: 26). Próbáljunk az ő felvetéseik nyomán haladni.

A dob, szita és rosta hasított kéregből kerekké (hengerré) hajlított farámából és ahhoz feszített állati eredetű bőrből, szőrből vagy rostos növényi anyagból készült. A ráma köralakú formája a látóhatár, valamint az ég látványát idézi fel, a rostafenék világító lyukai a sötét éjszaka fénylő csillagainak képzetét keltik. Ezért, a szitán áttetsző sűrű fénylő lyukak látványa alapján a Fiastyúk csillagképét *szitáscsillag*nak nevezték el (Jankovics 1990c). A szita és rosta, Diószegi Vilmos feltételezése szerint a magyarságnál a hasonló alakú, egyfenekű, ép állatbőr aljú dob utódjai (Diószegi 1998: 194). A *dob* mint *táltosló* gondolatgyorsasággal szállította „akár a tizenhetedik égnek a hátamögé is" a gazdáját, vagy repítette hozzá a megidézett természetfeletti lényeket. Fő szerepe a gyógyítás, jövendőmondás, oldás-kötés volt. (Diószegi 1998: 194.) Pócs Éva legutóbbi elemzésében kijelenti, hogy hiányzik minden bizonyíték a magyar néprajzi szakirodalomban fennforgó ló–dob–szita illetve a rosta–dob–sámándob gondolatsorra nézve. Cáfolja a doboló sámán másvilággal kapcsolatot teremtő eszközének a magyar táltossal való kapcsolatba hozhatóságát, a táltos mint a „pogány magyarok sámánjának „prekoncepcióját". (Pócs 2017: 59–61.) „Feltehetők talán távoli párhuzamok az európai rosta, illetve az eurázsiai sámándob gyakorlati és szimbolikus szerepéivel kapcsolatban egy kozmikus vonatkozások/ítélkezés/istenítélet/divináció vonal mentén, de a rosta–sámándob konkrét történeti kapcsolatának nyoma nincs." (Pócs 2017: 66.)

A dob, rosta és szita formai szempontból mindenképpen hasonlítanak egymással. Miután az egykori, egyfenekű dob minden népnél a legősibb hangszerek közé tartozott, és hangjában a szellemek hangját vélték felfedezni, „a másvilággal való kapcsolattartáshoz nélkülözhetetlen, extázist létrehívó eszköz"-ként (Pócs 2017: 60), jelen kellett lennie a sámánista vallási kultúrájú magyarságnál is. Azonban – mondja – semmilyen adat nem utal a későbbi táltos dobjára, dobolására (Pócs 2017: 60).

A dob membránját állatbőrből készítették. A lovaskultúrájú magyarság feltehetően lóbőrt használt fel rá, ami a pars pro toto (rész az egész helyett) elve alapján helyettesíthette a lovat. Bőrét, mint a szibériai rokonnépek dobjait minden bizonnyal díszíthette valamilyen, a világkép elemeit felidéző kompozíció. Sebestyén Gyula megfigyelése szerint egy 19. század végi Zala vármegyei javasasszony babvetésre – jóslásra –, tehát szintén a szellemvilággal való kapcsolatba lépéssel használt dobjának az irháját balfelől három fekete, jobbfelől három fehér kör díszítette. László Gyula régész e mintában nemcsak a világmindenség-, hanem a magyar állam- és családszervezeti tagolódásának jelképes ábrázolását, illetve annak maradványát véli felismerni: „Így volt ez [a honfoglalás idején – G. K.] nemcsak az ország felépítésében (fehér magyarok, fekete magyarok, hanem, jól tudjuk, hogy a családban is előkelőbb hely volt a jobb, mint a bal. A jobboldal általában a férfiak, a baloldal a nők helye volt. A jóslásban való hit alapja az volt, hogy amiképpen a dobba zárt világban történnek a dolgok a babszemekkel (lelkekkel? – vö. a meddő asz-

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

szonyok megvarázslatát), a szerint kell bekövetkeznie a dolgoknak az életben is." (László 1944: 387–388.) A rosta fenekének a lyukrendszere a 20. század első felében is valamilyen minta, pl. koncentrikus vagy sugaras kör mentén helyezkedett el. Ismeretesek voltak hézagosabban és keresztben összeszőtt rostú változatai is. A szita alja eredetileg egyenletes, vászonkötésű lószőr- vagy később drótháló. Előbbire utal a találós kérdés: a „*réten nyerített*" hazavitele előtt.[162] A szitakészítés a Székelyföld több helyiségében, így az erről melléknevet kapó Szitás (Székely)keresztúron, meg Csomakőrösön háziipar volt. Utóbbi a kéregkáva- faragásban is jeleskedett. A szita sűrűségén és aprószeműségén alapuló képes kifejezések az *eső*- illetve a *hószitálás*; a rostalyukak sokaságán alapszik a közbeszédnek az a képes kifejezése, miszerint valami *rostává van lőve* (Jankovics 1990c). Egyszerű részleges hasonlóság alapján álló mentális kapcsolat eredménye, hogy más üreges tárgyak mellett a szita, rosta és – régi, varázslásra használt egyfenekű – dob is női szexuális szimbólum, míg a hegyes tárgyakat a férfiassággal hozzák kapcsolatba. Utóbbiakhoz sorolhatjuk pl. a dobverőt. Pajzán asszociációk jelenlétéről tanúskodik az anyagára és használatmódjára is hivatkozó következő kibédi találós kérdés is:

Habszerelem, szőrös verem, a tenyerem hozzáverem. Mi az? (szita)
Kibéd, Marosszék (Ráduly 1990: 182/1139).

Ami e tárgyak nevével kapcsolatos feltárt írott forrásokat illeti, a *do*bot először 1138-ban említik. Az 1234-ben először említett (sűrű) *szita* nevét a szitáláskor keletkező sziszegő-surrogó hanggal hozzák összefüggésbe, bár ismeretes a szláv eredeztetése is (TESZ 1967: 650). Az 1395-ben először feltűnt *rosta* szót szintén szláv eredetűnek tartják, de nem kizárt, hogy anyagával, a húst vagy izmot, meg a fatörzset borító hártyával – rosttal is magyarázható.

Lássuk előbb e tárgyak alapvető, hétköznapi szerepköreit. A dob hangkeltő eszköz: pergésével hívták fel a közösség figyelmét a nyilvánosságnak szóló közlemények kihirdetésére, ezzel biztosították a katonák menetelésének egyenletességét.

A szita és a rosta minősítő eszközökként a beléjük tett, különböző állagúvá átalakított gabona, vagy más értékes anyagok szennyeződéseit fogja fel vagy éppenséggel hullajtja ki. Apró lyukainál fogva a szita egyszerre nagy mennyiségű lisztet szitál át, választ szét minőségi összetevő részeire és tisztít meg a szennyeződésektől. A szűrőszita megtisztítja a folyadékot, de nem alkalmas annak tárolására és szállítására. Egyes feltételezések szerint a szita a honfoglalás előtti magyarságnál a zuhanyozó szerepét töltötte be. „A magasan rögzített szitába egy segédkező a cseberből öntötte a vizet, és a szita volt, ami az egyenletes elterítést intézte." (Béla 2013.) A nomád vezérek fejlett fürdőkultúrájáról, a *szkíta fürdőről*, Constantinus bizánci császár a 950-ből származó Ceremóniás könyve. Eszerint a császár óhajára táborába a vezéreknek bőrkádat és csergét kellett magukkal hozniuk. Wirth István szerint a magyar, besenyő és úz vezérek egyaránt rendelkeztek külön fürdősátrakkal. „A bizánci

162 Kibéd, Marosszék (Ráduly 1990: 181/1139).

császári szerző megemlíti, hogy az előkelők nemezsátraiban mosdásra használatos csappal ellátott bőrtömlők vannak. A tusfürdő ezen korai változatát csorgónak hívták." (Wirth 2011: 16.) E feltételezett tárgy késői analógiájáról Padányi Viktor számol be. Eszerint a szülőfalujában, a Borsod megyei Vattán az első világháborút megelőző években az idősek a köpülő felső, eltávolítható részeit nevezték *szitá*nak. „Ez egy dongákból összeabroncsozott készség volt [...], melynek a fenekébe számtalan lyuk volt fúrva [...]. Igen sok házban volt még akkoriban fogantyús faedény, amelynek szintén lyukakkal ellátott feneke volt. Tele lehetett meríteni, s a víz a lyukakon keresztül sugarakban folyt ki. Tisztálkodásra használták – egy ősi „zuhanyozó volt". (Padányi 1963: [143].)

A hiedelemvilág ezeknek az eszközöknek hétköznapin felüli, szimbolikus jelentéseket is tulajdonít. A szitán-rostán keresztüli lelocsolás bőségvarázslással való összefonódásáról Móser Zoltán, Együd Árpádra hivatkozva idéz egy törökkoppányi (Somogy megyei) rituális szokást: a föcstejből – vagyis a tehén első tejéből – megvendégelt, majd a gazdasszony által szitán át vízzel lelocsolt gyermekek ezt követően mondták el mágikus jókívánságaikat: „Ekkor a gyermekek felugrottak, az istálló ajtajához futottak, ahol kisborjú született, és azt megrugdosva ezeket mondogatták: »Illen szilaj, egészséges bornyúja (vagy bikája) legyen kenteknek. Illen sok tejet adjon kentek tehene«. Ezek után a gyerekek a kerítéshez, az udvarkapuhoz rohantak: ezeket is megrugdosták, megrázták, miközben hasonló varázsigéket mondtak." Móser arról is tud, hogy a Luca napi köszöntéskor a – bőséges tojást, kolbászt, szalonnát, zsírt kívánó –gyermekeket megelőzően szintén szitán át locsolták meg (Móser 2011: 77–78). Feltehetőleg hasonló funkciójú tárgy lappang a gyakori finn „mosószűrő" hímzésmintanév hátterében is (Schwindt 1894–1895: 21/96–99, 22/100, 101, 68/370–374, 75/420, 96/13, 138/106).

A rosta lyukai ritkábbak és nagyobbak, durvább anyagok tisztítására alkalmasak. A szólásmondás szerint *rostával nem lehet lehet vizet hordani,* ezért szerepel ez a parancs a mesék teljesíthetetlen próbatételeként. A teljesfokú sikertelenséget, a fáradozás hiábavalóságot fejezi ki a következő szólásmondás is: *Egyik bakot fej, másik rostát tart alája* (Nagy G. 1976: 66).

Ellentétes minőségű anyagokat elkülönítő szerepével a szita és rosta képe előhívta környezetet, az értelmet, lelket, az emberi viszonyokat (Nagy K. 1997) megtisztító jelképiségének képzetét. A tisztálkodás: mosakodás, fürdés ilyen összefüggésben nemcsak a testet, hanem a lelket is megtisztítja. Ezt tükrözik tudatalatti álomképeink: „*Szitálni:* valakinek egész magatartásunkról számot kell adnunk" (Kurth 2003: 230); „a zűrzavar nem jó tanácsadó, ezért kezdjed meghatározni kötelezettségeidben és kapcsolataidban a prioritásokat. tehát igyekezz *megszitálni* aktuális életedet" (Coupal 2000: 392, *sita* címszó). Rostában való vízhordás az alkalmatlan eszközzel végzett munka hiábavalóságára figyelmeztet (Kurth 2003: 230).

Részleges átláthatóságuk miatt e tárgyak felfokozzák az érzékszervi és értelmi-spirituális megismerés közötti kapcsolatot. Aki a *szitán átlát*, rejtett értelmeket, igazságokat ismer fel. A szlovéneknél is a 'megrostál' szószerinti értelme: 'nagyító alá vesz'. A rosta – tételezi fel Gunda Béla – valamilyen rejtett tudással rendelkező

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

személyt jelképez, jó vagy gonosz szellemet, akihez különböző kívánságokkal, kérdésekkel lehet fordulni (Gunda 1989).

Emblémaként a szigetközi táltos portája kapujára lófarkból tépett szálon lógó szitát erősítettek.[163] Keszeg Vilmos közölte detrehemtelepi hiedelemtörténet szerint egy kislány, előérzete nyomán a nap felé fordított szitába nézett, majd az azt követő viharban eltűnt.[164] Idézője, Pócs Éva ennek kapcsán a 20. századi táltos-elbeszélések, a táltosgyermek zivatarfelhőben való eltűnése, elhívása motívumának hatására gondol. Ugyanakkor azt is kifejti, hogy a szitába nézés is (a napba nézés mellett) egyfajta mediátori technika." (Pócs 2017: 59.)

A szita és rosta további különféle hiedelemcselekvések eszköze. A baranyai hegyhátiak a haldokló fejére, a lélek földi bűneitől való megtisztításáért borították szitát.[165] E tárgyakat a gonosz azonosítására vagy kiszűrésére is használták. Pl. a szőregiek a szita fonákján keresztül tekintett légtölcsérben vélték felismerhetőknek a forgószélben járó boszorkányokat. Ormányságban az újonnan vásárolt szitát az istálló ajtaja fölé függesztették hogy megvédjék a lovakat a boszorkány rontásától, a pusztulástól.[166] Szegeden a házban való puszta jelenlétét a kenyérsütés sikere garanciájának tekintették, ezért nem volt szabad kölcsönadni.[167] A moldvai Klézsén azt tartották, hogy a *beteg asszony* nem adhatja kölcsön a szitáját, mivel az megvédi az újszülött gyermeket a *kicserélés*től.[168]

A szitát a bátyai néphit a gonoszság elfedésére is alkalmasnak tartja: a menyasszony a lakodalom során megérkező vőlegényt és násznépet azért nézte *szitán keresztül*, hogy ne vegyék észre a *kutyaság*át, *rosszaság*át.[169]

Bátyán a tejhaszon bőségének a biztosítására a rostát használták: a gazdasszony, miután az első tejét pokrócon ülő gyermekekkel és rokonokkal megitatta, rostán keresztül le is locsolta őket, *„hogy a tehénnek sok teje legyen és úgy folyjon a tőgyiből, mint a rostán a víz"*.[170] Ugyanezt fordított célból, rontásra is alkalmazták: *„Egy ember csinált bubát egy leánynak, s nem vette el a leányt, mással csinált nuntát. S mikor vitték a nyirászáját, s öntötték eléjük a vizet, hogy legyen szerencséjük, a leány kiállott s kapujukba, s más tőtötte a vizet a restába. S az arra ment, hogy a legénynek olyan elémentje legyen, ahogyan ül a víz a restában."*[171] A különbséget nyilván a szövegösszefüggés különbsége hozza létre.

Európa-szerte szita- vagy rostaforgatással próbálták azonosítani a tolvajt. Két asszony a rosta a kávájába szúrt kinyitott ollón kinyújtott mutatóujján tartott egy

163 Timaffy 1992.
164 Keszeg 1999: 198.
165 Forrás: http://hullo-eso.blogspot.ro/2013/02/a-rostaforgato-asszony_18.html.
166 Zentai 1983: 144/561.
167 Forrás: http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/szeged/szeged_es_nepe/pages/027_babonak_babonas_joslasok.htm.
168 Bosnyák 1980: 190/1578.
169 Fehér 1975: 118/1122.
170 Fehér 1975: 110/1040.
171 Magyarfalu, Bákó m., Moldva (Halász 2005: 184–185/789).

rostát, mely arra a kérdésre fordult meg, melynek valószínűségét feltételezték. Jósolhattak vele házasságra, halálesetre vagy egyéb fontos dologra.

A moldvai csángók Szent Pétert és Szent Pált kérték fel közvetítőül.[172] A Bács-Kiskun vármegyei Bátyán szintén őket kérdezve, rostaforgatással tudakolóztak a távoli személy sorsáról:

Szent Péter és Szent Pál,
Fordítsd meg a rostát,
Mondd meg, él-e Jóska.
(Fehér 1975: 176–177/1703.)

Ezt a módszert Pócs Éva *divináció és istenítélet* körébe sorolja (Pócs 2017: 64) és hivatkozik Gunda Bélára, aki a hasonló módszerek európai elterjedését is felderítette (Gunda 1989). Pócs egy 16–17. századbeli boszorkányperekben előforduló megrostálásformát említ: ennek a rontó eljárásnak a során „egy bábot tesznek rostába, amelyre a megrontandó áldozat nevét tűzik, és a per közlője szerint az »illető azután sorvad, pusztul és vagyonában fogy«." „Ennek mibenlétét nem tudjuk kideríteni, hacsak arra nem gondolunk, hogy a rosta használata némi istenítéleti jelleget kölcsönöz a rontó eljárásnak." (Pócs 2017: 65.)

Tudakolóztak az igazság felől a szita és rosta aljára tett gabonaszemek véletlen (rázás, szitára ütés) szétszóródásából, vagy kiszámolással kártyaszerű elhelyezkedéséből és egymáshoz való viszonyulásukból is, a kívánságukat a dobnak címezték: *„Te dob, mondd meg az igazat, ke vaj eszverontlak, vaj ezek elszertülnek!"* (Diószegi 1977: 182) – s ekkor öklével rácsap a szitára, hogy a szemek szétszökjenek. „A babvetésnél használt szität formai s funkcionális jegyek alapján a magyar kutatók rokon népeink sámánjainak dobjához szokták hasonlítani, s lehetségesnek tartják, hogy a kereszténység előtti magyar sámándobhoz kapcsolható." (Diószegi 1977: 182.) Pócs Éva kijelenti, hogy nálunk a dob egyáltalán nem kötelező eszköze a babvetésnek, mert helyettesítheti bármilyen sima felület, valamint a szita és rosta is. Amellett megállapítja, hogy ez a (Kelet-Közép-Dél Európában, egészen a Kaukázusig) ismert divinációs eljárás nálunk nélkülözi az istenítélet jelleget, mivel „ a kísérő szövegek nem istenséghez, hanem a megszemélyesített babszemekhez, illetve rostához szólnak. (Pócs 2017: 65–66).

Kontinensünkön a rostával, szitával való bűbájolás legkorábbi említései az i.sz. 1. századból ismertek. Bornemissza Péter 1578-ban óva intett azoktól, „kik viaszból jövendőt mondanak, csuporkákban kenetet forralnak, holt tüzet vízbe hánynak, rosta és szita által cselekszenek…"

Foglaljuk össze a dob, szita és rosta szimbolizációjának főbb eseteit:

172 Bosnyák 1980: 52/454.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

9. táblázat. *A szitaszerű tárgyak és dolgok szimbolizációja*

Szimbólumgeneráló összetevők			**Dob**	**Szita**	**Rosta**	**Szimbolikus átalakítások, kulturális feltöltöttség**
Anyagai	Növényi	Fakéreg	x	x	x	Keménység, érzéketlenség kifejeződése
	Állati	Állat, (pl. ló-)bőr vagy szőr	x	x	x	A részbe az egész szellemi (varázs) erejét belevetítik
	Fém			x (réz szita)		
Formája	Kerek		x	x	x	A föld és az égbolt jelképe
	Üreges		x, nyélszerű ütővel	x	x	Női szexuális szimbólum
Felülete	Díszes	Világkép ábrázolás	x		x koncentrikus – vagy sugaras kör	Átnézete a csillagos égre emlékeztet
	Áttörtsége		–	x Vászonkötés-szerű, egyenletes sűrű/gyér	x Lyukacsok	Minőségi érték hordozója
				finom	durva	Nemre utaló
			–	x	x	Tej átöntésével termékenység- és bőségvarázslás
						Folyadék átfolyása→ sikertelenség, a szerencse elszalasztása.
				x		Zuhanyozás: megtisztítás
Nézet	Korlátozott átláthatóság		(Rajz és hang képzelő-erőre hatása	x	x	A tudatalatti és a belső látás felfokozott működtetése, rejtett értelem felismerése Mediátori technika Napbanézéssel: a táltos elragadását előidéző varázseszköz; Rontóerők felismerése vagy elfödése Figyelemfelkeltés, Menetelés Ritmusának szabályozása

Szimbólumgeneráló összetevők			Dob	Szita	Rosta	Szimbolikus átalakítások, kulturális feltöltöttség
	Őrlemények zúzalékok megtisztítása kihullatással		–	Finomabb őrlemények	Darabosabb zúzalékok	Minősítő: a nő dolgosságára, erkölcsi értékére rámutató eszköz.
						A környezet ártó erőinek távoltartása
						A halott lelke tisztító célú védelme
	Mozgatása	Ütővel ütik	x	–	–	Táltosok szellemidéző eszköze; Figyelemfelkeltő eszköz hírközléskor Ritmusszabályozó eszköz pl. katonák menetelésekor
		Kéz között jobbra-balra ütögetés				
		Két ösz-szefogott, vízszintes tartású karral *szitálás* vagy *rostálás*		x	x	Metaforikusan, emberre vonatkoztatva. tudatállapot ritmikus mozgatás általi módosítása
		Ollóhegyen megfordítás		x	x	A sorsra bízott nyomozás, bizonyítás eszköze (divináció és istenítélet)
		Mozgatással véletlen rendeződések előidézése	[x]	x	x	Jóslás (jövőre, elveszett javak hollétére)
	Tárolása	Szegen függesztése	x	x	x	A gonosz távoltartása
						Erotikus képzetek

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

A dobnak, szitának és rostának a fentiek alapján a magyar népi hiedelemkultúra elsősorban az egyén külső, tudatos, és belső, tudattalan világa, valamint a saját világ és a kozmosz közti kapcsolatteremtő szellemi-lelki funkciót tulajdonít. A szitának elsődleges a minősítő és tisztító szerepe, a vízáteresztő képessége. A pajzán utalások nem elsődlegesek.

Az alábbiakban a jelentések körét a játékokban, azok szövegében, jelképes cselekedeteiben játszott szerepük alapján próbáljuk szűkíteni.

A dob, szita és rosta szimbolikus jelentései a magyar népi játékkultúrában

A dobnak többféle előfordulása ismert. Más hangszerekkel együtt, varázseszköz.

A dob a *gyermekdalok szerint* gyógyít, hazahozza a tavasz jelképeit, elővetíti a nász érkezését, a lélek feltámadását.

Egyik gyógyító eszköze a hosszú vándorúton elfáradt, megsebesült tavasz hírnökeként hazaérkező gólya sebének:

Gólya, gólya, gilice,
Mitől véres a lábad?
Török gyerek elvágta.
Magyar gyerek gyógyítja,
Síppal, dobbal, nádihegedűvel.
Általánosan ismert.

Muzsika varázsával hozza haza a *zöld erdőben élő madárkát* meg a gólya „aráját". A madár lélekjelkép is, a gólya meg a gyermek megfoganásának a metaforája:

Hinta, palinta,
Zöld erdőben madárka,
Mivel megyünk utána?
Síppal, dobbal, szép muzsikaszóval.
Esztelnek, Háromszék vm. (Gazda 1980: 219/303).

Gólya, gólya, gilicze,
Ki jányát vetted el?
A tengeri bokrosét.
Mivel vitted haza?
Síppal, dobbal,
Nádi hegedűvel.
Nagyszalonta, Köröstárkány, Bihar m. (Móser 2011: 63).

A moldvai gyerekdal szerint a síppal, dobbal és kaláccsal, meg egy földbeszúrt pálcikával „meg tudják állítani" a költözőmadár-darvak útját, ezzel átételesen a nászra, halálra és visszatérésre utalva:

Daru, daru, elkötöm az utadat,
szípval, dobval, két tekenyő kalácsval.
Akkor kezdtek siringelni (keringeni). *Aztán kikötötték az útjukat:*
Daru, daru, kikötöm az utadat, szípval, dobval, nádihegedűvel.
Moldva (*idézi* Móser 1997: 17, 2011: 63).

A madarak ugyanis e felszólítás és varázscselekvés nyomán kör alakú násztáncot járnak. Ezt az összetett térformájú: korong formában induló, spirálvonalba csavarodó, sorokba rendeződő, azok fordulóján ellentétes irányba haladó táncot utánozták a régi Görögországban, Indiában és Kínában, beavatási rítusokban, utalva vele „az élet és halál kapcsolatára, körforgására" (Propszt 1997b). A tánc Thészeusznak a labirintus belsejébe behatoló életveszélyes útját jelképezte, ahol megölte a Minótaurosznak nevezett torz és vérengző bikaembert, majd győzedelmesen visszatért (Kerényi K. 2014). A hidasjátékok a mítosz ismeretének a hiányában is magukban hordozzák az életveszélyes utazás, több ciklusban való sikeres megfordulás és hazatérés témáját, de azt is, a daru keresztény értelmezése párhuzamában, hogy ehhez éberségre, az erények megtartására van szükség (Kerényi K. 2014).

Parodisztikus hintázó szövegekben kihúzzák vele a *teknő vízbe fulladt* (minden bizonnyal Jégtörő) *Mátyást,* amit jég felolvadásával hozhatunk kapcsolatba.

Tíz, tíz, tiszta víz, Tekenyőbe Maros víz.
Belehött a Mátyás. Mivel huzassuk ki?
Síppal, dobbal, nádi hegedüvel.
Kolozsvár, Kolozs m. (KFA 0372/3).

Egy karonhintáztató szöveg szerint a kútbaesett *nagymamát*, *nagyapát* húzzák ki zenéjével.[173] Ez a kép a kivénhedt és mégis erotikus vágyakat tápláló jelképes alakok (pl. a kiszi) vízbepusztulására és új köntösben való újjászületésére utal.

A dob a fenti mondókák mindenikében varázsszerepű, még ha az paródiába is fordult át. Jelentéshordozó eleme a *dib-dob* (Diószegi 1998: 175) és továbbképzett formájában *dibegő-dobogó* ikerszónak. A szócsalád legtöbb szava *(dobol, dobog, dobogó)* az egyenletes hang keltésére vagy elszenvedésére vonatkozik. Ezektől némiképp eltávolodik a *dobogó* főnévi jelentése, mely 1862-ben hidat jelentett: *„Fahíd,* különösen olyan, melynek pallódeszkái nincsenek homokkal vagy kavicscsal befödve [...]. Így hívják a réveken azon *hídállást*, vagy ide-oda vontatható *zsámoly*t is, *melyen a kompokba, vagy repülő hidakra bejárnak.*" (Kiemelés tőlem – G. K.; Czuczor-Fogarasi 1862, OMÉSz). A manapság használatos jelentése a 'deszkaemelvény', amelyen táncosok *dobogtatnak,* vagy előadók fejtenek ki fontos dolgokat. itt nem másodlagos. A *dibegő-dobogó* ikerszó a *láncjátékok*ban fordul elő **(**Kiss Á. 1891: 187–193), és egy képzeletbeli világokat összekötő légi vagy folyami hídra vonatkoztatható, egyik esetben éppen *aranyhíd*ra.[174] A *lánc* árusítója portékáját a vevők által felkínált áron nem hajlandó eladni, inkább *felviszi dibegőbe, dobogóba,és beleveti* az *aranytóba*, *aranyporba*.[175] A *lánc,* mint láttuk, a bújó-vonuló játékokban kézfogással egymás után haladó játékosok sorát, meg a generációk láncát szimbolizálja. *A dibegő-dobogó* összeköti a tapasztalati és érzékfeletti világot, felvezetve a láncot az aranytóba, a feltámadás vizébe.

173 Esztelnek, Háromszék vm: Gazda 1980: 174/40).
174 Nagykőrös, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. (Kiss Á. 1891: 189–190/7).
175 Kecskemét, Ballószög, Bács-Kiskun vm. (Kiss Á. 1891: 189/6); Mezőtúr, Jász-Nagykun-Szolnok vm. (Kiss Á. 1891: 189/5).

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

A dob reálisabb szerepet kap a *Kis kacsa fürdik* típusú játék toborzó táncmulatsága katonáinál.

Az elején, az elején csak dobot üssünk
A hátulján, a hátulján csak gyorsan menjünk.
Húzz ide, dobos,
Part alá csocskos,
Czoki vén bocskoros!
Dorozsma, Csongrád vm. (Kiss Á. 1891: 281/22).

Nézzük meg a szita esetét. A szitáláshoz hasonlító két kéz (vagy kar) közti ide-oda mozgatás az érzékekre szédítőleg hat. Legalábbis ezt fejezi ki az egyébként tanító jellegű, kisgyermekeknek szóló, *szédítő* (Kiss Áron megnevezése, 1891: 3) mondóka. Az asztalra ültetett kicsibaba fejét két tenyerük közé véve, szitáláshoz hasonlóan gyöngéden mozgatják, a szitálás reális szerepére tanítva a gyermeket.

Szita, szita, szűrő szita,
Ma szitálok, holnap sütök,
Neked egy kis cipót sütök,
Megvajazom, megzsírozom,
Mégis neked adom!
(Kiss Á. 1891: 3/1.)

Ettől merőben eltérő jelentésű a kapus-hidas-, valamint az ahhoz közelálló *Sántapipás-* és más nevetést tiltó játék zárómotívumbeli szerepe: ezekben a *szitálás, rostálás* vagy *hintáltatás* enyhe kábító hatása mentén zajlik le a túlvilági besorolás próbája. Az alábbi szöveg a rostát fiúra vonatkoztatja.

Réz szita, hm!
Rosta Pista, hm!
Nézz az égre!
Ekkor a játszónak az égre kell nézni, s ha nem nevet, azt mondja a másik lány: „Angyal vagy"; ha pedig nevet: „Boszorkány vagy".
Élesd, Bihar vm. (Kiss Á. 1891: 262/23).

Zavart állapotot eredményez az is, ha a beszédes mozdulatok és a szöveg utasításai közt zavaró ellentét feszül, melyben az ugrások *sűrűség*ének a mondókaszöveg lényegét kell megjeleníteniük:

Ki megy a mennyországba vagy pokolba?
Mikor mind angyallá vagy ördöggé lett, az angyal és ördög alkura lépnek, hogy még egy tűzpróbán átviszik zsákmányaikat. A tűzpróba a következő: X alakba földre fektetnek két léniát, ez alá áll a bűnös vagy nem bűnös, az angyal balfelől, az ördög jobbfelől karonfogja, s előre-hátra ugratja a lénián át, mondva: *gyér* (egy ugrás) *szita* (nincs ugrás), *gyakor* (ugrás) *szita* (ugrás), menj, ha eddig köntösével a liniát el nem mozdította, akkor mondja: *mennyországba*, s

előre veti; ha pedig elmozdította, hátra üti, s mondja: menj *pokolba*! Ezt minden játszónak utána kell csinálni. (Kiemelés az eredetiben.)
Háromszék (Kiss Á. 1891: 438–439/8).

Az egyszeri, vagy kétszeri ugrás tehát a szitaszövet ritkásabb/sűrűbb mivoltának a mozgásban kifejezett tükörképe. A vászon *sűrűsége* értékmérő. Nagyobb szorgalom és figyelmesebb gondolkodás szükségeltetik ennek felismeréséhez és betartásához, melynek sikere az *istenítéletet* pozitív irányba vezeti.

A *szitaszövet sűrűsége* és *a vele szitált lisztből sült kenyér* együttesen jelképezhetik a minősítendő szereplőt. Egy kászoni hidasjátékban a már valamely táborba bekerült lányokat, mint sülőfélben levő *kenyer*eket az utópróbán két *keresztbetett facskával megszitálják*, miközben az apjuk nevét is említik. Pl.:

Kánya Jóska földjén termett
gyér szita, gyakor szita,
mennyből mennyországba.
Csíkszentgyörgy, Csík-Gyergyó-Kászon vm. (Sebestyén Dobó 2001).

Ugyanezzel a logikával, egy *elveszett kenyér tolvaját keresve* 16 másikat szitaként lóbál meg és vallat *pokol* és *mennyország*.[176]

A szita holléte, lakásban elfoglalt helye is jelképes szerepű. Az ítélőbíró szerepét betöltő kérője, a *Sántapipás* a gazdasszony szavainak – *hátul függ* – megfelelően: az utolsó hátulsó leányt hívja elő,[177] hogy vallatással is próbára tegye, minőségileg megítélje. Bernáth Béla a szegen függő szita képét a közösülés szimbolikus kifejeződésének tartja. Lehetne ilyen jelentése is az alábbi szólásmondás szerint: „*Árulja a szität [Eladta a szitáját; rég: kiköti a szität] = nő, erkölcstelen életet él, fűvel-fával szeretkezik*.” (Nagy G. 1976: 942.) Hogy ez itt érvényes volna, annak kicsi az esélye, esetleg általában jellemezheti a leány nemi erkölcsét. Azt is mondhatjuk, hogy az ilyen lány gyér – tehát kevéssé értékes – szita. Inkább az a fontos, hogy hátul függ, aminek nyomán a kérő a hátsó leányt hívja elő. Ha az *Új szita szegen függ* szólásmondást nézzük, ez az új tárgy vagy újonnan jött ember felértékelését fejezi ki. Az új szita mint tárgy szemben állhat a régivel, már használhatatlannal, mely „utóbb az ágy alá kerül, vagy utóbb még a pad alatt is hentereg, v. ha megcsonkul, még az ágy alá is eltér (’elfér’). De utóvégre az ágy alá kerül, aztán csirkék ülnek benne.” (Nagy G. 1976: 947.) Az *új* szita metaforikusan az „új embert” is jelentheti, pl. az új asszonyt, az ahhoz fűzött legjobb reményeket.

A szegen függő szitának a hiedelmek egyrészében jelzett gonosztávoltartó szerepe nem alkalmazható a játékra: a rossz indulatú kérőt, a Sánta pipást nem hárítja el. A Sánta pipás (a halál mint kérő?) magát *a szität* keresi, olyan valakit, akit ő meg akar szerezni és próbatétel által a munkatársai (angyal, ördög) egyikének a kezére akar juttatni. Torkollhat a játék a pipás és a megszerzendő szita (lány) kergetőzésébe is, amikor a kergető kénytelen megelégedni a kergetett büntetésével, bunkós kendővel

176 Háromszék (Török F. 1896: 8–9).
177 Nádújfalu és Mátraverebély, Nógrád vm. (Paraj 1923: 94, ZTI 4793).

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

való hátbaütésével.[178] Ám miután egy másik játékban a halál a kezében levő vesszővel ráütés által jelöli ki áldozatát,[179] a bunkós kendő is hordozhat hasonló szerepet.

A *szitakötés* A *gólya és a gyermek* című mondókában távolba mutat. Az ilyen játéktípust több folklórműfajba – így a *felelgetős mesék, párbeszédes gyermekjátékok, hintázó mondókák és kiolvasó versek* közé is – besorolták. Tanulságos a *Szitakötögető* című változat, amelyet Csaplár Benedek 1860-ban kiadott kötetében párbeszédes gyermektankölténeknek nevez:

Gyermek: *Gólya, gólya, gilice.*
Mit viszesz a szádban?
Gólya: *Szőröcskét, bőröcskét,*
Gyermek: *Minek az a szőröcske?*
Gólya: *Szitát kötögetni*
Gyermek: *Minek az a szitácska?*
Gólya: *Disznót hizlalgatni.*
Gyermek: *Minek az a disznócska?*
Gólya: *Hájat szőrözgetni*
Gyermek: *Minek ez a hájacska?*
Gólya: *Kocsit kenegetni.*
Gyermek: *Minek az a kocsicska?*
Gólya: *Földet hordogatni.*
Gyermek: *Minek az a földecske?*
Gólya: *Házat építgetni.*
Gyermek: *Minek az a házacska?*
Gólya: *Rossz lányokat, legényeket,*
Asszonyokat, embereket,
Gyerekeket
Bele csalogatni.
Jól megpuffogatni.

Kovács Ágnes véleménye szerint „a ma ismert egykorú változatok: Kriza János háromszéki és Vida Sándor Győr megyei szövegei, nem tandalok, hanem tréfás lakodalmi dalok benyomását keltik Tudjuk, gyermekjátékaink között szép számmal találhatók lakodalmi dalok és párosítók, legtöbbször leegyszerűsített, elhomályosult vagy szándékosan módosított szöveggel, dallammal. [...] Valószínűnek kell tartanunk – folytatja Kovács Ágnes – hogy felelgetős meséinknek az iskolai oktatásban is szerepük lehetett, s az ismeretközlés egy sajátos, ma már mosolyt keltő formáját is képezhették. A 19. sz. második és a 20. sz. első felében a *Szitakötögető* már mind a lakodalommal, mind az iskolai oktatással való kapcsolatát elvesztette, gyermekmondókává vált." (Kovács Á. 1982: 50–51.)

Valóban, a hintázó mondókák láncmeséiben is a szitakötés egyik távlati célja a házépítés és abba a „kisfiúknak, kislányoknak beleházasítása" (Gazda 2000: 217).

A *szitakötögetés* motívuma újabb láncszemet kínál alkotások értelmezéséhez az alábbi négy részből összeépült hidasjátékban. Az első és az utolsó a *Bújj, bújj* alap-

178 Ároktő és Sima, Borsod-Abaúj-Zemplén vm., illetve Kecskemét, Ballószeg, Bács-Kiskun vm.
179 Rádfalu, Baranya vm. (Kiss Á. 1891: 254/6).

típus várkerüléses-bekérezéses motívumot és a szita-szita pénteki naphoz rendelésének a képét tartalmazza, a második az *Itthon vagy-e, hidasmester*t, a harmadik a *Mért küldött az úrasszony*t. Ez utóbbiba belepéült szitakötögetés motívuma, melynek végső célja a cipó sütögetésével a szép lány csalogatása. Az alábbiakban ezt a III. részt idézem:

III.
– Minek néked aranygyöngy, haja, gyöngyöm, haja?
– Nékünk hídat csinálni? haja gyöngyöm, haja.
– Minek nektek az a híd? Haja, gyöngyöm, haja.
– Nékünk azon átjárni, Haja, gyöngyöm, haja.
– Minek néktek átjárni, Haja, gyöngyöm, haja?
– Szitát kötögetni, Haja gyöngyöm haja!
– Minek néktek a szita? Haja, gyöngyöm, haja.
– Lisztet szitálgatni. Haja, gyöngyöm, haja.
– Minek néktek az a liszt? Haja, gyöngyöm, haja.
– Cipót sütögetni. Haja, gyöngyöm, haja.
– Minek néktek a cipó? Haja, gyöngyöm, haja.
– Szép lányt csalogatni. Haja, gyöngyöm, haja.
Gyöngyöspata, Heves vm. (ZTI 16099t).

A zöld ág egyidőben a megújult természet, meg a fiatalság, az élet jelképe is. A jelzett korosztály az átkelés feltételeinek megteremtésével: a „kapuhoz vezető híd" megjavításának ígéretével és a mindennapi kenyér tervezett előteremtésével remélheti a vágyott szerelem kibontakozását és beteljesedését, melynek dologi és személyi jellemzői kiérdemelik a mértéktelenül túlzó jelzőket: *aranykapu, aranygyönggyel megtoldott hídláb, vár; kis királyné, úrasszony*. A vár úrnője tulipános, szekfűs, illatozó rózsás, zsályás – virágos kertje maga a szerelem kertje. A bejutó *zsálya*- vagy *rózsa*hintéssel fejezné ki szerelme lángját,[180] továbbá:

Nyitsd meg, rózsám, kapudat, kapudat
Hadd kerüljem váradat, váradat,
Telehintem rózsával,
Szerelemnek lángjával.
Felsőnyárád, Borsod vm. (ZTI 47236).

Egyik *párválasztó körjáték*-változat a kenyérsütés menetében a *szakajtó megnedvesítését*, *a cipó megkelését* és a kakas a *rajkóról* (tréfásan: gyerekről) *kukorékolását* sürgeti.[181]

Hej szénája, szénája
Hej, szénája, szénája, széna szakadékja.
Benne forog derék lány, igen könnyen járja.
Idori, tódori, vedd el, akit szeretsz.
Ezt szeretem, ezt kedvelem. [...].

180 Tiszaszalók, Jász-Nagykun-Szolnok vm. (Kiss Á. 1891: 211/8).
181 A szövegegységeket saját megítélésem szerint választottam szét.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Jánosi készül rúddal a völgybe,
Szőjjetek lányok, Hagy csendüljön, Hadd pendüljön.
Száraz a mi szakajtónk, Hadd keljen meg a cipónk,
Kukorékú, rajku.

Cickom, cickom, fogtál-e egeret?
Fogtam, fogtam, de elszalajtottam.
Add nekem azt, Elkapom azt,
Szita-szita péntek, szerelemcsütörtök,
Dobszerda.

A legények párját Szár aranyér adják,
Bagadérum,Tótországot összejárom
Zsirmondom, zsármondom,
a budai babszem!
Mátraderecske, Heves vm. (ZTI 48364).

Az első strófa a Magyar Népzene Tára szerint szokáselemre vonatkozik: „a lakodalmi menet útját szalma-szénakötéllel elzárják rendszerint a legények, hogy váltságdíjat követeljenek a vőlegénytől; de szokásos a menyasszonyos ház kapuját is elzárni, hogy megakadályozzák a vőlegény népének a behatolását. A vőfélynek, vagy a vőlegénynek egy csapással kell elvágni a kötelet, karddal vagy fejszével. Ezért mondja a vers: széna szakadék, széna szakadékja." (MNT I. 894.) Beleillene a lakodalmi előkészületekbe a *szőjetek, lányok* felszólítás is. A Jánosi *rúddal a völgybe* érkezése, majd *a szakajtó megnedvesítése, a cipó megkelesztése és a kakas purdéról kukorékolása* a házaséletben szabaddá váló nemi élet és következménye, a gyermekfoganás metaforikus képe. Ez esetben a kenyérsütés eszközei és folyamata valóban az erotikus élmény és kifejletei, kifejezői. A játékszöveg 3–4. versszakában két sok vidéket bejárt férfi beszélget: egyikük reméli, hogy másikuk félsikerrel járt szerelmi kalandjának – macskaegérjátékának – megismétlése neki sikert hoz majd. Ezt a rész bújó-vonuló játékként játsszák.

Összegezzük a szita népi játékokban kifejeződő jelképes szerepeit: ez lehet a szereplőt magát megszitáló: módosult tudatállapotba hozó, vallató eszköze, mely az istenítélet alapjául szolgálhat, tulajdonságaival (sűrű/gyér) és lakásbeli elhelyezésével lehet a leány erkölcsi minőségének metaforája. A belőle sült kenyér ugyanígy. A szitaszövés és a liszt kenyérré való feldolgozása képei a gyermek foganása állomásainak szimbólumai.

A péntek, a csütörtök és a szerda. Változatok a témára

A Bújj, bújj, zöldág kezdetű záró szövegben a szita a pénteki, a dob a szerdai történések velejárója.

29. a–b. kotta. *Bújj, bújj, zöld ág, zöld levelecske*

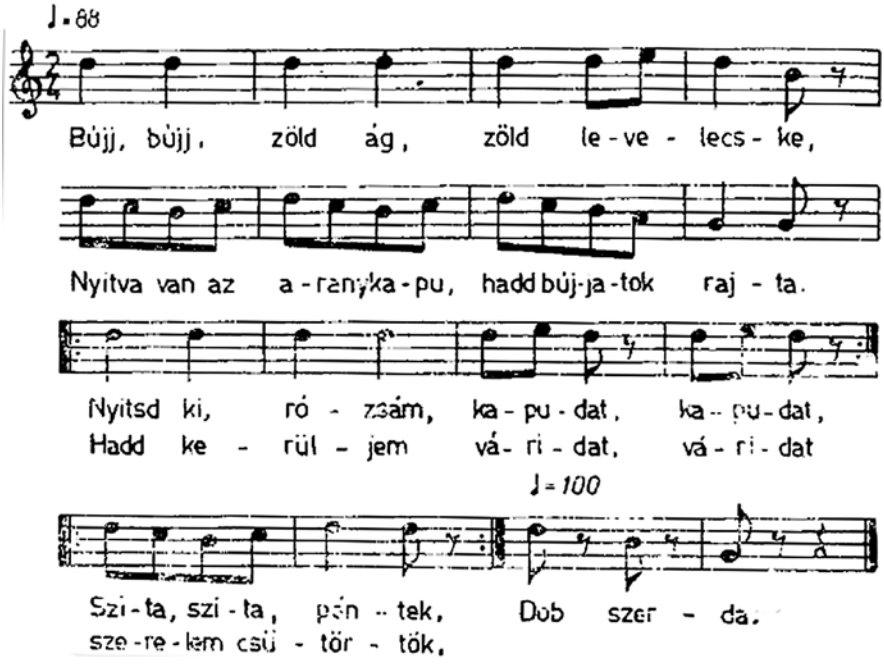

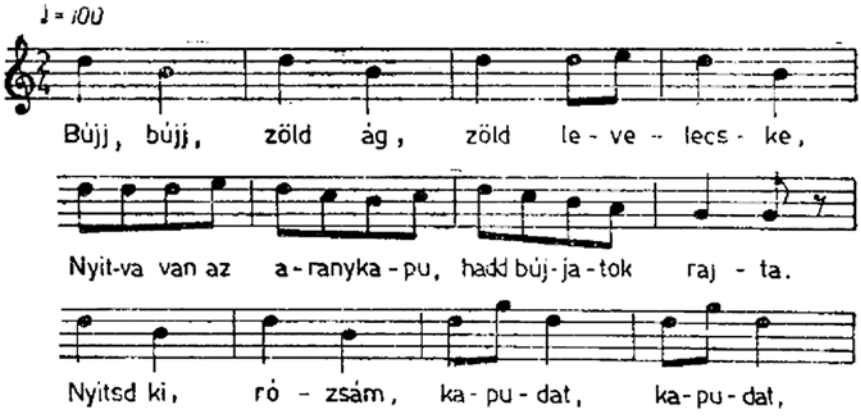

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

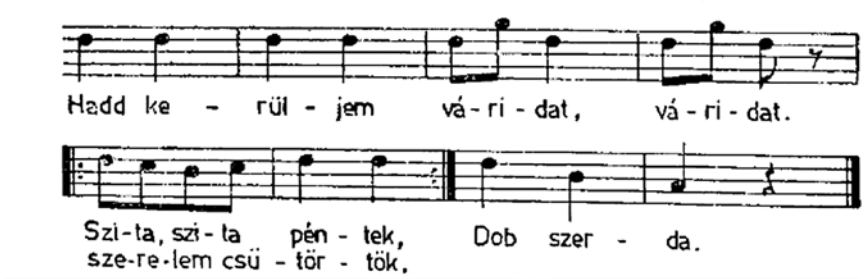

Esztelnek, Háromszék vm. (Gazda 1980: 304/2a és 2b)

Benne két kapuról van szó:

Nyitva van az aranykapu,
Csak bújjatok rajta.
Nyitsd ki, rózsám, kapudat…
Általános.

Az *aranykapu* a tavaszt beengedő kozmikus átjáró. A természet megújulása az embereket a felszabadulás és öröm érzetével, és személyes életük kiteljesítésének vágyával tölti el. Ez utóbbi megvalósulását az élet tavaszán levő ifjak a szerelmet előmozdító kapu kinyitásától remélik, mely lehetővé teszi a mögötte lakó kedves személy „várának" kerülgetését. Ez a kapu nagy valószínűséggel meg is nyittatik. A hét péntektől szerdáig terjedő kiemelt napjának fordított sorrendje és dobhoz, illetve szitához való rendelése mögött a szakirodalom varázslatot lát, melyet a sámánizmusig vezet vissza. Pócs Éva e képi egységek ősvallásig való visszavezetését és a ló–dob–szita–rosta közti közvetlen kapcsolódást illuzórikusnak, megalapozatlannak találja (Pócs 2017). A legreálisabb talajon állva, nem vitás, hogy a szitát rendeltetésszerűen kezelő, a mindennapi betevő megteremtésében jártas nő éretté, érdemessé válik a családalapításra, de e sorsdöntő eseménysor sikerének biztosításához jól fog egy kis természetfölötti segítség is. Ez szükséges a résztvevő felek minőségének helyes megítéléséhez, az összeillő párok egymáshoz rendeléséhez, életkedvük, önbizalmuk megújulásához, valamint az udvarlás és házasságkötés, a teljes élet megteremtésének és megélésének, zavartalan folyamatának biztosításához. A realitás ritkán illuzórikus: a vizsgált szövegekből kiderül az is, milyenné alakítják a konkrét történeti körülmények a való életet. Lássuk, mit olvashatunk ki a még nem vizsgált képelemekből? Ismerkedjünk meg mindenekelőtt azzal, hogy milyen kulturális jelentések kapcsolódnak az egyes napokhoz.

A *péntek*et a néphit gonoszjáró napnak tartja, de még a közbeszéd is szerencsétlennek tekinti. A magyar közmondások negatív fogalmakat kapcsolnak hozzá. Pl. olyan *fösvény*, olyan *rút*, olyan *sovány*, olyan *szegény*, mint a péntek. Olyan esztelen, hogy *hat pénteken sem jut eszébe* valami. Aki bajba került, súlyos gondjai vannak, az *elért az ebijesztő péntekre*. Az öregség révén tökrement embert, vagy azt, akit sok szerencsétlenség ért, *elérte a sok péntek*. (Nagy G. 1976: 551/397–402, 552/403.)

Egész sereg munkát nem tartottak jónak pénteken végezni. Ilyen a kenyérsütés, a fonás, a mosás, varrás, fésülködés és hajmosás. Kilenc péntekre szóló fogadalmi böjtöt tartottak valamilyen meghatározott betegségből való kigyógyulás, elveszett tárgyak megtalálása, avagy rosszabb esetben az ellenük vétők megbűnhődéséért. Ezen a napon űzték el ráolvasásokkal a betegségeket, a férgeket (Fazakas–Székely 1990: 241). A keresztény kultúrkörben a péntek Jézus halála révén kapott kiemelt jelentőséget; a kínszenvedéseiről való megemlékezés, ima, böjt a vallásos meggyőződés szerint üdvösséget hoz az alábbi archaikus imádság szerint is:

Ma Uram péntek,
annak es a napja,
kien Krisztus urunk mene kénjára,
kénján esett esettye,
hét mélységes szent sebje,
kien kifojt drágalátos szent vére
[...]
Ki ezt elmondja este lefektyibe,
Reggel felkeltjibe.
Pokol kapuját néki bézárom,
Mennyország kapuját neki kinyittom,
Úgy viszem mennbe,
mind a mái napon született gyermekecskét, ámment.
Degettes, Bákó m., Moldva (Tánczos 1999: 195–196).

Krisztus kereszthalálának, poklokra való alászállásának napja a péntek volt. Valamiféle logikának kell rejtőznie e vallási tétel meg a játékbeli péntek *szitá*hoz rendelése, továbbá a játék *szitálás* motívumának mint próbatételnek a nevetéstilalma mögött. Vlagyimir Propp meseelemzésre alapján tudjuk, hogy a legősibb társadalmi formációbeli halász-vadász-gyűjtögető törzsek „sámánisztikus" hiedelmei és rítusai szerint „a túlvilágra lépő élőnek titkolnia kell élő mivoltát, különben magára haragítaná e birodalom lakóit, amiért bűnös emberként átlépte a tiltott küszöböt. Ha nevet, elárulja magát" és büntetésből megfosztják az életétől. Játékainkban a (pénteki?) túlvilág kapujában a *szitálás* soráni nevetőt az *ördög*ök közé küldik, mely képzet már az agrártársadalmak keresztény világnézetének felel meg. A kereszténység szerint csak az ördögök, meg tündérek nevetnek. A gonosz, bűnös lelkek. (Vö. Propp 1988: 236.) Így a péntek, a szita és a szitálásos próbatétel a lélek értékére, minőségére, tisztaságára/tisztátalanságára kérdez rá. Meg, mint több játékban láttuk, a leány minőségére, erkölcsösségére meg dolgosságára. *Nem sutba való?* – kérdi az egervölgyi *Sánta pipás*;[182] vagy: *Tud-e sütni, főzni? Nem moslékba valót*?[183]

Egy másik elképzelés szerint a *Szita-szita péntek* motívum a *szexről szól*.[184] Ezt a néhány közmondásra alapozó, az egyes kifejezéseknek szószerinti vulgáris értelmet tulajdonító állítást egy az egyben nem lehet elfogadni. De a szitakötögetéstől a szi-

182 Vas vm. (AP 548af2).
183 Sárbogárd, Fehér vm. (Kiss Á. 1891: 257/16).
184 Forrás: https://www.nyest.hu/hirek/szita-szita-pentek.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

táláson át a cipóig-kenyérig vezető gondolatsor mögött valóban lappang egy költői képsor, mely felidézi a munkára érett nő fő élethivatásának mozzanatait.

Pócs Éva úgy gondolja, hogy „a »Szita-szita, péntek...« gyermekmondóka a szita, mint sámándob rekvizitum bizonyítéka, mivel együtt fordul elő a szövegben a szita és a dob, és mert visszafelé sorolják fel benne a napokat, [...] cáfolatot sem érdemelnek. „Ez a mondóka – írja – számomra inkább a napok heti beosztását asszociálja: a *dobszerda* helyett sok variánsban emlegetett *babszerda* a szerdát, mint böjtös, »babos« napot idézi fel (60-80 éve még a fél Dunántúl katolikussága rendszeresen babot fogyasztott ebédre szerdán valamilyen kovásztalan lepényfélével), a *szerelemcsütörtök* pedig azt, hogy a csütörtök sok helyen – a keddel és szombattal együtt – »legényjáró-nap« volt; a *szita-szita péntek* pedig a sámándob helyett inkább azt, hogy a szombat reggeli kenyérsütéshez péntek este szitálták a lisztet." (Pócs 2017: 63.)

A csütörtökkel kapcsolatos szólásmondások egyfelől a tobzódásról, másfelől annak ellentétéről, a kudarcba fulladt kísérletekről meg a megbízhatatlanságról szólnak. A népi bölcsesség azt tartja, hogy a sok élvezetért nagy árat kell fizetni. Ezt Dugonics András így fogalmazta meg: *kinek sok zabálócsütörtökje, annak sok hamvazószerdája és böjtje* (Nagy G. 1976: 135/453). Zabáló- vagy torkos-, illetve kövércsütörtöknek, avagy tobzódó csütörtöknek (Vánkó 2015) a farsang utolsó csütörtökjét nevezték, amit következő hét hamvazószerdájától kezdve 40 napos böjt követett. Az akkor rendezett féktelen eszem-iszom, szabadosság, d*ínomdánom órái alatt feledésbe merültek a csütörtököt mondás* keservei, *és a hazug embereknek csütörtököt vetett szá*juk. (Nagy G. 1976: 135/452.) A románoknál a hétközi csütörtökök mindenre szabadok: vághatsz borjút, ehetsz, adhatsz pománát, rendezhetsz lakodalmat. A csütörtök a szerelem napja: a legények ezen a napon vizitába mehettek a leányokhoz. Ivan Evseev kiemeli e napnak a szabados, játékos, erotikus jellegét. (Evseev 1998: 206–207.) A csütörtök Csíkszentdomokoson is legényjáró nap, de csak a komolyabb kapcsolatok esetén: *„A vizitaestek: szombat és vasárnap. Aztán má mikor kezdett komolyodni, kedd és csütörtök is."* (Balázs L. 1994: 55.) A szabófalvi (moldvai) csángók e napra időzítették a leánykérést, de szabogatni is ilyenkor, meg hétfőn szabadott (Halász 2005: 426/222). Egyébként a húsvét utáni kilenc héten át dologtiltó nap.

A *csütörtök*höz a játékszövegekben nemcsak a *szerelem társulhat, hanem szomorú*ság vagy akár a *siralom* (*sziralom*) is. Alább megpróbáljuk megvizsgálni, hogy a szövegösszefüggések indokolják-e ezeket a változatokat.

A magyar nyelvben a szerda szláv jövevényszó, aminek a jelentése: a hét közepe.[185] E nap eseményei pozitív avagy negatív töltetük szerint a mérlegkarok egyensúlyi helyzetéhez hasonlítanak (Evseev 1998: 206–207). A moldvai csángóknak szerdán szabad volt *guzsalyoskod*niuk, vagyis a legényeknek a leányokhoz járniuk (Halász 2005: 425). Az egy egész hétre kiterjedő falusi lakodalmaknak az előkészületei eddig lezajlottak, ekkorra kerülhetett sor az esküvőre. A fogadott böjtök és külön-

185 Forrás: A hét napjai: https://hu.wikipedia.org/wiki/A_h%C3%A9t_napjai.

böző gyógyító, vagy tisztító (pl. féregűző) varázslatok – pl. ónöntés – szempontjából e nap a péntekhez hasonlított (Halász 2005: 425).

Szerdák és csütörtökök a bújó-vonuló játékokban és bővítményeikben

Felvetődik a kérdés, hogy nincs-e valamiféle logikájuk a kiemelt napokat jellemző, sajátos jelzőknek? Indokolja-e valami, és mi a *szerelem-, szomorú, s(z)iralom*-csütörtök illetve a *dob-, bab-, zab-, rab-, bak-, hab-, hopp- jelzőjű szerda* motívumváltozatokat, ötvözeteket? Milyen emberi problémákat tükröznek a változattípusok? Ezeket, szerkezeti összetettségük alapján a hiányos, a teljes vagy a bővített altípusok körébe soroltam. A teljes altípus hiánytalanul, kötelező módon tartalmazza a *Bújj, bújj, zöldág*, *Nyitsd ki rózsám* és a *Szita-szita* kezdetű motívumokat, játszáskor folyamatosan ezeket ismétlik; a bővítettekben ezek mellé további szövegrészleteket csatoltak, a hiányosok esetében viszont a meglevő csatolmányok mellett az alapszöveg hiányos, rendszerint csak a Szita-szita, péntek motívum szerepel benne. Maguk a népdal-kiegészítések mindkét esetben hozzájárulnak az értelmezéshez, a mit miért tesznek kérdés kipuhatolásához. Ugyanezek a kiegészítéstípusok a *párválasztó-, kifordulós-, leguggolós* játéktípusok egyes alkotásaiban is megtalálhatók.

Vizsgálatom egyfelől statisztikai, másfelől tartalmi jellegű. Az alábbi táblázatban a bővítményeknek csupán a kezdősorait, kezdő fordulatait jelzem, azok további elemeit később tárgyalva. Bővítmények közé sorolom a népdalbetéteket csakúgy, mint a más típusba sorolt játékokat vagy azok részletét.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

10. táblázat. *A hidas-kapusjátékok alapszövegeiben előforduló jelzős szerkezetek és szövegkörnyezetük*

Csütörtök jelzője	**Hiányos alaptípus más bővítménnyel (szám)**	**Teljes alapszöveg vagy valamely más hidasjáték-változat (szám)**	**Bővítmények kezdősora**	**Szerda jelzője**
Szerelem csütörtök		19	a. *Termett a meggyfa + Új ház, fényes ház + Olyanok a legények* (h. n. – Kiss Á. 1891: 425/16). b. *A legények regimentje* (Esztelnek, Háromszék vm. – Gazda 1980: 563). c. *Haj, ki, kiszi, haj ki* (Lőrinci, Nógrád vm. – ZTI 47345). d. *Elé vagy-e, hidasmester? + szitát kötögetni* (Gyöngyöspata, Heves vm. – ZTI 16099t). *e. Bújj, bújj, liliom, + Hányat termett a mogyoró + Varga, rossz a cipőm sarka* (Szentbékkálla, Zala vm. – ZTI 47164). *f. Nem megyünk mi messzire* (Kazár, Nógrád vm. – ZTI 047368). *g*. Uaz + *sárga cukor 2x* (Völgyes, Bács-Bodrog vm. – AP IX.5406/4, X. 5406/2). *h*. Uaz + uaz + *Szaladj, pajtás* (Horgosi Királyhalom, Csongrád vm. – AP 8805b). *i. A katonák regimentje, Hej, Juli-Bulikám* (Felsőgagy, Abaúj-Torna vm. – ZTI AP 7881k). *j. Hopp, liliomszál + hányat termett a mogyoró?* *k. – Van-e nálad pirosító? + Új vár, új király* *l. – Itthon vagy-e?* *m. Hej, szénája + Jánosi készül rúddal + Szőjetek lányok + Cickom, cickom + A legények párját.* *n. Juliska. Juliskának szép a neve* (Felsőőr, Vas vm. – ZTI AP 1778f). *o. + Nem megyünk mi messzire + Lika, lika, pántlika.* *p. Ne hívjatok engem + ...szőjétek, szapuljátok.* *r. Hopp, liliomszál + Hányat termett a mogyoró? + Termett a meggyfa + Adjon Isten lassú esőt* (Székelyudvarhely, Udvarhely vm. – MNT I. 495/828). *s. Ispiláng, ispiláng..., Zöld selyem rostja.*	*Dobszerda*
	párválasztó körtánc 4		**Ugorj a Dunába + Ha az ördög olyan volna, + Már minálunk dobolnak sípolnak, + Komámaszszony a piacon elővészi szolgálóját, + Tányért loptam, tányért törtem* (Tiszakóród, Szabolcs-Szatmár-Bereg vm. – Kiss Á. 1891: 267–268). ***Kis kacsa + Érik a meggy, érik + Ezt szeretem + **Tálat törjünk, rá roppantsunk* (Nádudvar, Hajdú-Bihar vm. – Kiss Á. 1891: 286/30). **** Kis kacsa fürdik + ***Adjon Isten hosszú esőt, Mossa össze mind a kettőt→ szita-bita* (Jászárokszállás, Jász-Nagykun-Szolnok vm. + H. n. – Kiss Á. 1891: 287/32, 288/33). ***** Kis kacsa fürdik + Hajlott az ága + Ezt szeretem + Ég a gyertya + Ez az utca be szép utca +Gyöngyöt, gyöngyöt →**** Szita, szita* (Jász-Nagykun-Szolnok vm. – Kiss Á. 1891: 284/27).	

Szerelem csütörtök		12	11. *a. Nyújtsd ki rajta karodat* *b. Terebélyes körtefa* *c. Juliska, tizenhárom harisnya* *d. Itthon vagy-e (5x)* *e. Révész, révész + Bújj, bújj, bokrostól* *f. sárgarépa + szaladj, pajtás* *g. Rajta, szívem, rajta*	*Zabszerda*
	a végén rétessel 1	13	8. *a. Szép szoknya* *b. Itthon vagy-e?* *c. Itthon vagy-e + szabad péntek* *d. Itthon vagy-e + szabad péntek + Sánta káró + Kis kacsa + ezt ölelem* *e. Itthon vagy-e? + Hüccs ki, Zibet-zabot* *f. Eresszetek át.* *g. Juliska beleesett a kútba.* *h. Rajta, rajta, rajta + Juliska, 3 fazék káposzta* *i. Itthon van a kecske;* *j. Itthon vagy-e hidasmester;? + zibet-zabot a lovának* **Járom az úrnak váralját. + Itthon vagy-e, Nem megyünk mi messzire, Kő, kő tánc*	*Babszerda*
			1. *a. Juliska, / Juliskának szép a lánya, / Rakd ide, rakd oda, / Rakd a sarokba*	*Hopp szerda*
			2. *a. Hej, széna, széna, széna gyöngyörkéje* *b. Itthon vagy-e. (Jöjj el változat)*	*Bakszerda*
Szomorú csütörtök		1		*Dobszerda*
	1	3	** Kis kácsa fürdik + Jó katona, Toborsó, Gyöngyöt, gyöngyöt a lányának → Szita*; 2. változat: *ezt ölelem, lipity-lotty* (Kecskemét, Ballószög, Bács-Kiskun vm. – Kiss Á. 1891: 293/42).	*Zabszerda*
		3		*Babszerda*
		1	1. *a. Juliskának szép a neve... csapd a sarokba* (Vasszécseny, Vas vm. – ZTI047035).	*Habszerda*
Szereda-csütörtök		1		*Babszerda*
		1		*Zabszerda*
		1		*Rabszerda*
Siralom (szilárom) csütörtök[186]	2		** Kis kácsa fürdik az aranytóba + Urak küldtek fejir kendő + Azt ölelem* (Tesmag, Hont vm. – Kiss Á. 1891: 291/38). *** Kis kácsa fürdik fekete tóba + Ezt szeretem,+ Tálat törjünk →**Szita* (h. n. – Kiss Á. 1891: 287–288/33).	*Dobszerda*
	2		****Kis kacsa +Ezt ölelem +Két szál vesszőt összefontam, Termett, termett az ágában. Levelében→ Szita Zabszerda. Zibet-zabot, Ezt a lányok szépen járják* (Duka, Vas vm. – Kiss Á. 1891: 276–277/16). *****Kis kacsa + zibit zabot a lovának, győri gyöngyöt a lányának* (nincs péntek és csütörtök).	*Zabszerda*

186 Ehhez a szerkezethez két példát találtam Kiss Áronnál. Ezek az adatbázisomban nem szerepelnek, mert a közölt *Kis kacsa fürdik* típusú játékokat körjátékként játsszák. Több más esetben ugyanez a típus kapusjátékhoz is csatlakozhat.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Nincs csütörtökről szó			1. *El kéne a molnárokhoz menni +* *Hátadra, sodrófa a nyakadba +* *Heje, huja, kis gilice, tüske.*	*Habszerda*
			1. *Juliska, Juliskának szép a neve, Rakd ide, rakd oda, rakd az ölembe!* (Szombathely, Vas vm. – Kiss Á. 1891: 274/13).	*Hopp szerda*

11. táblázat. *A csütörtök- és szerda változatainak számszerű megoszlása csütörtököktől kezdve*

Csütörtök milyensége	**Szerda milyensége**	**Csak szita-szita szövegegységben**	**Alapszövegben**	**Bővített szövegben**	**Összesen**	***Végösszeg***
Szerelem csütörtök	dobszerda	4	21	19	44	
	zabszerda	–	12	11	23	
	babszerda	–	13	8	21	
	habszerda	–	–	1	1	
	bakszerda	–	–	2	2	
Összesen		4	46	41	91	91
Szomorú csütörtök	dobszerda	–	1	–	1	
	zabszerda	1	3	–	4	
	babszerda	–	3	–	3	
	habszerda	–	–	1	1	
Összesen		1	7	1	9	9
Szereda-csütörtök	babszerda	–	2	–	2	
	zabszerda	–	1	–	1	
	rabszerda	–	1	–	1	
Összesen			4	–	4	4
Siralom (sziralom) csütörtök	dobszerda	2	–	–	2	
	zabszerda	2	–	–	2	
Összesen		4	–	–	4	4
Nem szerepel a szövegben	habszerda	–	–	1	1	
	hopp szerda	–	–	1	1	
Összesen		–	–	2	2	2
Végösszeg		9	56	44	110	110

12. táblázat. *A szerda- és csütörtök változatainak számszerű megoszlása szerdáktól kezdve*

Szerda milyensége	**Csütörtök milyensége**	**Csak szita-szita szövegegységben**	**Alapszövegben**	**Bővített szövegben**	***Összesen***	***Végösszeg***
Dobszerda	szerelem csütörtök	4	21	19	44	
	siralom (sziralom) csütörtök	2	–	–	2	
	szomorú csütörtök	–	1	–	1	
Összesen		6	22	19		47
Zabszerda	szerelem csütörtök	–	12	11	23	
	siralom csütörtök	2	–	–	2	
	szomorú csütörtök	1	3	–	4	
	szereda csütörtök	–	1	–	1	
Összesen		1	15	11	30	30
Babszerda	szerelem csütörtök	–	13	8	21	
	szomorú csütörtök	–	3	–	3	
	szereda csütörtök	–	2	–	2	
Összesen		–	18	8	26	26
Habszerda	szerelem csütörtök	–	–	1	1	
	szomorú csütörtök	–	–	1	1	
	nincs vagy meghatározatlan	–	–	1	1	
Összesen		–	–	3	3	3
Bakszerda	szerelem csütörtök	–	–	2	2	
Összesen		–	–	2		2
Hopp-szerda	Nincs, vagy meghatározatlan	–	–	1	1	
Összesen		–	–	1	1	1
Rabszerda	szerelem csütörtök	–	1	–	1	
Összesen		–	–	–	–	1
Végösszeg		–	56	44		110

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

A vizsgált kapus játékok statisztikai elemzése a *szerelem csütörtök* 82%-os uralkodó arányáról (91 alkotás) beszél, melyek mintegy feléhez (számszerint 47-hez) a *dobszerda* tartozik. Ez valószínűsíti, hogy ez az eredeti motívum, tehát ennek a jelentését kell nyomatékosabban figyelni. A szerelem csütörtökök másik félrészén kb. egyenlő arányban (29/26 alkotás) osztozik meg a *zab-* és a *babszerda között*. A *szomorú csütörtök* a teljes anyagnak csupán egytizedét teszi ki (9 alkotás), felefele arányban a *a zab- és babszerdával. A siralom csütörtök* az előbbinek is csak alig több. mint felét jelenti és a tulajdonképpeni kapusjátékokban nem szerepel csak a vele gyakorta összekapcsolt *Kis kacsa* típusban. Nyilvánvalóan a véletlen játéka a *szereda-csütörtök* forma. Tehát a szóbanforgó esemény szerelmi témájú, mely esetenként szomorúsággal járhat. Szinte csak véletlenszerűek *a hab-, bak-, rab-* és *hoppszerda*. Utóbbi meghökkenést fejezhet ki. Mint láttuk, a dob is, a bab is jóslási eszközök. Dömötör Tekla felidézi, hogy Diószegi Vilmos a környező kelet-európai népek hasonló szokásától a magyar gyakorlatot a szita dobként való megnevezése, és babvetésben játszott szerepe miatt különíti el, és sorolja az ősi magyar varázsló eljárások sorába (Dömötör T. 1981: 171). Pócs Éva, mint láttuk, a jelzős szerkezet alapjául a szerdai böjtös babételre gondol (Pócs 2017: 63). A *zab* a hiedelmek között nem szerepel. A közmondások egyikében szimbolikus jelentést hordoz az *'eladja a zabot'* = 'megcsalja a férjét' szöveg (Nagy G. 1976: 731/6). Az alábbi párhuzamos képszerkesztésű népdalban a zab, keskeny, hosszúkás formájával a lányt asszociálja, míg a kerekded vadlencse a mennyecskét:

Körösfői Részeg alatt
Három kislány zabot arat;
Ej, haj, zabot arat a lovának,
Szeretőt keres magának.
Ej, haj, zabot arat, nem vad lencsét,
Lányt szeretek, nem mennyecskét.
Körösfő, Kolozs m.[187]

Tehát lehetséges, hogy a zabszerdás szövegekben leány szerelembeeséséről és annak szomorú, siralmas következményeiről van szó.

Az alapszöveg és bővítményeinek üzenete. A csütörtökök és szerdák rejtélyei

A játékok több mint felében magában álló alapszöveg két kapuja közül az egyiken, a nyitva levő *aranykapu*n a tavaszt, a *zöld* növényeket csalogatják be, a másik, még zárt kapun egy legény kérezik be rózsájához, vagy egy leányhoz, asszonyhoz, annak várához, bejelentve a szerelem tényét, és, érzékelteti minősétét, esetleges sebei gyógyítása szükségességét.

A hidas-kapus játékoknak csaknem valamennyi altípusához kapcsolódhatnak az élet és erkölcs sokféle területére, annak egyes mozzanataira utaló, jórészt töredékes

187 Forrás: http://album.hagyomanyokhaza.hu/album/felvetel_show.php?id=2638.

dalok. Ezek többsége a hídon-kapun átjutás menetével, veszélyeivel, a másvilágra jutásuk indokaival foglalkozik, elkülönülve a záró- vagy alapjátéktól, amely elsősorban a visszatérők sorsát, szerelmi életét érintik. Ez utóbbiak egy részében is ott találjuk e csatolmányokat, és – számolva azzal, hogy teljeskörű számbavételük és szövegösszefüggésben való „megfejtésük" meghaladná lehetőségeinket – megpróbáljuk mégis áttekinteni, hogy mennyiben járulnak hozzá a szita- és dob, a péntek, csütörtök és szerda jelzős változatai jelentéseinek, kapcsolódásaik eltéréseinek megértéséhez.

Valóban rejtélyekről van szó, mivel a szövegek töredékesek, ellentmondásosak, vagy ugyanaz a dolog egymással ellentétes irányba is vezethet. Pl. a *szerelem csütörtök* témakörben, a már idézett *Termett a meggyfa* nevű párválasztó körjátékkal kezdődő, majd hidasjátékba átforduló, és végül páros forgással végződő *Aranykapu* (Kiss Á. 1891: 425/16) játékban a lányka szerelembe esik. A közösség mágikus varázsénekével – *Adjon Isten csendes eső, mossa össze mind a kettőt!* – bátorítva átmegy az aranykapu alatt. Ez itt a révbejutására, férjhezmenetelére utal. Többször találunk a szövegekben lakodalmi szokáselemekre is jutaló képrészeket, mint a menyasszonynak kijáró *gyöngykoszorú*,[188] a menyasszonytánc utáni szerencsehozó *tálat törés*,[189] a lakodalmi gyertyástáncra utaló *Ég a gyertya* képekben[190] van szó a liliom és mogyoró termékenységéről, a rajkók megérkezéséig elvezető szitakötéstől, dagasztásig, a kenyér megsüléséig. Jelentheti ez az élet normális menetének (várható) megvalósulását. Azonban van bennük egy sereg kérdőjel is a szerelem körülményeire nézve: ha a legények igen nyalka regimentjében forog egy ékes derekú leányka, akit egy legény szeret, az nagyon jó, de amikor pántlikáról, pirosítóról, ajándékba kapott csizmáról, *urak küldte fejér kendőről*, fergeteges táncbaszédülésről van szó, amit szomorúság, kiábrándultság követ, akár azt is mondhatnák, hogy csütörtököt mondott a szerelem. Néhol a jelző ki is mondja, hogy *siralom-*, vagy *szomorúcsütörtök*ről van szó. Persze, az áldozatul esett nők nem mindig makulátlanok: az egyik gyakori szereplő, Juliska, sem egészen ártatlan. Ha az lenne, nem csapódna le a kapu a neve hallatára, és nem biztatnák az énekesek egymást, hogy „*csapd az ölembe*", avagy „*csapd a sarokba*".[191] Más esetben pedig azt jelzik, hogy „*beleesett a kútba*".[192] A kútbaesésnek két értelmezési lehetősége van, és megtörténhetik, hogy mind a kettő egyidőben igaz. Az egyik jelentése: szerelembe esés; ezt leljük fel a *Kútbaestem, ki húz ki?* elnevezésű párválasztó társasjátékban, melyet legfőképpen fonóban játszottak. Ennek lényege, hogy a „kútbaesett" legény, majd az őt felváltó leány csókkal huzatja ki magát. A kút erotikus jelképiségének alapja a földbe ásott lyuk, melybe beleeresztik a vedret (vö. Tánczos 2006: 209). Éltető friss vize révén termékenység jelkép is: ezért megy a lakodalom másnapján az alföldi menyasszony a nászréppel a kútra, majd töri el a telemerített korsót. A másik alapjelentése: átjárás a másik

188 MNT I. 885.
189 MNT I. 894.
190 MNT I. 885.
191 Vasszécseny és Ják, Vas vm. (Kiss Á. 1891: 287/32).
192 Zaláta, Baranya vm. (AP 11 698j).

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

világba (Tánczos 2006: 71). Julcsa halála, amit a későbbiekben mutatok be, ezt az értelmezést is lehetővé teszi.

A szerdák és a csütörtökök típusai szétválasztásának értelmére tehát a bővítmények határozatlan megoszlásuk (ugyanaz a dal előfordulhat egyik és másik esetpárban is), többértelműségük, meg a a szövegek töredezettsége miatt nem hoznak egyértelmű eredményt. Amúgy is, a többnyire erkölcsi vétségeket kicsúfoló csatolt népdalok az alapszövegen kívüli játékváltozatokban is előfordulnak.

A fiatalkor csábításai és viharai a népdalbetétek alapján

A télvégi-tavaszeleji faluhossza járások során elhangzó népdalbetétek többsége nem tetszőleges szövegtoldalék, mint azt Bodor Anikó (2011) véli, hanem ezek egy jól meghatározott koncepció termékei, melyeknek célja a közösség tükörbe nézetése, legjellegzetesebb vétségeinek nevesítés nélküli kiéneklése. A vétségekkel való szembenézés a megtisztulás előfeltétele, melynek sikere vagy sikertelensége a lélek további sorsának legfőbb előfeltétele. A továbbiakban ezeket tekintjük át.

A *szabad szappanozás* (szabados szerelmeskedés) motívuma az *Elvesztettem zsebkendőmet* játék kötelező tartozéka több bújó-vonuló változatcsoportban (pl. a *Jöjj által, Kis kacsa fürdik, Itthon vagy-e, hidasmester* szöveg bővítményében), valamint a *babszerdás* alapszövegben is előfordul.

Szabad péntek, szabad szombat, szabad szappanozni,
Szabad nekem kis Diszelbe szeretőt tartani.
Akár egyet, akár kettőt, akár tizenkettőt.
Ha az Isten egyet adna, azt is megbecsülném,
Kezét lábát kitekerném, a füstre föltenném.
Ha az ördög arra jönne, kosaramba tenném.
Diszkel, Zala vm. (ZTI 47096).

A nemi szabadosság e rész szerint inkább csak tréfálkozást kiváltó lehetőség, mint valóság. Mégis, az ellenkezőjére is van példa. Ilyen a fentebb emlegetett *poshadt piros almát* megkóstoló, de vissza is utasító, *Csillag Boris*ért – egy feltehetően igen szép örömlányért – „halálos beteg" férfi, akinek választási lehetősége van a *konkolylevél–tiszta búza*, a *szennyes szőke* és a gyengéden ölelő barna lány közt, mégis *három ház hat kemencéje* körül forgolódik, és végül egy *menyecské*nél köt ki. Ez az öregecske, eltávolításra érdemes menyecske az ura helyett *ifiur*ra vágyakozik, tőle szeretne piros *papucs*ot, *aranyláncot tizenkettőt*, *három aranyos főkötőt* kapni.[193] A *kemencé*nek jelképiségéről Csörgő Zoltán jegyzeteit tekintetbe véve és szövegünkre alkalmazva elmondhatjuk, hogy itt nem az egykori elődjétől, a nyitott tűzhelytől átörökölt „házlélek" szimbolizmusa ragadható meg, melyről kemencebálványok tanúskodnak. Ezek „a pogány időkben gyökerező természetfeletti erőket jelenítették meg a ház védelme, esetleg a tűzvész elkerülése, a tűz elem feletti uralom érdekében"

193 Felsőtárkány, Heves vm. (ZTI012947a, 012947b, 012947c).

(*idézi* Vass 2011). A fent kivonatolt játékdalunkra inkább vonatkoztatható az a kijelentése, hogy „a kemence, alakja, szülő, adó, teremtő természete okán is inkább női minőséget jelenített meg" a Luca napi kotyolás szövege szerint is: „»*Lányok segge akkora legyen, mint a kemence szája!*« Talán nem túlzás állítani, hogy a kemence általi sütésben, »teremtésben« tetten érhető a szent nász (hierogámia) és az átalakulás (transzmutáció) szimbólumrendszere is, hiszen a női alakú, befogadó kemencébe fallikus sütőlapáttal teszik be az átalakítandó, megszentelendő ételt és abból, annak nyílásán keresztül mintegy megszületik a táplálék." (*idézi* Vass 2011).

Könnyűvérű, ajándékokért önmagát egyidőben többeknek odaadó nőszemélyre utal az alábbi szöveg:

Új a csizmám, nyikorgós,
Most most hozta a csikós, szőlő lipitty lotty.
Ha hozta is jól tette, száz pár csókort kap érte, szőlő lipitty lotty.
Új a kendőm, kanavász,
Mert most hozta a kanász, szőlő lipitty lotty.
Ha hozta is jól tette, száz pár csókort kap érte, szőlő lipitty lotty.
Zagyvarékas, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. (ZTI 008395).

Ugyanennek a játékdalnak egy teljesebb változatában még két férfi hoz további új öltözetdarabokat, *pepita szoknyát* és *olajos kendőt* a leánynak.

A túlzó cifrálkodást, meg az arcpirosítást szintén a női kicsapongás jelének tartották. Pl.:

Ég a kötőm madzagja,
Csupa piros pántlika,
Édesanyám nem bánja,
Hát más minek sajnálja.
Sajókazinc, Borsod vm. (ZTI 47108).

Az ilyen asszonyokat csúfolja az alábbi versszak is:

Pesten csináltattam házat, haja rózsa, hajaja.
Ablakot rá háromszázat, Haja rózsa hajaja.
Közepibe tükörszobát, haja rózsa, hajaja.
Melybe babám fösti magát, haja rózsa, hajaja.
Nagycsepely, Somogy vm. (ZTI 1506d).

A piperecikkeket árusító boltosok számlájára is kötekednek.

Az urát hamar elfeledő özvegyasszony is szívesen felcseréli gyászruháját ékszerre:

Fekete fátyol nyakravaló nem nekem való,
sárga csatos ragyogós gyöngy Az nekem való.

Mester, szereted-e jó bort?
Szereted- e a szép asszonyt?
Iszom a bort, rúgom a port,
Szeretem én a szép asszonyt.
Zimány, Somogy vm. (ZTI AP 4135g).

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Célponttá válnak az urukat nem szerető, annak távollétében szeretőt tartó asszonyok Pl.:

Nem szeretem az uramat, haja rózsa, hajaha.
Csak a kisebbik uramat, haja, rózsa, hajaha.
Arra is ha megharagszom,
Itt a csárda, majd beiszom, haja, rózsa, hajaha.
Sajókazinc, Borsod vm. (ZTI 23843).

Nem ismétlem meg azokat a csúfolókat, amiket a játék idejéről írt fejezetben idéztem, csupán emlékeztetőül jelzem némelyek témáját. Kiénekelték az iszákosokat, akiknek a bor a torkára forr, a korukat tudomásul nem vevő hetvenkedő idős embereket, a munkakerülő, inkább mulatozni szerető, csecsemőjükkel sem törődő asszonyokat.

Történeti körülmények, erkölcs és életsors összefonódása a csatolt játékokban

Az erkölcsi labilitás a mindenkori ember gyengeségének következménye. Mégis, bizonyos történeti körülmények megsokszorozhatják annak megnyilvánulási formáit, termékeny táptalajt biztosítva számukra. A hidasjátékok tanúsága szerint a férfiak idegenben letöltött hosszantartó (több, mint egy évtizedes) katonai szolgálata és az idegen katonáknak a helységben való megjelenése, többnapos toborzótánca, az előkelőbb idegen tisztek jellemgyengeségei, szép szavai, ajándékai felforgatták a magukra maradott asszonyok életét, számos csábító kihívást teremtve, nem feltétlenül pozitívan hatva ki sorsukra, nyomot hagyva életük folyásán. Erről szólnak a *Kis kacsa fürdik fekete tóban* és a *János úr készül* című csatolt, vagy akár önálló hidasjátékká honosított játékok. Az alábbiakban ezeket vesszük számba. Ilyen alkalom volt a toborzó.

A toborzók

A *katonai toborzó* a szerelmi történetek szövődésének egyik kiemelkedő színhelye és időszaka a volt. Mária Terézia 1715-ben megszervezve az állandó hadsereget, melynek egyik módja, hogy a sorkatonák számát a kerületi sorozóbizottságok (Werbung Kommando) képviseletében, a tíz évenként sorrakerülő *verbuválás*ok során beszervezett újoncokkal is gyarapították. Előfordultak erőszakos katonai-fogdosások is, amikor elhurcolták a fiatal férfilakosságot. A huszárezredeknél szabadon ismétlődtek a sorozások. „A verbuválás magyar módja: nyalka huszárok katonai táncot jártak, a katona-életet dicsőítették, itatták a legényeket. Aki a káplárral kezet fogott,

katona volt." (Pesovár E. 1960.)[194] „A táncos verbuválás első történeti emlékeit a 18. sz. közepéről ismerjük. A vásárokat, sokadalmakat felkereső verbuváló katonák toborzásának egyik formája az oldottabb keretek közt zajló kocsmai mulatozás és táncolás volt, ami tovább élt a fokozatosan kialakuló, látványos táncos verbuválás mellett is." (Pesovár–Dobos 1982: 525–526.) A szabadságharcok idején a fiatal férfiak nagy lelkesedéssel válaszoltak a felkérésre, amint azt a katonadal is megfogalmazza.

Most szép lenni katonának,
Mert Kossuthnak verbuválnak.
Kossuth Lajos nem lett volna,
Katona se lettem volna, éljen, éljen a nemzet!

Gyere pajtás katonának,
Téged teszünk kapitánynak.
Pár esztendő nem a világ,
Éljen a magyar szabadság, éljen, éljen a nemzet!
Köveskál, Veszprém vm., Sebestyén Gyula gyűjtése (Tari 2000.)

A szita-szita-péntek kulcsmotívumhoz tartozó *dobszerda* egyik lehetséges vonatkoztatási pontja a dobszó által hírül adott toborzó, mellyel a regruták megérkeztek. A toborzótáncot táncmulatság követte, melyek kihatását a *Kis kacsa fürdik* és a *János úr készül* játéktípusok képei tükrözik. Pl.:

A leányok szépen járják
Kutykoringós táncot járják,
A városba is behajtják.
Járjad, járjad, jó katona,
Ne csoszogjon a rossz csizma,
Ne csoszogjon a rossz bocskor,
Este kimegy a mezőre,
Haza jöve nagy későre,
Egyszer esik fejtetőre,
Másszor meg a lepedőre,
Haj ki, cice, haj!
Újmalomsok, Győr vm. (Kiss Á. 1891: 278/18).

Az alábbiakban ezeket részletezzük.

Magyar–lengyel–osztrák dinasztikus kapcsolatok két játéktípus alapján

Főként a hiányos alapszövegű kapusjátékokban gyakran szerepel a *csíkos hátú* meg *aranyos talpú, a fekete tóban fürdő kiskacsa,* aki *anyjához vagy fiához készül Lengyelországba*. E játékot, mint esetünkben is, játszották az alapszöveg Szita, szita,

194 Lásd még: https://hu.wikibooks.org/wiki/A_zene_története/A_magyar_zene_története/Verbunkos_zene.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

péntek motívumához kapcsolva is,[195] önálló bújó-vonuló játékként,[196] de éneklésekor a bújást meg is szakíthatták vele, párválasztó körjátékba rendeződve.[197] Lázár Katalin kutatásai szerint, sokféle típustömbbe is tartozhatott: Pl. lehetett *párválasztó-, kifordulós-,* vagy *guggolós körjáték, kör- és párostánc,* továbbá *kanyargó vonulásos-* és *rétes*-típusú játék egyaránt (Lázár 2009: 321–325). Nem kizárt, hogy a sokszor nehezen értelmezhető, vagy éppen egymásnak valamelyest ellentmondó szövegek e játékmódbeli különbségeknek felelnek meg. E játék, melyet több esetben, akárcsak a szintén kapusjátékként is játszott *János úr készül*, Lengyelországra hivatkozik.

A lengyel Hanna Linseman-Kwaśniewska szerint a Lengyelországra vonatkozó magyar folklór a 16–17. századi élénk kulturális és politikai kapcsolatok emlékét őrzi, amikor lengyel–magyar vegyesházasságok is köttettek. A *Kis kacsa fürdik* is egy ilyen lány jelképe. (Móser 2014: 119–120.) A középkorban és kora újkorban az egyes országok politikai és dinasztikus kapcsolatai szorosan összefonódtak. Magyarország és Lengyelország története már az Árpád kortól kezdve az Anjou, a Zsigmond, a Jagelló, a Báthory és a Rákócziak korán át összekapcsolódott. Pl. Szent Lászlónak az anyja lengyel lány volt; II. Ulászló (Jagelló) lengyel király egy 1385-ben a litvánokkal kötött uniós szerződés kapcsán tért át a keresztény hitre és vette feleségül a magyar–lengyel perszonálunió királya, Nagy Lajos leányát, Hedviget. Egyik fia, III. (I) Ulászló lengyel és magyar király lett, a másik Habsburg leányt vett feleségül. És az utóbbiak unokája Báthory István erdélyi fejedelemhez és lengyel királyhoz ment feleségül. A török veszély ellen a lengyelek a Habsburgokkal is szövetkeztek, kiűzésük után Magyarország egyrésze Habsburg fennhatóság alá került.[198] Mindez megmagyarázza, miért van szó a magyar kis kacsának lengyelországi anyjáról, továbbá *Lengyel László* magyar királyról a hidasjátékokban és miért közlekedhet a *János úr készül* címszereplője Magyarország, Ausztria és Lengyelország között.

Ha már a hidasjátékok Lengyel László királya jelentős történeti személy volt, véli Móser Zoltán, akkor János úr sem lehetett akárki. Ő János Zsigmondra gondol, felsorolva a róla szóló pozitív feljegyzéseket: „sokat ígérő gyermek [...], nagy, szép és eszes, bátor, dicsvágyó fiú [...], ifjú korához képest meglepő értelemmel, buzgalommal és eréllyel vezette a kormányhatalmat" (*idézi*, illetve összefoglalja Balázsi 2004). A János úrról szóló játékszövegek azonban nem a bölcsességét dicsérik, inkább a emberi gyengeségeire, pl. az ivászat kedvelésére, léhaságra utalnak. Balázsi László méltatlankodva jelzi, hogy a katolikus és protestáns történészek is hasonlókkal vádolták János Zsigmondot (Balázsi 2004).

195 Pl. Kecskemét, Ballószög, Bács-Kiskun vm. (Kiss Á. 1981: 293).
196 Pl. h. n. (Kiss Á. 1891: 272/6, 8); Rimaszombat, Gömör-Kishont vm. (Kiss Á. 1891: 295); Pamlény, Abaúj-Torna vm. (ZTI 8593).
197 Pl. Lesenceivánd, Zala vm. (ZTI 47160).
198 Vö. https://hu.wikipedia.org/wiki/Lengyel–magyar_kapcsolatok.

A Kis kacsa fürdik

A *kis kacsa fürdik*nek a szakirodalom több lehetséges értelmet tulajdonít. Lázár Katalin a játék módjait és zenei jellemzőit elemző tanulmányában (Lázár 2009: 319–321). Ipolyi Arnold nyomán a finn Kalevalára hivatkozik, miszerint a világ az őstenger mélyéről egy búvárkacsa csőrében felhozott iszapból keletkezett volna. Ez a teremtésmítosz Hoppál Mihály szerint Kelet-Európától az Altaj-hegységig előfordul (Hoppál 1975: 216). Dienes István egy honfoglaláskori ábrázoláson látható kiterjesztett szárnyú sasban a teremtőt, a karmaival megragadott két madárfiókban – egy búvárkacsában meg egy vöcsökben – annak segítőit véli azonosítani (*idézi* Lázár 2009: 319–321). Ipolyi Arnold arra gondol, hogy a kacsa helyett eredetileg hattyú állt volna a játék szövegében (*idézi* Lázár 2009: 319–320). A Kalevalában ilyen hattyú úszkál a Halál vizében. Ezt a hattyút le kellett volna lőnie léha Lemminkeinennek egy szűz keze elnyeréséért, miután sikerült megszereznie és felkantároznia egy különleges (táltos?) lovat. (Kalevala, 14. ének, 360–380, 611–628). Érdekes, hogy játékaink egyik-másik töredékében csakúgy, mint a naiv eposzban, a leány elnyerésének szándéka, a lószerzés, a fekete vízben (tóban/folyóban) úszó madár (kacsa/hattyú vagy réce) eltávolításának (elkergetése/lelövése) igénye, a hős anyjának a közbelépése, fia hazahívása motívumok egyaránt szerepel. Tehát nem százszázalékosan kizárt a két, pontosabban három forrástípus közti hajdani mitikus alap. Róheim Géza is a mitológiai magyarázat felé hajlik, szerinte eredetileg nem Lengyel- hanem Angyalország neve szerepelhetett a játékdalban. Lázár Katalin nem lát kivetnivalót a kiskacsa segítőszellemként értelmezésében, megjegyzi, hogy közvetlen tudomásunk nincs a motívum eredetéről, jelentéséről (Lázár 2009: 321). Kiss Áron e dal első sorának ősi mitikus tartalmát kétkedéssel fogadva, egyszerű természeti kezdőképet sejt mögötte, és történetileg Lengyel László játékkal tartja egykorúnak. Lakodalmi szokás-maradványnak tartja az egyik kiéneklőházasító csúfoló énektípus alapján. (Kiss Á. 1891: 516.) Móser Zoltán ehhez hozzáfűzi, „hogy van valami ebben a megállapításban, azt sejteti az egyik zoborvidéki lakodalmi ének, amelyben édes aranykácsának nevezik a menyasszonyt, és aggódva kérdezik, hol lészen szállása a lakodalom után" (Móser 2014: 120).

Az *aranykácsa* motívum előfordul a Magyar Népköltés Remekei című gyűjteményes kötet virágénekei közt is:

Rózsi asszony szép bokája
Rózsi asszony aranykácsa,
Uszkál az a mocsolyába.
Ferencz uram ha meglátja,
Hetvenféle hideg rázza.

Rózsi asszony szép bokája
Kigyöngyödzött az utczára.
Ferencz uram ha meglátja,
Hetvenféle hideg rázza.
Inkább bizony meg se lássa,
Mintsem a hideg kirázza!

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Őszi szellő, hideg esső,
Őszszel érik a borszőlő,
Ha megérik, borrá szürik,
Rózsi asszonyt férjhez kérik.

Márton uram megkéreté,
Ferencz uram nem engedé,
Száz forintját lepengeté,
Mégis magáénak tevé.
(MNR II. Virágénekek. 128.)

A mocsolyában úszkáló, a fekete tóban fürdő kis kacsához hasonlító Rózsi asszonyt a játékszövegek mellett a kacsával kapcsolatos magyar közmondások alapján próbáljuk jellemezni. *Arany* jelzője alapján társadalmilag, avagy esztétikailag kiemelkedő, de mert „mindig úgy jár a szája, mint a kacsa farka", fecsegő, a nokkedlit nyelő kacsához hasonlóan (*Nyeli, mint kacsa a nokkedlit*. Nagy G. 1976: 324) mohó természetű, a pocsolyában úszkálás miatt laza erkölcsiségű személy, esetünkben nő. Többen is szemet vetnek rá, *Márton uram* hites feleségül kéri, de kezénél a *Ferenc uram* pénze többet nyom a latban. Több kérője van, akárcsak a Kiskacsa rimaszombati változata hősnőjének, és természetesen töpreng azon, hogy kit válasszon:

Már engem látod, tízen kérettek,
A tizek közül melyikhez menjek?
Adj jó tanácsot árva fejemnek,
Hogy virág közül górét ne vegyek.
Rimaszombat, Gömör-Kishont vm. (Kiss Á. 1891: 295/47).

Aranykácsa férfi is lehet, az alábbi szegedi párosítónak megfelelően:

Haska Tóni arany kácsa
Úszkál az a pocsolyába,
Bene Róza ha möglá'tja,
Hetveféle hideg rázza.
Szeged, Csongrád vm. (Kovács J. 1901).[199]

A játékdalok szövegösszefüggése szerint gyakoribb a férfi aranykácsa, mint a női.

A Kis kacsa fürdik játéktípus a Lengyelországba anyjához készülő kiskacsát *síkos-* vagy *veres talpú*nak, *sáros lábú*nak, *magos (mákos)* sarkúnak, *tarka sarujú*nak, *síkos tollú*nak, vagyis egyfelől piszkosnak, másfelől cifrának mutatja be.

Beszédes hivatkozási neve a nem túl bizalomgerjesztő további hivatkozási neve a *fekete csóka* is, aki takarítás utáni mulatozásra, ölelkezésre biztatja a szemrevaló kis menyecskét:

199 Forrás: http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/szeged/szeged_es_nepe/pages/031_dal_tancz_es_hangszerek.htm

...szép menyecske,
Vesd meg az ágyat,
Söpörd ki a házat,
Öleld, öleld, akit szeretsz!
Szenna, Somogy vm. (Kiss Á. 1891: 279).

A Lengyelországba készülő fekete csóka szomszéd leánnyal szövődő szerelmét és talán esküvőjét mind nyugtalanítóbb képek követik

Szedem szép rózsáját,
Kötöm koszorúját,
A fejébe teszem
Gyöngyös koszorúját.

Adjon Isten lassú esőt,
Hadd mossa el mind a kettőt.
Haj, dadu lencse,
Barna menyecske,
Ne menj haza este,
Mert megesz a kecske.

Kemény kútba tekinték,
Kemény szálat szakasztok,
Összeszűrték, összefonták,
Összekocogtatták.
[...]

A kecske mohósága, a kemény kútból szakított kemény szálak összefonódása és összekocogtatása ezúttal feltehetően a férfi önző bujaságát jelentik.

Eközben már sok férfit elcsábító Csillag Borison jár az esze:

Csillag Boris, tudom a neves,
Érted vagyok halálos beteg.
Szenna, Somogy vm. (Kiss Á. 1891: 279/19).

Hogy a továbbiakban mi történik, nem egészen világos, de fehér, avagy fekete ruhában járó lányok és a hősnő siralma annak halálára utal:

Sírban ülő lány vagyok én,
Hat kapu alatt lakom én,
Szeretnek engem a lányok, a lányok,
Fekete ruhában járók, járók.
Szenna, Somogy vm. (Kiss Á. 1891: 279/19).

Gyakori motívum ebben a játékban a *két aranyalma* kifordíttatása. Pl.:

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

30. kotta. *Fürdik a kácsa fekete tóba*

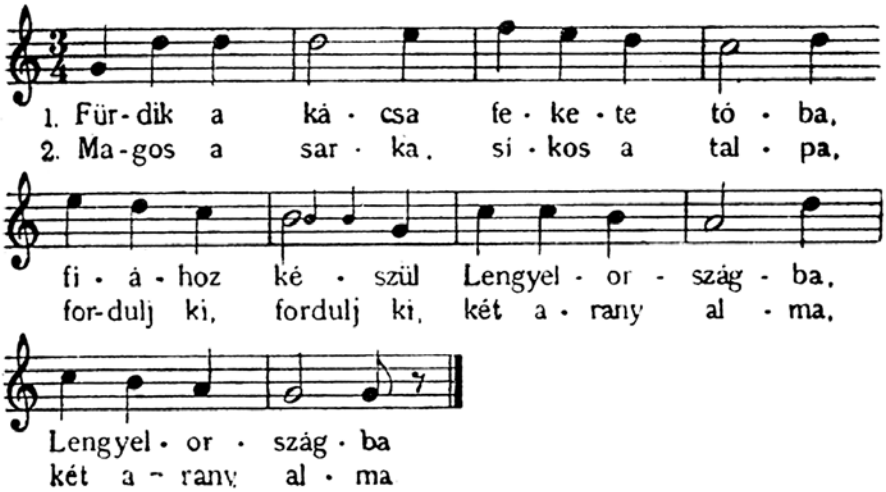

Szászfa, Abaúj-Torna vm. (MNT I. 647/1096).

A kifordulás a pszichológusok véleménye szerint a közösségből való eltávolítást jelent, a két aranyalma itt két nő (Kiss Á. 1891: 279/19). Kifordítójuk egy tragédiához vivő férfi. Egy másik változat szerint az a molnárnénak *gyertyát gyújtva*, vagyis szeretkezve vele, leányának, akit minden bizonnyal hitegetett, halálát okozta:

Gyújtottam gyertyát a molnárnénak.
Néztem szemébe Julcsa lányának, Julcsa lányának.
Mit néztek rajta, Ott fekszik halva,
Két gyönge karja Gyönggyel kirakva, gyönggyel kirakva.
Alsógagy, Abaúj-Torna vm. (ZTI AP 7884g).

Ezek után nem lehet csodálkozni, hogy elkergetéssel fenyegetik meg a kacsát:

Láncjáték
[...]
Szaladj, kacsa, mert elérlek,
Ha elérlek, agyontéplek.
H. n. (Kiss Á. 1891: 272/6).

E példák világosan mutatják, hogy a tóban fürdő kiskacsának nem a világteremtő-segédszellemi aspektusa van előtérben, hanem a szépsége és könnyelmű, mulatós természete által zátonyra futó, vagy másokat zátonyra juttató élete.

A János úr készül

A *Kis kacsa fürdik* és a *János úr készül* játékdalok szorosan összefüggenek. Utóbbi térformája gyakorta lugasos – páros vonulásos.[200] Bécsből vagy Lengyelországból szépen felnyergelt, felkantározott lovakat hoz, melyek legszebbjeit az ének *arany szőrű*nek, *aranyos zablájú*nak, *réz* vagy *ezüst patkó*jának mond. Tetszenek neki a hosszú hajú és nyakú, csillag derekú leányok. Van olyan változat is, ami szerint aranygyűrűket, meg virágos kötőket hoz nekik, arra biztatva, hogy:

Szökjetek lányok, ha jó lányok vagytok,
Hadd csüngjön-büngjen Tíz aranygyűrűtök,
Hadd lebegjön virágos kötőtök.
Homokmégy, Pest-Pilis-Solt-Nagykun vm. (ZTI 047124).

Egyszerre több leányt is szédít, mint például *Katuskát, Pannukát; Doba Ilonát Virágos Pannát, táltörés*re *buzdítva őket, aminek a vége siralom (szilárom) csütörtök* (Kiss Á. 1891: 279/19). Azt, hogy ezeket lányokat János úr rendre a magáévá akarja tenni, vagy netalán házasságot is ígér nekik, a *táltörés* kifejezés jelzi. Itt tehát igazat kell adnunk Bernát Bélának, ha nem is olyan egy-az egyben, ahogy ő gondolja. A cserépedény az emberi test jelképe volt, melynek eltörése egy állapot végét (halálát), és egy újabbnak a születését jelentette. Esküvőre induláskor Pálmonostorán cserép-és vasdarabokkal tele cserépedényt csaptak a földhöz, a nászéjszakát megelőző menyasszonytánc végén Mikebudán a násznagy úgy vágta a menyasszony ölébe a pénzt gyűjtő cseréptányért, hogy az darabokra essen szét, az Alföldön pedig a nászéjszakát követő reggelen az új asszony friss kútvízzel telemerített vizeskorsóját törték szét. E műveletek a szüzessége elvesztését, és az új pár egymáshoz törődését szimbolizálták, és a keletkező darabok számából a gyermekek számát jósolták meg.[201]

Egy másik Kis kacsa változat táncoló hősnője menyasszonyságról álmodik, de közben – jelképes ételei szerint – furcsa keserűség gyötri, mégis táncra buzdítják.

31. kotta. *Kis kacsa fürdik fekete tóba*

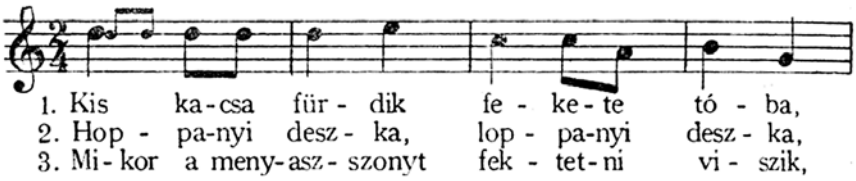

200 Pl. Krizba, Brassó vm. (Seres 1984: 275–276/624); Esztelnek, Háromszék vm. (Gazda 1980: 306–307/564); Tallós, Pozsony vm. (Gágyor 1982 I.: 342/759); Nova, Zala vm. (ZTI 47121); Vitnyéd, Sopron vm. (ZTI 47119); stb. – tehát sokfelé a magyar folklórterületen.
201 ZTI 7884g

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

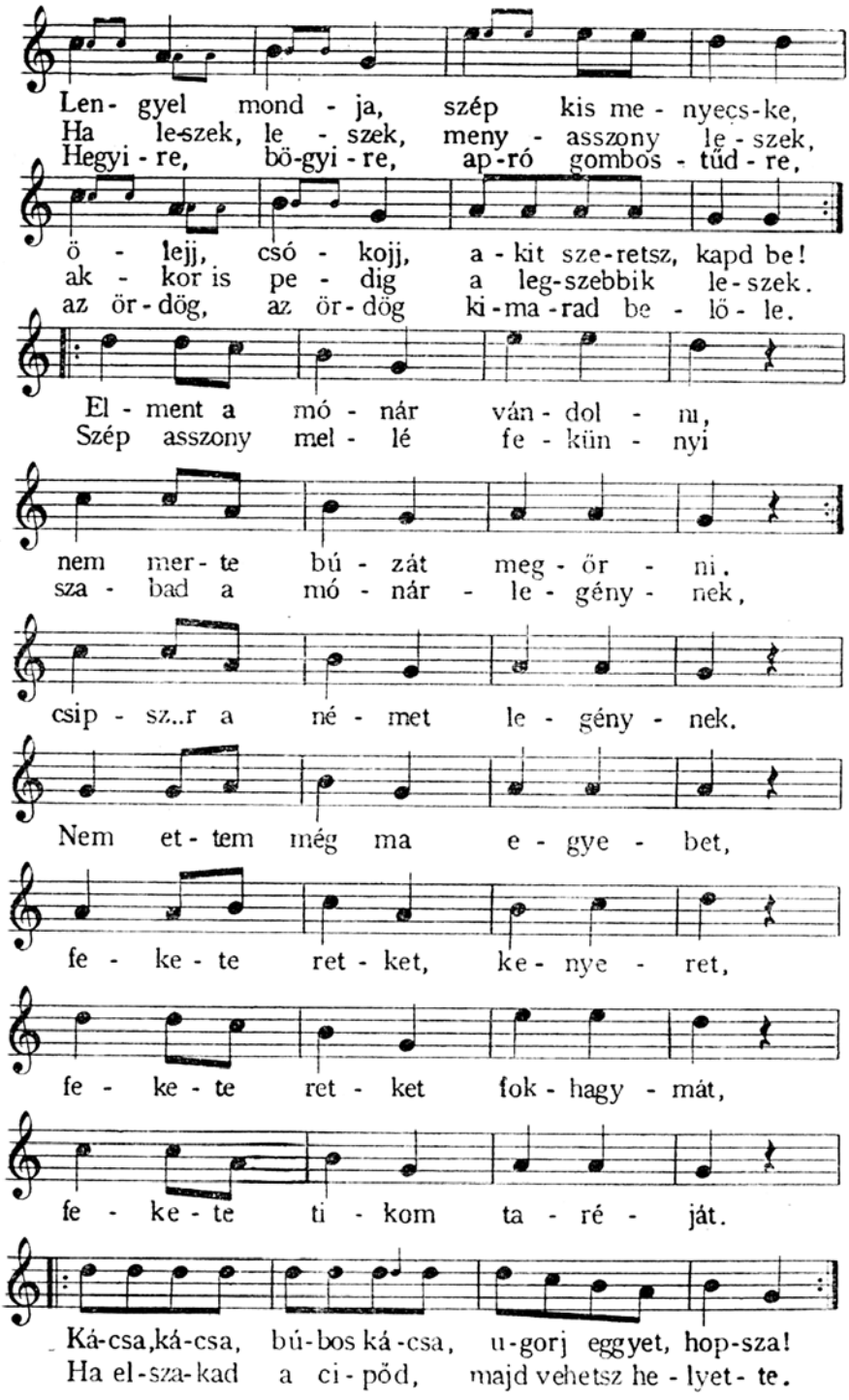

Hoppanyi deszka, loppanyi deszka,
Nem leszek többé nyoszolyó leány:
Ha leszek, leszek, menyasszony leszek,
Akkor is pedig a legszebbik leszek.

Mikor a menyasszonyt fektetni viszik
Akkor a vőlegényt ágy alá teszik.
[...]
Nem ettem még ma egyebet,
Fekete retket, kenyeret,
Fekete retket, foghagymát,
Fekete tikom taréját.
Kácsa, kácsa, búbos kácsa, ugorj egyet, hopsza,
Ha elszakad a cipőd, majd vehetsz helyette
H. n., Kiss Áron nyomán (MNT I. 316–317/562).

Az alábbi szöveg mintha az aranykapun átlépő hős búcsúzáskori visszatekintő számvetése, vagy a bocsánatnyerésben való bizakodása volna:

32. kotta. *János úr készül*

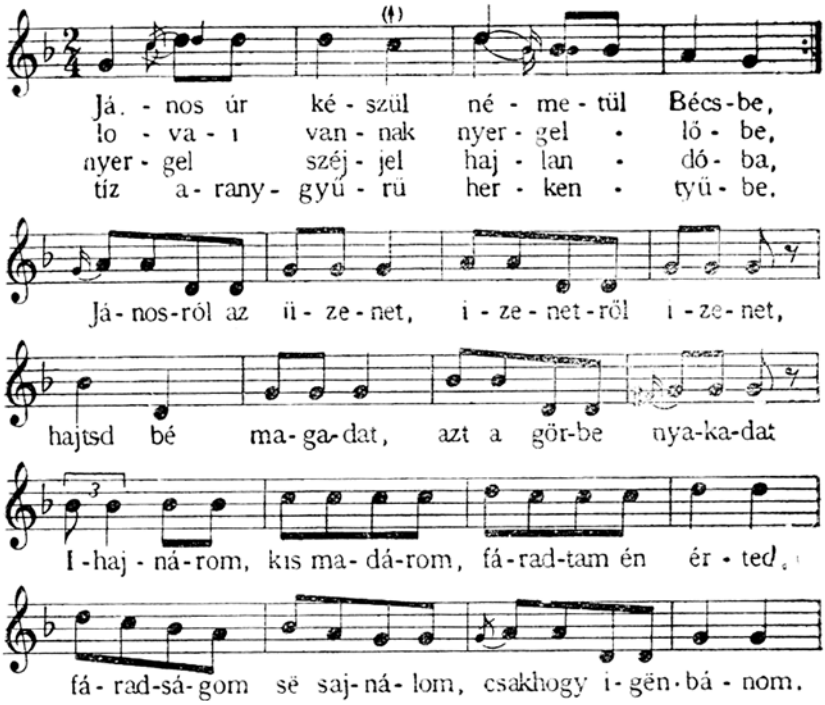

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

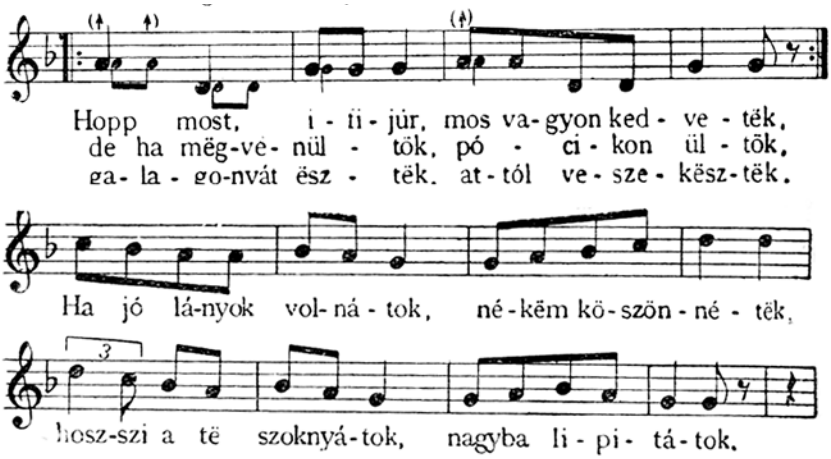

Felsőireg, Tolna vm., Bartók Béla gyűjtése (MNT I. 663–664/1120).

Hajtsd előre magadat, azt a görbe nyakadat a hajdani táncra.
Kis Pannárom, nagy Pannárom, Fáradtam én érted,
Fáradságom nem sajnálom, csakhogy igen bánom.
Új hold, fényesség, búcsús kapodári,
Arra van egy aranykapu, csak bújj által rajta.

Eszterháza, Sopron vm. (Kiss Á. 1891: 299–300/13).

*

A hidasjátékok nem rajzolnak túl vidám képet az emberek sorsáról. Szereplőik problémás, hamar megkeseredő nők és férfiak. Ez összefügg a történeti-társadalmi közegükkel: a hosszantartó katonáskodással, a saját családjuk férfijainak a hiányával, az asszonyok félszárnyúságával, amelyre nem igen hoz gyógyírt, legfeljebb pillanatnyi örömet és feledést a toborzáskor megjelenő idegen katonák és főurak ideig-óráig való jelenléte a közösségben.

A tavaszváró, böjti, húsvéti idő számvetései, a *Kis kacsa fürdik* és *János úr készül* játékszövegek figyelmeztetései segítenek számbavenni életük eseményeit, szembenézni önmagukkal és a régi állapotuknak meghalva, majd megtisztulva a jobb élet, a feltámadás reményét táplálni magukban. Annak hitét, hogy a jeges telet, a még kopár és hűvös tavaszelőt követő, varázslatszerűen kizöldülő és virágba boruló természet mintájára megújulva maguk is feltelnek a mindennapok könnyű megéléséhez szükséges energiával, és hogy ennek nemcsak a haszonélvezői, hanem a cselekvő megteremtői is lehetnek.

A hidasjátékok üzenete. Összegzés

A 19. század végén, 20. század első felében gyűjtött bújó-vonuló játékok különböző korok világnézetének töredékeit örökítik meg. Művészi alkotásokként „a köznapi jelentésnél sokkal mélyebb közléseket árulnak el, a szövegeik jelképes értelműek, szinte minden szavuk egy magasabb üzenetet hordoz. A jelképes értelem megfejtése egy olyan *elvonatkoztatni képes látásmódot* kíván a mai kor emberétől, amely már hiányzik belőle. Az emberiség szellemi múltját képező különböző hagyományok egyes elemei – mint a természet körforgásához fűződő képzetek és szertartások, az évkör rítusai, a termékenységkultuszok, a jó és a rossz erők küzdelmének megélése és megjelenítése – olyan hasonlóságot mutatnak, hogy egyértelműen adódik ebből a következtetés: ezek egyetemes, örökérvényű törvényszerűségeket írnak le, jelrendszereik *a világmindenség s benne az ember – a kozmikus ember – tudatának természetét képezik le*. Gondolkodásmódunknak ma is alapvető sajátossága a jelképek és analógiák használata – és ha tudatosítjuk azt a mozzanatot, ahogy a szimbólumok működnek, s ha felismerjük a mélyükön rejlő egységes tudást, akkor a szimbólumok saját kultúránk és valamennyi emberi civilizáció megismeréséhez elvezetnek.” (Csörgő é. n.)

A hidasjátékok legrégebbi motívumai, cselekményrészei még mitológiai fogantatásúak. Eredetileg hátterükben a természet vagy az emberi élet jelenségeinek sajátos magyarázatát adó mitológiai és vallási felfogásban képzelt valóság állt, melyet megszemélyesítések, cselekvések, érzések és gondolatok analógiájára fogalmaztak meg (Tokarev 1988: 183, 1984, 14 nyomán Szepes 2006).

Alaprétegük témája egy felelőtlenül megrongált kozmikus hídon, vagy világokat elválasztó folyónak a révjén való átkelés, a jeges tél és halál legyőzése céljából, majd az élet győzelmét hirdető hazatérés. Az ilyen – Mircea Eliade szerint is – csak a jóknak és kiválasztottaknak sikerül (Eliade 2002: 437–438). Lélekvezető vitéz bátorítja őket, Szent Erzsébet, kapitánynék és mogorva férfi kérők, a halál, ördögök, angyalok, úrasszony, halál, szentek rivalizálnak lelkükért, saját hibáik jóvátételének felvállalása, valamint Isten meg Boldogasszony segítségében való hit menti meg A kapuőrök *vám*ként ki-kijelölnek egy-egy szereplőt, egy énekszakasz lezártakor, leggyakrabban a – sorban és erkölcsi tisztátalanság vonatkozásában – *legutolsó*t. A versengők többszörösen próbára téve próbálják megszerezni őket. Kardos László szerint e játékokban az örökkévalóság elnyeréséért, az üdvözülésért folyik a harc (Kardos 1960: 25). Hogy kinek *fújják az aranytrombitát*, az *aranyos nótát*, és kinek a *siralmas*at, az az utolsó ítélet során dől el.[202] Végső sorsukat fordítja jó irányba vétkeik tudatosítása, a kiemelt időbeni testi-lelki tisztálkodás, a viselkedési szabályok betartása. A rontó erőt képviselő szalmabábú vízbedobása a földiek számára hoz megújulást: rengő bölcsőbe kisbabát, a határba zöld növényeket. A játék naponkénti, a tavaszi

202 Váralja, Tolna vm. (AP.2575); Kolozsgyula, Kolozs vm. (ZTI 1435).

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

rítus évenkénti megismétlése csökkenti a feszültséget. A *Bújj, bújj, zöldág* játékdal a kimondott szó, a megjelenített zöldág-behozatal, a kapunyitás sürgetése, meg a napok visszafelé számlálása, jelképes tárgyai említésével mágikusan és varázslattal is serkenti a természet újjászületését, az ember megújulását, valamint az ifjúság életének kiteljesítését. A hídon átkelés motívuma – az átmenet régi állapotbeli halálként, új állapotbeli feltámadásként való értelmezése – révén a játék, a lakodalmi rítusok tartozékává is válhat. A varázslat egyik eszköze a pogány sámánhitből átöröklött kommunikációs eszköz, a dob. Ez a játékdalok szerint képes a gyógyításra, a lélek és a menyasszony megszerzésre, a vízbehalt kihúzására, az életből a halálba, a halálból az életbe vezető jelképes ókori krétai labirintus kanyarulatait utánzó *darutánc* (Kerényi K. 2014: 5–7) névadó madarainak, az élő, repülő darvaknak a megállítására (Moldva; *idézi* Móser 1997: 17 és 2011: 63).

A *dob* szó a dobolás hangját utánozza, továbbképzett *dobogó* alakjának pedig egyik, 19. században számontartott jelentése a *fahíd* (Czuczor–Fogarasi 1862: *dobogó* címszó). Híd, ami áthidalva, lehetővé teszi a különben megközelíthetetlen pontok közti átjárást. A játék utazóit *lánc*nak nevezik, a *láncjáték* láncának őrzője – a cigány vagy a zsidó – abból semennyit nem hajlandó eladni, hanem *inkább viszi dibegőre-dobogóra,* s ott *vágja az aranytóba, aranyporba,* minden bizonnyal a feltámadás vizébe és csillámözönébe. A *dibegő-dobogó* ebben az összefüggésben nem lehet más, mint a kozmikus aranyhíd, amin a lélekpásztor vezet át. Így a szerdai dob a feltámadást, továbbá a csütörtökön felébredő szerelmet és a szerdán tartott házasságot varázsolja elő, a pénteken megszitált – próbára tett – leánnyal, feltéve, ha az nem találtatott könnyűnek, és dolgosságával, kenyérsütésben való jártasságával éretté vált a házi teendők ellátására, és a majdani *rajkói* táplálására. A szitálás és kenyérsütés eszközei és menete erotikus jelképisége révén elővetítheti a nő áldott állapotát és a család gyarapodását. Mindezt együttvéve, nyugodtan megállapíthatjuk, hogy e játék kiérdemli a labirintusjátékok közé sorolást, az akadályozott túlvilágba vezető út és győztes visszatérés képe révén. Paolo Santarcangeli szerint „ez az univerzális mítosz mintha a másik oldalra való átmenet veszedelmeit kívánná az emberek emlékezetébe vésni. […] Le kell győzni a kockázatot, amely sokkal nagyobb azok számára, kik illő módon nem tanulták meg az utat. […] A beavatás tehát nem más, mint a halálnak és túlvilági veszedelmeknek megismétlése.” (Santarcangeli 1970: 147–148.) De játékunk a labirintusjátékokra emlékeztet párosító jellegével is, miszerint „a hős elindul menyasszonyt keresni, eljut a labirintusban rejtőzködő szörnyhöz, legyőzi, s most már elnyerheti a fogva tartott leányt vagy menyasszonyt is.” (Dömötör T. 1974:151.)

A kultúra változásával mindezek a képzetek elhalványultak, elveszítették eredeti „valóságtartalmukat”, vagy újabb világnézeti tényezők hatása alatt új, reálisabb jelentésekkel gazdagodtak. Ennek a folyamatnak a lépései nyomon követhetők a 15. századi történelemből merítkező, az átkelést megelőző vitát megörökítő *Lengyel László* játékban. Ebben Szent Erzsébet helyét az ellenséges Erzsébet királynő foglalja el, a *vámot tollas katonákban* vagy lovak formájában kérik. Kardos László szerint „az eredetileg mágikus-vallásos játék profánra hangolódik: az *idegenek* tartotta hídon minden ellenkezést legyőzve a *magyar* sereg vonul át. A drámai vita feszültsége

nem enyhül, a tét nagysága sem változik, de tárgya leköltözik a földre." De a végén a túlvilág felé vezető úton halad el Lengyel László népe is: „a vitézül holtak seregeinek utolsó harca ez az üdvözültek országába jutásért." (Kiemelés az eredetiben – Kardos 1960: 25.)

A realitás végül szomorú oldalaival, *siralom-csütörtök*jeivel válik uralkodóvá a János Zsigmond korára utaló, majd a 18. századi katonai toborzások témájával kiegészülő játékokban. Ezekben a dob már nem varázsszerepű, hanem a katonák vonulásának, érkezésének, a katonai toborzásnak az eszköze. A pozitív eszményekért egyöntetűen kockázatokat vállaló generációs lánc saját magában és a kozmikus segítségben való hitét behelyettesíti az idegen katonák táncmulatságain megszédített, póruljárt leányok és asszonyok önfeladó reménytelensége.

Kiindulópontunk az volt, hogy *a világmindenség s benne az ember – a kozmikus ember – tudatának természetét leképező* szimbolikus játékok mélyén rejlő egységes tudás jelképeinek felismerése nemcsak a saját- de bármely más valamennyi emberi civilizáció megismeréséhez elvezet." (Csörgő é. n.) A hidasjátékok győzelmet megfogalmazó része, a *Bújj, bújj, zöldág* szövege a mai ember létproblémái tükrében is értelmezhető. Fodor Miklós szavait felidézve, ez egy létigenlő mondóka, melynek címzettjei egyszerre a természet javai, és a játékosok is. Lényege az önbiztatás a bezártság utáni kibontakozásra, az élet kapuján való belépésre, amely magában foglalja a nemiség és szerelmi nász megtapasztalását, a termékennyé válás, a közösség gondjaiban való teremtő részvétel, cselekvés igénylését. „A biztatás lényegi létre serkentés a közvetlen jó reményében, a végső jó hitében." (Fodor 2003.)

© www.kjnt.ro/szovegtar